

múzeumcafé

92

múzeumcafé
92

múzeumcafé 92

2022/6.

Czifra Mónika

A RÉSZLETEKBE REJTETT ÜZENET, AVAGY BOSCH REJTÉLYES VILÁGA
AZ ANTWERPENI MÚZEUM FESTMÉNYÉNEK RESTAURÁLÁSÁRÓL

Berényi Marianna

KOMPROMISSZUM HELYETT PÁRBESZÉD

Basics Beatrix

ORSZÁGOS ÉS VIDÉKI MÚZEUMOK EGYHÁZI ADOMÁNYOZÓI
ÉS GYŰJTEMÉNYEI

Sedlmayr Krisztina

A NÉPRAJZI MÚZEUM EGYHÁZI GYŰJTEMÉNYE – KIÁLLÍTÓTÉR BEN

Harmati Béla László

GODOT-RA VÁRVA – ÉRTÉKVESZTÉS ÉS ÉRTÉKKERESÉS

Gréczy Emőke

HARALD SZEEMANN AZ IGAZSÁG HEGYÉN

Puskás Bernadett

GÖRÖGKATOLIKUS MÚZEUM NYÍREGYHÁZÁN

Ábrahám Vera

A SZEGEDI ZSIDÓ HITKÖZSÉG ARCHÍVUMÁNAK KÜLÖNLEGESSÉGEIRŐL

P. Kusnyír Éva

A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM MÚZEUMA

Halászné Kapcsándi Szilvia

A PÁPAI PANNONIA REFORMATA MÚZEUM

Baranyai Martin

A SZOMBATHELYI PÜSPÖKI PALOTÁRÓL

Smohay András

SZILÁRDFY ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYE A SZÉKESFEHÉRVÁRI

EGYHÁZMEGYEI MÚZEUMBAN

Fejős Zoltán

A PORTRÉ MINT KONTAKTZÓNA

Ára: 1490 forint

ISSN 1789-3291

9 771789 329002

múzeumcafé

92

múzeumcafé 92

szakralitás
vallás és örökség

múzeumcafé

92

szakralitás

vallás és örökség

KORTÁRS MŰVÉSZET SZAKRÁLIS TÉRBE

TA kölni jezsuiták Szent Péter-temploma arról ismert, hogy itt keresztelkedett meg Rubens, akinek *Szent Péter keresztre feszítése* című műve, melyet egy kölni gyűjtő megbízásából festett 1638-ban, szintén itt látható. És arról is ismert, hogy Friedhelm Mennekes (1940), aki eredetileg szabónak tanult, majd esti gimnáziumban érettségizett, ezt követően csatlakozott a jezsuita rendhez, később pedig vallásszociológiából doktorált, itt alapította meg kortárs művészeti központját Kunst-Station Sankt Peter néven. De nemcsak kiállításokat rendezett, hanem előadásokat is tartott, alkotótáborokat szervezett az Egyesült Államoktól Kurdisztánig. Több száz interjú során képzőművészekkel, szobrászokkal beszélgetett a művészet és a vallás kölcsönhatásáról, a szakrális térben megvalósuló modern alkotások kérdéseiről, hitről és kétségről, nyitottságról és elfogadásról. Kutatásai során partnere lelt a kortárs művészeti színtér legjavában: Josef Albers, Joseph Beuys, Francis Bacon, Eduardo Chillida, Marlene Dumas, Jenny Holzer, Anish Kapoor, Arnulf Rainer, David Salle, Antonio Saura, Cindy Sherman, Andreas Slominski, Antoni Tàpies... 1987 és 1994 között csaknem ötven kortárs triptichont állított ki a késő gótikus templom apszisában. A sorozatnak egy botrány vetett véget: Alfred Hrdlicka torzóját nagybőjt idején Mennekes úgy mentette meg, hogy az összes képet a templomban lefátyolozta, még Rubensét is. Ezt követően már csak a művészeti központ galériájában és a kertben nyíltak kiállítások, néhány kivétellel: a baszk Chillida keresztoltárát a kölni bíboros pakoltatta el a templomtérből. Úgy tűnik, nem volt háborítatlan Mennekes programja, mondhatjuk úgy is: „neki semmi sem szent”, hiszen néhány éve Rubens képét is újrainstallálta. A program azóta is folytatódik, Mennekes tapasztalatával a kurátori szabadság határaitól és az egyházi közösség elvárásairól. Főleg, ha az ő esetében a kettő össze is ér.

Gréczi Emőke

tartalom

- 7 *hírek* (Magyar Katalin)
- 17 *módszertan*
- 19 Czifra Mónika
A RÉSZLETEKBE REJTETT ÜZENET, AVAGY BOSCH
REJTÉLYES VILÁGA AZ ANTWERPENI MÚZEUM
FESTMÉNYÉNEK RESTAURÁLÁSÁRÓL
- 51 *szakralitás*
- 53 Berényi Marianna
KOMPROMISSZUM HELYETT PÁRBESZÉD
- 81 Basics Beatrix
ORSZÁGOS ÉS VIDÉKI MÚZEUMOK EGYHÁZI
ADOMÁNYOZÓI ÉS GYŰJTEMÉNYEI
- 101 Sedlmayr Krisztina
A NÉPRAJZI MÚZEUM EGYHÁZI GYŰJTEMÉNYE
– KIÁLLÍTÓTÉRBE
- 119 Harmati Béla László
GODOT-RA VÁRVA
– ÉRTÉKVESZTÉS ÉS ÉRTÉKKERESÉS

- 129 Gréczi Emőke
HARALD SZEEMANN AZ IGAZSÁG HEGYÉN
- 145 Puskás Bernadett
GÖRÖGKATOLIKUS MÚZEUM NYÍREGYHÁZÁN
- 155 Ábrahám Vera
A SZEGEDI ZSIDÓ HITKÖZSÉG ARCHÍVUMÁNAK
KÜLÖNLEGESSÉGEIRŐL
- 163 P. Kusnyír Éva
A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM
MÚZEUMA
- 173 Halászné Kapcsándi Szilvia
A PÁPAI PANNONIA REFORMATA MÚZEUM
- 187 Baranyai Martin
A SZOMBATHELYI PÜSPÖKI PALOTÁRÓL
- 203 Smohay András
SZILÁRDFY ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYE
A SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYEI
MÚZEUMBAN
-
- 223 *kutatás*
-
- 225 Fejős Zoltán
A PORTRÉ MINT KONTAKTZÓNA

hírek

Az Év kiállítása egyik idei díjazottja, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyüttese
A MúzeumCafé felvétele

AZ ÉV KIÁLLÍTÁSAI

¶ A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület által alapított elismerésben részesült a Petőfi Irodalmi Múzeum – Kazinczy Ferenc Múzeum (Sátoraljaújhely) *Hátsó füves – Egy eltűnő futballvilág képei* című tárlata a négy- és ötmillió forint bekerülési költség alatti kategóriában. A négy- és ötmillió forint bekerülési költség feletti kategóriában idén – rendhagyó módon – három díj talált gazdára: a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum *Erdély épületegyüttese*, a Sümegi Püspöki Palota *Mennyei ügyek* című kiállítása és a zirci Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház *Reguly-versum – mindent Regulyról* című kiállítása. A virtuális kiállítás kategóriában a *Sorsfordító* kapta a kitüntetést, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Lendület Családtörténeti Kutató Csoport közös interaktív virtuális családtörténeti kiállítása (amely az egyetlen pályázó volt idén). Különdíjban részesült a Maros Megyei Múzeum *Maros mentiek a Nagy Háború lövészárkaiban* című kiállítása. (PULSZKY.HU)

ÚJ MÚZEUMI LÉTESÍTMÉNYEK NYÍLTAK

¶ Megújult a korszerűvé és akadálymentessé vált Petőfi Szülőház és Emlékmúzeum Kisrösön. A költő 1842 és 1849 közötti alkotói

időszakát és családjának relikviáit bemutató két új kiállítás is nyílt a 142 éve működő nemzeti zarándokhelyen, amely előtt történelmi emlékhellyé nyilvánítását jelző sztelét is avattak.

¶ Átadták a közelmúltban teljeskörűen felújított Munkácsy Emlékházat Békéscsabán. A festő gyerekkorában több mint fél éven át vendégeskedett nagynénje házában – szülei halála után –, ám az idillnek egy kegyetlen betyártámadás vetett véget, melynek következtében nagynénje elhunyt. A megsépült emlékházban a 21 eredeti Munkácsy-festmény mellett a vidéki nemesség mindennapjait is bemutató tárlat várja a látogatókat.

¶ Mindszenty Józsefnek a Göcseji Múzeum új épületszárnyában nyílt állandó kiállítások állítanak emléket. A Mindszentyneumban, az ötszintes látogatóközpontban kapott helyet a Zalaegerszeg középkorát bemutató tárlat s az állandó kiállítás, mely a bíboros életével és több évtizedes tevékenységével foglalkozik, valamint a kommunista diktatúra egyházüldözéséről szóló kiállítás.

¶ *Kapcsok és kötelékek által (Kol 2,19)* című időszaki kiállítással nyílt meg az újjáépített Ráday Házban működő Bibliamúzeum. A sajnálatos tüzeset után megújult a dunamelléki püspöki székházat, a Ráday Gyűjteményt, a Hittudományi Kart és a Ráday Felsőoktatási Diákotthont is magában foglaló épület együttes.

¶ A miskolci zsinagóga szomszédságában tekinthető meg a nemrégiben kialakított Miskolci Zsidó Múzeum és Látogatóközpont. A kiállítás történelmi perspektívából, személyes emléktárgyak, díszes kegytárgyak és korabeli fényképek segítségével mutatja be a miskolci zsidóság történetét, hagyományait, szokásait. (MC)

ELHUNYT MÚZEUMI MUNKATÁRSAKRA EMLÉKEZÜNK

¶ Elhunyt Dr. Nováki Gyula régész (1926–2022), a magyar régészettudomány doyenje. Már egyetemistaként kutatómunkát végzett szülővárosában, Sopronban: többek között leletmentő ásatást végzett a Várhelyen és terepbejárásokat a fertőrákosi Kecskehegyen. 1951 és 1964 között a Soproni Múzeum régésze, 1986-os nyugdíjazásáig a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban a 10–12. századi vaskohászat emlékeit és agrártörténetét is kutatta, bronzkori telepek, illetve sáncok egész sorának feltárásért is felelt. Sándorfi Györggyel közösen kifejlesztett terepi felmérési technológiájukkal szinte forradalmasították a hazai földvárkutatást és -felmérést; munkáját vártopográfia-kötetek sora és e témában írt szakkikkek százai jelezték. 2004-ben kiemelkedő műemlékvédelmi tevékenységéért átvehette a Forster Gyula-díjat, 2018-ban a Magyar Érdemrend lovagkeresztje kitüntetésben részesült.

¶ Meghalt Bíró Tiborné dr. Sey Katalin (1934–2022), a *Numizmatikai Közöny* egykori főszerkesztője, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára antik éremgyűjteményének nyugalmazott kurátora. Oroszlánrésze volt Huszár Lajos

professzor mellett az Éremtár gyűjteményeinek revíziójában és a gyűjtemény újrendezésében. 1993-tól elvállalta az oslói éremtár antik éremgyűjteményének gondozását, és tíz munkás évet töltött el a norvég fővárosban. Részt vett az egyetemi oktatásban, és a BÁV érembecsüéseinek képzésében; könyveket, tanulmányokat publikált.

¶ Elhunyt H. Kelemen Márta (1940–2022) régész, muzeológus. A diploma megszerzése után előbb a veszprémi Bakony Múzeumban, majd a szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeumban dolgozott. Pályája 1966-tól a szentendrei Ferenczy Múzeumban folytatódott, amelynek néhány hónapon át megbízott múzeumigazgatója is volt. 1968 őszén lett az esztergomi Balassa Bálint Múzeum római koros régésze, ahol kutatási területe a késő kelta korszakra is kiterjedt. Esztergomban és környékén számtalan ásatáson és leletmentésen vett részt és vezetett önálló ásatásokat. Önálló közleményei mellett több nagy publikációs munka társszerzője is volt. Munkásságát a szakma 1994-ben Kuzsinszky Bálint Emlékéremmel ismerte el.

¶ Elhunyt Dinnyés István (1944–2022) régész, a Blaskovich Múzeum egykori igazgatója. Blaskovich János halála után, 1967-ben került a tápiószelei múzeumhoz, ahol 1978-ig dolgozott. Nevéhez köthető a teljes tárgyi és dokumentációs anyag szakszerű leltárba vétele, az 1969-ben nyíló állandó kiállítás megtervezése, megvalósítása. Régészeti ásatásokat végzett a Tápió mentén, kutatta, feldolgozta a Blaskovich testvérpár régészeti munkásságát. Az 1970-es években kitűnő időszaki tárlatokat, múzeumkerti kulturális programokat szervezett. Utoljára a 2019-ben – a 800

éves település jeles évfordulójára – megnyíló történeti tárlat régészeti anyagának összeállítását végezte.

- ¶ Elhunyt dr. Havassy Péter (1953–2022) történész, levéltáros, a Corvin János Múzeum egykori igazgatója. 1976-tól a Szolnok, majd a Heves Megyei Levéltár munkatársa. 1983-tól dolgozott múzeumban: előbb a Dobó István Vármúzeum történeti csoportvezetője, aztán a Heves Megyei Múzeumok tudományos titkára, később a régészeti osztály vezetője lett. 1988-tól a Budapesti Történeti Múzeum tudományos tanácsadója, idővel titkára volt, 1994-ben a gyulai Erkel Ferenc Múzeum igazgatójává nevezték ki. 2005-től 2011-ig vezette a város által akkor alapított Corvin János Múzeumot. Jelentős kiállításokat szervezett a Dürer Teremben, rendszeres kiadványt jelentetett meg ezekről Gyulai Katalógusok címmel. Két önálló kötetet szentelt a gyulai vár és uradalma történetének. Vezetése alatt a múzeum utolsó nagy projektje az Erkel Ferenc Emlékház kiállításának a felújítása volt. Nyugdíjazása előtt a Magyarországi Kutató Intézet tudományos munkatársaként dolgozott Budapesten, s az idők során több egyetemen tanított is. Tevékenységéért 1996-ban Millecentenáriumi emlékéremmel tüntették ki, 2007-ben a Gyula város kultúrájáért kitüntetéssel ismerték el, 2010-ben megkapta a Békés megyei Prima Díjat.
- ¶ Meghalt a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményének vezetője, dr. Liptay Éva (1966–2022). 1991 óta volt a gyűjtemény munkatársa, majd 2006-tól annak vezetője. Részt vett az ELTE BTK Egyiptológia Tanszékének MA-képzésében és az Egyiptológiai Doktori Iskola munkájában. Egyebek mellett kutatási területei közé tartoztak az egyiptomi

koporsók mint szent terek, az átmenet ikonográfiája a halotti művészetben, valamint a koporsók tipológiája, szimbolikája, ikonológiája. Többek között ő rendezte a Szépművészeti Múzeum népszerű állandó egyiptomi kiállítását, legutóbbi munkája a *Fáraó sírjának felfedezése. II. Amenhotep és kora* című nagy sikerű kiállítás volt.

- ¶ Elhunyt Oth Viktória (1991–2022), a Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár szoborgyűjteményének művészettörténész-muzeológusa. 2019 óta volt a múzeum munkatársa, aktívan részt vett a képtár szakmai munkájában, kurátori kreativitásának eredménye ma is látható a balatonfüredi Vaszary Galériában. Idén júniusban nyílt meg a *Műtárgyak a szabadban* című kiállítása a Kiscelli Múzeum kertjében, amihez igényes kétnyelvű vezetőt tervezett és írt. (MC)

MÚZEUMPEDAGÓGIAI ELISMERÉSEK

- ¶ A 20. Országos Múzeumpedagógiai Évnyitón Kiváló Múzeumpedagógus díjjal ismerték el Kovács Éva Zsuzsanna, a Majk Kamalduli Remeteség múzeumpedagógusa munkáját. Múzeumpedagógiai Nívódíjban részesült a Csete Balázs Helytörténeti Gyűjtemény *Babra megy a játék!* című offline programjáért, a Kassák Lajos Emlékmúzeum *Vándor Dada Szerkesztőség: Elidőzni a furcsaságnál* című művészetpedagógiai programjáért, a Szennai Skanzen *Népi Múzsza – Iparművészeti szakmai gyakorlat a Szennai Skanzenben* című programjáért és az Országgyűlési Múzeum *Letölthető vitajátékok* című programjáért. Különdíjban részesült a Néprajzi Múzeum *Keep calm! Türeleművegek*

című online programja, a Kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum *Műhelytitkok – önmegvalósítás, alkotás, öröm* című programja, az Iparművészeti Múzeum – Ráth György Villa Ezerarcú szecesszió című programja és a Hagyományok Háza „Nézd kézzel, lásd szívvel!” – érzékszervi fogyatékos és nem sérült gyermekek együttnevelési programja kapta. Családbarát Múzeum elismerést kapott a Széchenyi Zsigmond Vadászati Múzeum, a Magyar Természettudományi Múzeum, a Nadasdy Ferenc Múzeum – Művelődési Központ és Könyvtár és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Szennai Skanzen. (OSZIFESZTIVAL.HU)

ELISMERT MÚZEUMOK ÉS SZAKEMBEREIK

- ¶ Magyar Ezüst Érdemkereszt kitüntetést adományoztak dr. Solti Béla ornitológusnak, a gyöngyösi Mátra Múzeum nyugalmazott főmuzeológusának.
- ¶ A Magyar Tudományos Akadémia Jermy Tibor-díját vehette át dr. Vas Zoltán, a Magyar Természettudományi Múzeum Hártyásszárnyúak gyűjteményének főmuzeológusa.
- ¶ A Pro Archaeologia Hungariae Alapítvány a 40 év alatti, PhD-fokozattal rendelkező fiatal régészek elismerésére alapított Kovrig Ilona-díját Samu Levente kapta.
- ¶ Magyar Örökség díjban részesült Prokopp Mária Széchenyi-díjas művészettörténész.
- ¶ A Magyarországi Tájházak Szövetsége tizenkilencedik országos szakmai konferenciáján került sor Az Év Tájháza kitüntető cím átadására, melyet idén a somogyszobi Vilma-Ház nyert el.

¶ Minisztériumi elismerésben részesült a Néprajzi Múzeum a Magyar Néprajzi Társaság Napján.

¶ A Néprajzi Múzeum *EthnoZoom – a gyűjtemény mesélő tárgyai* című mozgóképes alkotása rövidfilm kategóriában ezüst díjat nyert a Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (ICOM) által szervezett FAIMP 2.0 fesztiválon. Az animációs alkotás a Néprajzi Múzeum öt – valamilyen szempontból emblemikus – tárgyára közelít rá, hogy elmesélje történetüket, a tárgyak múzeumi életét, felidézve közben gyűjtőiket és a gyűjtés körülményeit is.

¶ A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület Kismúzeumi Tagozata Poroszlai Ildikó-emlékplakettjét idén a Hevesi Helytörténeti Gyűjtemény képviselőjében Gyimesiné Gömöri Ilona tagintézmény-vezető vehette át. A Gönczi Ferenc-életműdíjat Forgó Géza történész-könyvtáros, a makói József Attila Múzeum munkatársa kapta. Pro Servitio Museumorum Parvorum – A Kismúzeumok Szolgálatáért díjban részesült Harangozóné Tóth Éva múzeumpedagógus, a kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum munkatársa, Farkas Edit, a jászberényi Hamza Gyűjtemény és Jász Galéria igazgatója, valamint Börcsök Attila, a makói József Attila Múzeum gyűjteménykezelője. (MC)

ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSOK NAGYVÁRADON

¶ Megnyílt a Körösvidéki Múzeum utolsó, néprajzi részlege. A projekt egy határon átnyúló program (RO-HU-446) keretében valósult meg, amely 2019-ben kezdődött. A kiállítás

bemutatja, hogyan éltek hajdan a vidéki emberek a Körösök mentén, illetve Biharországban és a környező megyékben. Szintén átadták a közönségnek a Modern- és jelenkori történelmi tárgyak gyűjteményét, valamint az Egyetemes és kortárs képzőművészeti alkotások kiállítását. A modern kori történelmi időutazás a 17. század második felében indul, az időszak jelentősebb Bihar megyei településeinek bemutatásával. A képzőművészeti tárlatot régi európai metszetek nyitják, a termek, tárlók, pannók felirata háromnyelvű (román, angol, magyar). (ERDON.RO)

GYARAPODÓ KÖZGYŰJTEMÉNYEINK

- ¶ Értékes szőnyeget ajándékozott a Pécsi Egyházmegye az Iparművészeti Múzeumnak. A három darab nagyméretű, kézi csomózású szőnyeg egykor a püspöki palotát díszítette, de restaurálásra szoruló állapotukból kifolyólag erre már nem alkalmasak. A legrégebbi, feltehetően a 17. századból származó szőnyeg Anatóliából származik.
- ¶ Nemes Marcell bányavállalkozó és műgyűjtő egykori magángyűjteményéből származó festményt, *El Greco Gonzaga Szent Alajos képmása* című képét sikerült megvásárolnia a MOL-Új Európa Alapítványnak a Christie's aukciósház árverésén. A 3,6 millió dollárért megszerzett kép a Szépművészeti Múzeum új büszkesége.
- ¶ Újabb értékes műtárggyal bővült a Munkácsy Mihály Múzeum képzőművészeti gyűjteménye. A Békéscsabához kötődő költő, Gyóni (Áchim) Géza százöt éve orosz hadifogolytáborban vesztette életét. Halálát és temetését

rabtársa, Petrányi Miklós festőművész örököltette meg négy rajzon. A művek néhány éve Boda József magángyűjtőhöz kerültek, aki az alkotásokat a békéscsabai múzeumnak ajándékozta. A múzeum gyűjteményében csaknem félezer, Gyóni Gézához kötődő relikvia található.

- ¶ Értékes könyvvel gyarapodott a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye: a Szegedi Könyvárverésen sikerült megvásárolniuk a Kalmár Zsigmond és Társa Különleges Terménytisztító Gépgyár és Vasöntöde 1927-ben kiadott katalógusát. A Kalmár rostagyár idők során széthullott dokumentációját az elmúlt években kezdték ismét összegyűjteni.

- ¶ Szent könyveket, arab nyelvű Koránt és Bibliát adományozott a Néprajzi Múzeumnak a Palesztin Nagykövetség. A múzeumi gyűjteménybe kerülő Szent Koránt az Al-Aksza mecset sejkje ajánlotta fel, míg az arab nyelvű Biblia a betlehemi Születés Templomának ajándéka.

- ¶ A makói József Attila Múzeumba került Péter László szegedi irodalomtörténésznek, a makói múzeum volt igazgatójának a hagyatéka. Az NKA támogatásával megvásárolt anyagot már oda is szállították, feldolgozása megkezdődött – itt lehet majd kutatni az értékes jegyzetek, dokumentumok és fényképek között. (MC)

ADATBÁZIS PETŐFIRŐL

- ¶ Petőfi Sándorról készített modern adatbázist a Kiskun Múzeum az NKA támogatásával. A múzeum honlapján a költővel kapcsolatos,

Félegyházán fellelhető dokumentumokat gyűjtötték össze a múzeum, a levéltár, a városi könyvtár és még sok-sok önkéntes együttműködésével. A Petőfi Emlékév tiszteletére elkészült adatbázis segíti a kutatók munkáját (amelyhez előzetesen kutatási engedélyt kell kérni a múzeumtól), de a digitalizálással védik is a csaknem kétszáz éves, papíralapú dokumentumokat. (BAON.HU)

RÉGÉSZETI FOSZTOGATÁSOK MAGYARORSZÁGON

- ¶ Szomorú képet festenek a *Szabad Európa* cikkei az illegális kincskeresőről és a múzeumi fosztogatásokról. Magyarországon több mint százezer védett régészeti lelőhely van, amelyeket már a nyolcvanas évektől szisztematikusan fosztogatnak, és nem csak a magyarok. Becslések szerint az országban nagyjából 15 ezer aktív amatőr kincskereső van, kilencven százaléuk törvényen kívüli, akik gyakorlatilag már kifosztották az ország területének felső harminc centijét a törvényi tiltás és a fenyegető szabadságvesztés ellenére. A becsületes megtalálók a talált leletek becsült értékének tíz százalékát, de legfeljebb kétmillió forintot kaphatnak, ez nem kifejezetten ösztönöz a beszolgáltatásra; s ami a legnagyobb baj: a be nem jelentett leletekkel elvész az információ is, hogy azon a területen kik éltek, mit csináltak.
- ¶ Rablóásatról számolt be a Fehérvár Médiacentrum: többek közt egy érintetlen római kori épület maradványait dúlták fel bárbar módon. Nemcsak az a baj, hogy kiástak valamit, amit aztán elvittek, hanem az, hogy

a lelőhely ezzel gyakorlatilag elvész a tudomány számára, hiszen megbolygatták az eredeti környezetet. (SZABADEUROPA.HU, FMC.HU)

KÖZÖS ÚTJAINK

- ¶ A *Közös útjaink* című virtuális kiállítás a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár és a Magyar Nemzeti Levéltár több tagintézményének együttműködésével jött létre. A közös múzeumpedagógiai és levéltári projekt (mely a nem kifejezetten felhasználóbarát www.thinglink.com/scene/1488824996624072706 webcímen érhető el) a magyar zsidóság történetét, a magyar-zsidó együttélést mutatja be a középkortól a 20. század végéig a két gyűjteményben őrzött írásos és tárgyi emlékek segítségével. A kiállítás célközönsége a 12 év feletti általános- és középiskolás korosztály, a közoktatásban dolgozó pedagógusok és az érdeklődő felnőttek. (MNL.GOV.HU)

ÚJ ÉS MEGÚJULT MÚZEUMOK EURÓPÁBAN

- ¶ Megnyílt Berlin új néprajzi múzeuma, amelyet a császári kastély és a keletnémet parlamenti palota helyén épült Humboldt Forumban rendeztek be a második világháború utáni német történelem legnagyobb szabású kulturális építészeti beruházásaként. A 17 ezer négyzetméteren kialakított múzeumban nagyjából húszezer darabból álló tárlat Afrika, Ázsia, Amerika és a csendes-óceáni szigetvilág művészetéről és kultúráiról ad

történelmi korszakokon átívelő áttekintést. Az új kiállítóhelyen azt is bemutatják, miként kerültek a kincsek (például a benini bronzok) Berlinbe, és milyen viták zajlanak sorsuk alakulásáról.

¶ Tizenegy évig tartó felújítás után újra megnyílt a látogatók előtt a belgiumi Flandria legnagyobb múzeuma, a 8400 műtárgyat őrző antwerpeni Királyi Szépművészeti Múzeum (KMSKA). A százmillió euróért felújított és az udvar lefedésével negyven százalékkal megnövelt kiállítási területet nem zsúfolták tele: a 8400 műtárgyból mindössze 640 került be az állandó kiállításba, s annak is csak harminc százaléka a régi mesterek (például Peter Paul Rubens, Anthony van Dyck vagy Jan van Eyck) műve.

¶ Megnyílt a grünwaldi csata multimediális múzeuma: az egykori csatamezők közelében, Sztębarkban ötvenmillió zloty (4,2 milliárd forint) költséggel felépített, 3,5 ezer négyzetméter alapterületű múzeumban a kiállítóterem kívül helyet kapott egy száz férőhelyes konferenciaterem, valamint egy lovagterem is, amely lovagi tornák és csaták bemutatását teszi lehetővé. A grünwaldi ütközet a Lengyel–Litván Unió és a Német Lovagrend között 1409-ben kirobbant háború döntő csatája volt. 1410. július 15-én a harmincezres lengyel–litván seregnek sikerült szétkergetnie a lovagrend húszezres seregét.

¶ Új múzeum nyílt a Párizs melletti Argenteuil egyik svájci menedékházra emlékeztető épületében: itt lakott valaha Claude Monet (1840–1926), aki több impresszionista remekművét alkotta meg a közelben folyó Szajna partján. A négy év alatt 259 képet festett itt, közülük több mint százötvennek ez a környék a

témája, sőt számos művön maga a ház is feltűnik. (MC)

VALAMICSKÉT NŐTT A MÚZEUMLÁTOGATOTTSÁG

¶ Emelkedtek a világ legnagyobb múzeumainak látogatószámai tavaly a 2020-as évhez képest, amikor a koronavírus miatti lezárások miatt rosszabbak voltak a mutatók. A világ húsz legnagyobb múzeuma tavaly 29,5 millió látogatót fogadott, ami bár 34 százalékos növekedés 2020-hoz képest, még messze elmaradt a 2019-es évtől, amikor több mint százmillióan látogattak el az intézményekbe. A legtöbb látogatót, 2,83 milliót, most is a Louvre fogadta (szemben a 2019-es 9,6 milliós eredménnyel). Magyarországon 5,66 millió látogatót tartottak számon 2021-ben (2020-ban 4,4 millió, 2019-ben még 11,5 millió volt). (STATISTA.COM, MUZEUMSTAT.HU)

MAGYAR TAG AZ ICOM ELNÖKSÉGÉBEN

¶ A Múzeumok Nemzetközi Tanácsa prágai kongresszusán a szervezet műszaki múzeumokat képviselő nemzetközi bizottsága (ICOM CIMUSET) is új elnökséget választott a következő hároméves ciklusra. Fennállásuk óta először választottak be maguk közé magyarországi szakembert Zsigmond Gábor, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum főigazgató-helyettese, az ICOM Magyarország elnökségi tagja személyében. (MAGYARMUZEUMOK.HU)

módszertan

A festmény retusálása közben. A felvétel az OMRRK festőrestaurátor műtermében készült

CZIFRA MÓNIKA festőrestaurátor művész,

Szépművészeti Múzeum Restaurátor Osztály

A RÉSZLETEKBE REJTETT ÜZENET, AVAGY BOSCH REJTÉLYES VILÁGA AZ ANTWERPENI MÚZEUM FESTMÉNYÉNEK RESTAURÁLÁSÁRÓL

Hieronymus Bosch nevét és művészetét – nagynevű kortársaihoz hasonlóan – a halála óta eltelt, bő fél évezred sem feledtette. Érdekességként: Leonardo da Vinci, Michelangelo Buonarroti és Raffaello Sanzio ugyanebben az időszakban tevékenykedtek, mégis kevésbé valószínű, hogy ismerhették németalföldi kortársuk munkásságát. Míg utóbbiak az antik gondolkodóktól megismert, itáliai reneszánszban kiteljesedő, embercentrikus világképük igényeként a „hitelesen szépet” próbálták alkotásaikon keresztül bemutatni, addig Hieronymus Bosch művei ennek tökéletes ellentétei. Festményeit nem a hétköznapi, nem is az evilági, a furcsa, legkevésbé sem szép, különös öszvér lények megfejthetetlennek tűnő, borzongató víziói, formai kombinációi lepik el. S pontosan ez az, aminek Bosch a mai napig tartó népszerűségét köszönheti.

¶ Említhetjük az ismerős szólást némiképp vicces átiratában: „A szépség mulandó, a csúfság örök.” Ez esetben – ha átvitt értelemben is – beigazolódni látszik a kijelentés igazságtartalma. Amíg a szépet be- és elfogadjuk, esztétikai értelemben a részünkké válik (majd bizonyos értelemben „tüllépünk rajta”), addig a hétköznapiától eltérő, a torz, a „csúf” – Bosch festményeinek különös világa – izgatóan más. Felfoghatatlan. A hétköznapiától homlokegyenest eltérő. A megfestett látomások rabul ejtőek. Nyugtalanná tesznek és folyamatosan foglalkoztatnak. Állandó késztetést jelent, hogy fantazmáit megfejtjük, hogy képzelgéseit értelmünkkel elfogadjuk és kulturálisan integráljuk.

¶ A Szépművészeti Múzeum 2022-ben megrendezett *Menny és Pokol között – Hieronymus Bosch rejtélyes világa* című kiállítása minden szempontból visszaigazolta az évszázadok óta tartó töretlen érdeklődést, ami a hazai és nemzetközi közönséget jelentős látogatószámában bevonzotta. Az intézmény a világban való elismertsége révén s a kitarató, jelentős munkával járó előkészületeknek köszönhetően számos féltett műalkotást tárhatott a nagyközönség elé. Mivel Hieronymus Bosch fennmaradt és ismert életműve mindössze húszegynéhány festményből áll (s közel ugyanennyi grafikából), hatalmas szenzáció, hogy ezek fele a kiállítás részét képezhette.

¶ Boschnak – kortársai és a következő korok művészei körében – szép számban akadtak követői. Festményeit töretlen népszerűsége okán gyakran sokszorosították. Egyik fő műve a *Szent Antal megkísértése* címet viselő triptichon, amely a

A Szent Antal megkísértése című háromrészes táblafestmény. A triptichon az 1500 évek körül készült. Jelenleg Lisszabonban van kiállítva. Teljes mérete: 131,5×238 cm. A középtábla mérete: 131,5×119 cm

A teljes triptichonról 1520 és 1530 között készült, jelenleg Brüsszelben őrzött másolat. Méretében és képi tartalmában is szinte azonos az eredetivel. Teljes mérete: 133,5×223 cm. A középtábla mérete: 133,5×119,5 cm

Szent Antal megkísértése. Az eredeti festmény középső táblája. A térdeplő remete alakja a kép közepén látható. Ő az egyetlen, aki a képből kitekintve szinte sugallja, hogy kövessék az irányt, amerre mutat

Az ördögkirálynő Szent Antal közelébe férkőzik, hogy bűnre csábítsa

Szent Antal a romos kápolna felé mutat, ami jelzésértékű: ő a krisztusi út követője

A boszorkánybába, kezében egy kisbabával

lisszaboni Museu Nacional de Arte Antiga állandó kiállításában szerepel. Hieronymus Bosch a festményt 1500 körül készítette, s egyike azon népszerű műveinek, amelyről az idők során számos másolat készült. A világon – eddigi ismereteink szerint – több mint 40 különböző változata lelhető fel. Túlnyomó többségükben a fő jelenetet bemutató központi panel egy-egy részletének másolatai, de Brüsszelben őriznek egy (méretében szinte megegyező), a teljes triptichont bemutató kópiát is.

- ¶ Boscht csakúgy, mint kortársait (Lucas Cranachot, Matthias Grünewaldot, Michelangelo Buonarrotit, Albrecht Dürert, számtalan későbbi, neves művészt, úgymint Jan Brueghelt, Tiepolót, vagy a követőiként ismert Jan Mandijnt, Pieter Huyst) meghihlették a kor különös történetekről szóló legendái. Számos művészeti alkotást ismerünk ilyen témakörben. A szentek életével foglalkozó feljegyzések (lásd *Legenda aurea*¹) Remete Szent Antal megkísértéseinek is terjedelmes legendáriumát vonultatják fel, mivel az alázatosan tűrő, egyiptomi szent élete gazdag volt különös próbatételekben.
- ¶ A Kr. u. 251 és 356 között élt remete szent élettörténetének írásos dokumentumai² a táblakép készítésének idején, az 1400–1500-as években is hozzáférhetőek voltak, azokat Bosch az anyanyelvén tanulmányozhatta. Aki ismeri a leírásokat, pontosan tudja, hogy minden részletet a megkísértést célzó ördögi mesterkedésként kell értelmezni. Így a furcsa öszvéralakokkal telezsúfolt festmény egymástól elkülönülő csoportjeleneteit csak a megfelelő tudással felvértezett szem tudja olvasni.
- ¶ „A démonok egészen ártalmatlanok, olyanok, mint akik színházat játszanak, alakjukat változtatva ijesztgetik a gyermekeket a képzelgések sokaságával és alakzataival. Ennek következtében még megvetendőbbek, hiszen mindez valójában a gyengeségük jele. Akik ugyanis teljesen tehetetlenek, (akárcsak a démonok), kénytelenek az illúziók révén ijesztgetni.”³
- ¶ A Lisszabonban őrzött triptichon paneljein a Szent legendájának egy-egy jelentősebb mozzanata kerül megjelenítésre jelképes formában, szimbólumokkal gazdagítva. A remete alakja az egyes történetek főszereplőjeként – a középkori ábrázolási szokást követve – négyszer is felbukkan. A jelenetek jelképekkel és szimbólumokkal teli képi interpretációja utalás az ördöggel testi, szellemi és lelki síkon vívott harcra. A középső táblán balra, a hídon átkelő katonasereg – az egyik leírás szerint – emberalakot öltött ördögök hada, akik Szent Antalt körbefogják, fenyegetik és többször megverik. Más alkalommal az ördög egy érzéki szépségű királynő alakjába bújlik, és jószándékáról igyekszik meggyőzni a remetét, hogy a bűnre csábítás sikere reményében a közelébe férközhessen. A középső táblán is azonosítható egy ilyen jelenet: Szent Antal mellett,

díszes ruhában – az asztal körül csoportosuló, ételosztó ördögök körében – térdelve jelenik meg az ördögkirálynő, jóságot színlelve, ételt kínálva a koldus-asszonynak.

- ¶ Bosch a tábla mértani középpontjába komponált jelenettel fedi fel a démonokat legyőző remete erejének titkát s állhatatosságának mibenlétét. A Szent egy romos kápolna belseje felé mutat – abba az irányba, ahol Krisztus áll, áldásra emelt kézzel egy oltárra helyezett feszület előtt. Ez a jelenet üzenet is egyben: Krisztus követőjeként, a gonosszal való küzdelemben az alázat és a hit az egyedüli fegyver, amit Krisztus szenvedéstörténetéből merít.
- ¶ *„Az egyszerű és céljára törő élet meg az istenben való szilárd hit erős fegyverek az ördög ellen. Az egyetlen mód, hogy ezt az ellenséget legyőzhessük, a lélek vidámsága és állandó megemlékezés a mi Urunk Jézus Krisztusról.”⁴*
- ¶ A hal szerepeltetése a képen egy gazdag szimbólumértékkel bíró jelkép. A tábla alsó részén, a víz tetején vergődő halak megfestése egy metaforikus utalás, amihez Szent Antal példabeszédében találjuk meg a kulcsot. A Szent egyik gondolatára reflektál, miszerint a világi élethez visszatérő remeték elvesztik a jó és az erkölcs erényeit, és mint partra vetett halak fuldokolnak, mert nem képesek életben maradni a számukra ismeretlen világi lét közegében, s ezért pusztulásra ítéltetnek.⁵
- ¶ *„A szerzetes olyan, mint a hal, amely elpusztul, ha elhagyja a vizet, amaz pedig akkor, ha elhagyja a magányt.”⁶*
- ¶ A zavarba ejtő tény azonban az, hogy a Bosch-festményeken látható különös jelenetekhez hasonlók ez idő tájt a valóságban is léteztek s visszatérő módon újra felbukkantak. A korabeli, 1300–1500 körüli források gyakran tesznek említést arról, hogy egyik napról a másikra önkívületben táncoló emberek lepték el az utcákat, és gyakran végkimerülésig tartott az irányíthatatlan, furcsa pózokat felvevő, görcsös rángatózásokban megnyilvánuló mozgásuk. A meggyötört testű emberek akaratukon kívül kerültek ebbe a helyzetbe, és nem találták rá a kiváltó okokat. A középkorban a furcsa, felfoghatatlan jelenségek háttérében ördögi erőket, démonoktól eredő rontást sejtettek, s igyekeztek mindenáron bűnöst találni; az ártatlanokon elkövetett további borzalmakkal és boszorkányüldözésekkel orvosolták a bajt.
- ¶ Mint képi szimbólum az ördögöt szolgáló boszorkányság Boschnál is felbukkan. Ezt a lisszaboni középtábla „Boszorkánybába” jelenete bizonyítja. Bosch a *Mal-leus Maleficarum* (Boszorkánypöröly) című, 1489-ben kiadott kódex⁷ boszorkányüldözéssel kapcsolatos leírásaiból meríthetett ihletet a boszorka megformálásához. A kép jobb oldali csoportjában látható egy „fakéregruhát” viselő figura, aki karjaiban pólyába tekert kisbabát tart. Ő a boszorkánybába. A körülöttük álló

különös csoportosulás az Egyiptomba menekülő, út közben megpihenő Szent Család nagyvonalú interpretációja is lehet.

- ¶ Az Európa északi partjainál évszázadokon át, időszakosan felbukkanó és végigsöprő kór furcsa hallucinációkban nyilvánult meg: különös lényekkel, angyali és ördögi démonokkal terhes látomásokat, tehetetlen önkívületi állapotokat, sokakat gúzsba kötő kínokat idézett elő. A járványszerűen megjelenő betegséget „*Szent Antal kórnak*”, illetve „*Szent Antal tüzének*” nevezték el – utalva ezzel a kísértésektől szenvedő, ördögi démonokkal küzdő egyiptomi Szent Remete által megélt kínokra és Krisztus-követő életére.
- ¶ Ez a titokzatos kór, a Szent Antal tüze az 1100-as évektől létező, a betegek gyógyítását szolgáló antonita szerzetesrend kolostoraiban rendszerint megszűnt. Ennek – ma már tudjuk – több oka is lehetett. Ismert tény, hogy a középkori Nyugat-Európában a hűvösebb, csapadékosabb időszakokban rendkívüli mértékben megnőtt a fertőzések száma. Ez összefüggésbe hozható egy, a mindennapi étel alapjául szolgáló gabonával, a rozssal. A növényen a nedvesebb időszakokban elszaporodik egy gombafajta, amely ugyan nem a növény része, s amelyet tévesen „anyarozsként” azonosítanak. Az anyarozs magas koncentrációban tartalmazza a hallucinogén, *ergotamin*⁸ nevű vegyületet. A gombával megfertőzött rozs – megőrölve és kenyérbe sütve – lehetett az okozója „minden bajnak”, az anyarozsmérgezésnek, az „*ergotizmusnak*”. Abban az időben ez még nem volt köztudott. A kolostorok étrendje, a kovással érlelt kenyér fogyasztásának elterjedése viszont meghatározó tényezője lehetett a gyógyulásoknak, a jelenség ritkulásának s fokozatos eltűnésének. (A kovász gombaölő hatása és széles körű használata, ha tudatlanul is, de „isteni” szerencsének bizonyult.)
- ¶ A tábla hangsúlyos részlete a hatalmas, vörös lángokban álló kolostor, amelynek templomtornyán „T” betű látható (az úgynevezett „Antal-kereszt”, amely a rend jelvénye.). Ugyanez a jelkép bukkan fel Szent Antal vállán és a derekáról lógó láncon is. A jelenetet figyelmesen tanulmányozva ördögök seregét fedezhetjük fel. Felmásznak a torony oldalán – nem tisztelve a rend által alapított kolostort sem.

A középső táblán is azonosítható egy ilyen jelenet: Szent Antal mellett, díszes ruhában – az asztal körül csoportosuló, ételosztó ördögök körében – térdepelve jelenik meg az ördögkirálynő, jóságot színelve, ételt kínálva a koldusasszonynak.

A vörös lángokkal égő antonita kolostor. Ördögök szállják meg és lepik el tornyot

Égő, ledőlő torony - csúcsán az antonita rend jelvényével, a „T”-betűvel

Szent Antal kitekint a képből – egyenesen a szemlélőre néz. Vállán jól azonosítható az antonita rend jelvénye, a „T” betű

AZ ANTWERPENI MÁSOLATRÓL

- ¶ Az antwerpeni tábla (jobb alsó sarkában Jheronimus Bosch felirattal) a *Szent Antal megkísértése* című lisszaboni triptichon központi paneljének egyik legszebb, leghitelesebb, igen magas művészi kvalitással megfestett másolata. A műtárgy a 2020-as esztendő derekán, a 2022-re tervezett *Menny és Pokol között – Hieronymus Bosch rejtélyes világa* című kiállítás reprezentatív kölcsöndarabjaként a belga Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpenből (Szépművészeti Múzeum) érkezett Budapestre – előzetes restaurálási beavatkozások elvégzése céljából. A másolat készítésének ideje – forráskutatások alapján – az 1550 és 1600 közötti évtizedekre datálható. Ez azt is jelenti egyben, hogy hatvan-száz évvel későbbi a lisszaboni triptichonnál.
- ¶ Az antwerpeni táblán – néhány kisebb átdolgozástól eltekintve – szinte egy az egyben megjelennek az eredeti lisszaboni tábla színes ábrázolásai. A szembe-tűnő eltérés a tábla közepén, az ülő koldus figurája mellett látható: egy *tobzoscákra* emlékeztető lény, „*tojásba bújt, félig béka, félig gyík*” öszvérszörny. Kétségtelen tény, hogy ezt a részletet sem a lisszaboni eredetin, sem a további másolatokon nem lehet felfedezni.
- ¶ Az antwerpeni másolat az eredeti táblának középírányban történt, kissé „tömörített” változata. Méretét tekintve arányaiban is eltér az eredetitől: kétharmad akkora, és keskenyebb, hosszúkásabb a formája. Az eredeti mű a lisszaboni Museu Nacional de Arte Antiga (Nemzeti Antik Művészeti Múzeum) állandó kiállításának darabja. Készítését 1495 és 1515 közé teszik. A triptichon teljes mérete 131,5×238 cm. Középtáblájának mérete 131,5×119 cm. Ezzel összehasonlítva az antwerpeni tábla mindössze 88×71 cm méretű.
- ¶ A világon több mint negyven másolatot tartanak számon. Az egyik az Antwerpenhez helyileg is legközelebb fekvő brüsszeli Royal Museums of Fine Arts of Belgium (Belga Királyi Szépművészeti Múzeum) állandó kiállításának darabja, amelyet 1520–1530-ra datálnak. Bár kvalitásában nem veszi fel a versenyt az antwerpeni táblával, méretében és arányaiban is nagyon hasonló a lisszabonihoz. Teljes mérete 133,5×223 cm; középtáblájának mérete 133,5×119,5 cm.

NÉHÁNY GONDOLAT A TÁBLAKÉP RESTAURÁLÁSA KAPCSÁN

- ¶ A restaurálásra átvett 16. századi, antwerpeni másolat mesterének kiléte nem ismert. Korábban a flamand Pieter Huysnak (1519 körül – 1584 körül), illetve kortársának, Jan Mandijnnak (1500 körül – 1560 körül) tulajdonították. Mindketten

Az antwerpeni tábla a restaurálást követően

A tízparancsolat átadása. Mózesre emlékeztető figura, kőtáblával a kezében

Az antwerpeni tábla Mózes-jelenete

A lisszaboni tábla Mózes-jelenete (az Aranyborjával)

Oszlop. Tiszított állapot. Az antwerpeni tábla részlete

*Az antwerpeni táblán – néhány kisebb átdolgozástól
eltekintve – szinte egy az egyben megjelennek az eredeti
lisszaboni tábla színes ábrázolásai.*

reneszánsz-manierista festők voltak, és Bosch követőiként az övéhez hasonlatos képi elemekkel dolgoztak.

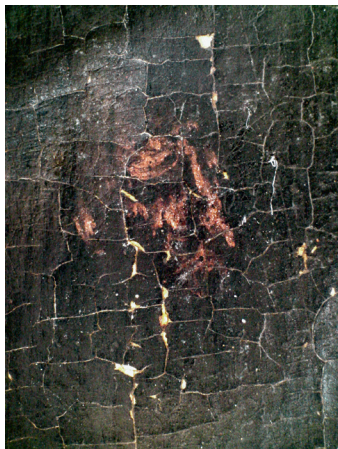
- ¶ Az antwerpeni múzeum rendkívül igényes, jól funkcionáló tárolási megoldást választott a különleges műtárgy számára, egy a díszkerettel egybeépített klímadobozt (díszkeret és klímabox egyben). A szétbontást követően a keretből kiemelt tábla szerkezete kiváló állapotban volt. Magát a táblát tölgyfából alakították ki. Hátdoldalát – az északi területeken szokásos módon – ólomfehér tartalmú alapozóval vastagon lekenték, hogy az esetleges nedvesedés által kiváltott gombafertőzést megakadályozzák. A módszer járulékos hatása, hogy a fa rostjainak a klimatikus tényezők indukálta mozgása így minimalizálható. A mechanikai jellegű változások a hordozó felületére felvitt rétegeket (alapozás, festék, lakk stb.) meglazíthatják, és könnyen kikezdehetik. Gyengítve az adhéziót a károsodási folyamatok elindítójává válnak.
- ¶ A műtárgyak esetében az észak-európai területek csapadékosabb időjárása és a tengerek közelségéből adódó magasabb páratartalmú levegő nagyobb odafigyelést igényel. Ilyen környezetben célszerű minden olyan lehetőséget megragadni, ami egy tárgy élettartamát megnövelheti. Ezzel a flamand mesterek is maradéktalanul tisztában voltak. A hordozót figyelmesen megvizsgálva erősen valószínűsíthető, hogy az ólomfehér alapozóval történt levédés előtt annak felületét megperzselték. Az alkalmazott módszer azt a célt szolgálja, hogy a fa kapillárisai visszahúzódva elzáródjanak, tovább növelve ezzel a tábla időtállóságát.
- ¶ A fentiekkel együtt a legjobb szándékkal s a leggondosabb felügyelet mellett sem lehet a műtárgyakat örök időkre konzerválni! Vannak folyamatok, amelyeknek befolyásolására nincs mindenható módszer. Ezen tényezők közül a legalapvetőbb az öregedés. Lassítani bizonyos határok között lehet, megállítására azonban nincs mód!
- ¶ A kiállításra érkező festményt az Országos Múzeumi Restaurálási és Raktározási Központ fotódiagnosztikai laboratóriumában – a kicsomagolást és a díszkeretéből történő kiemelését követően – első lépésként fotódiagnosztikai vizsgálatoknak vetették alá. Mind az UV-lumineszcens, mind az infravörös tartományban készített felvételeken tetten érhető volt a tény, hogy a festett felszínt korábban már érték sérülések. A hordozó fatábláját három, szálirányba forgatott tölgyfadeszkából ragasztották össze. A károsodások/javítások túlnyomórészt

A lakkréteg elfedi a valóságot! Vajon a tábla központi jelenetének lényege ott rejtőzködik-e a lakkréteg homályában? Ott van-e a romos kápolna belsejében Krisztus alakja a feszülettel, akire Szent Antal rámutat?

Az antwerpeni tábla középjelenete. Restaurált állapot. A kápolnabelső félhomályában ott sejlík Krisztus alakja és előtte az oltárasztalon a feszület

A kápolna belsejében megjelenő Krisztus-arc. Tisztítás utáni állapot. A makro felvételen szemügyre vehető eltávolított lakkréteg alól előkerült eredeti festés

A fészület. Tisztítás utáni állapot. A makro felvételen a fészület részlete látható. Bár nagyon halványan de szintén ott van a képen

Krisztus, áldásra emelt jobb keze. Tisztítás utáni állapot. Makrofelvétel.

A restaurálás utolsó fázisában a képfelület esztétikai helyreállításának keretén belül történhetett meg a hiányok szakszerű eltüntetése.

az illesztések vonalában húzódtak. Ezeken a helyeken nemcsak a festék anyagából, hanem az alapozásból is masszív darabok peregtek ki. A romlásokat vas-tag aláfestésekkel és felületi retusokkal korrigálták.

- ¶ Behatóbb vizsgáldás során a kép teljes felületére vonatkoztatva is igazolódott az előzetes sejtés s amitől egy ilyen korú táblakép esetében mindig tartani lehet: a festés állapota korántsem annyira megnyugtató, mint azt első ránézésre látni lehetett. A rétegek helyenként instabilak, a felszín sok helyen megkopott, a javítást szolgáló retusok besötétültek.
- ¶ A romlások apró lépésekben, szinte észrevétlenül kezdődnek; a faanyag mozgása (a szerkezeti víz folyamatos távozása, az ezzel járó zsugorodás) kikezdi a festékrétegek állapotát. Esetünkben az öregedés okozta repedésháló mentén a festékanyag széttöredezett, felcserepesedett, és sáttortetőszerűen feltornyosult a felületen.
- ¶ Általánosságban kijelenthető, hogy a legtöbb restaurálás a műtárgy legveszélyeztetettebb részeinek konzolidálásával kezdődik. Esetünkben ez azt jelentette, hogy a további pergések megakadályozása érdekében a hordozójuktól elvált festékszigeteket rögzíteni kellett. Konzerváló kezelésekkel értük el, hogy a károsodás ne terjedjen tovább a műtárgy felületén, majd a feltorlódott festékszigeteket a repedésháló résein keresztül átíttattuk. Ezzel a rétegeket regeneráltuk is egyben. A felemelkedéseket langyos vasalással s az azt kiegészítő préssel mérsekeltük. A felszín teljes kisimítása a fél évezred alatt deformálódott szerkezet okán nem volt lehetséges. Egy műtárgyhoz hozzá tartozik annak múltja, ami szükségyszerűen megmutatkozik annak felületén is.
- ¶ A tisztítási folyamat végére – a „galériatónustól” megszabadulva – a táblakép visszanyerte eredeti színeit és erőteljes szíkontrasztját. Bár helyenként megkopott állapotban kerültek elő a finoman modellált formák (bravúrosan, egy-egy apró ecsetvonással jelzett madár, virág, háttéralak stb.), a szubtilis részletek egyre jobban értelmezhetővé váltak.
- ¶ A feltáruuló eredeti felületet makroszkópos felvételek segítségével közelebről is megvizsgálva fény derülhet a rejtve maradt titkokra is! Esetünkben számos jelenet, apró figura került elő, amelyekről korábban csak sejtéseink voltak. Ezek egyike egy, az Ótestamentumból vett jelenet: Mózes átveszi a kőtáblákat Istentől a Sínai-hegyen. A lisszaboni eredetűn látni még az Aranyborjút, s alattuk egy

A lisszaboni középtábla Krisztus-jelenete

Az antwerpeni tábla részlete a kápolna belsejében látható Krisztus-jelenettel. Restaurált állapot

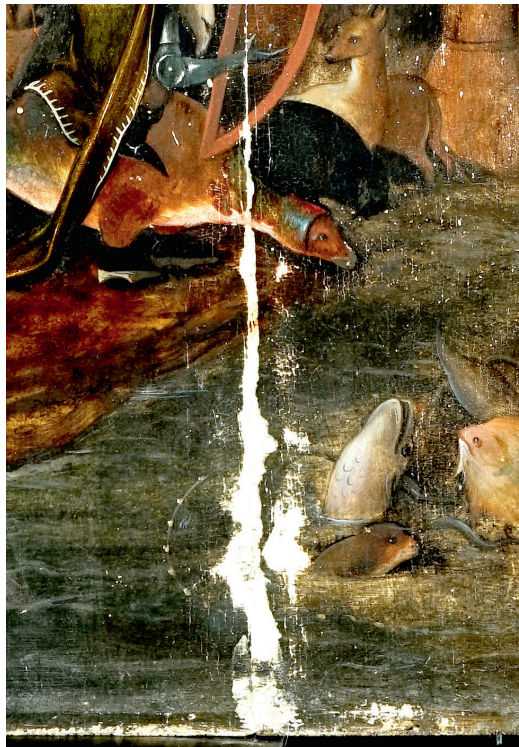
Tisztított állapot. UV-lumineszcens felvétel. A homogén tónus azt jelzi, hogy a lakk vastagon, egyenletesen fedi a felületet

Tisztított állapot. Az átfestéseket és a lakkréteget eltávolítva, napvilágra került a festmény eredeti, sérült, kopott felülete

Átvételi állapot. Részlet halakkal

Tisztított állapot. Részlet halakkal

Aláfestett állapot. Részlet halakkal

Restaurált állapot. Részlet halakkal

figurális jelenetet bálványt imádó, táncoló figurákkal. Bosch „átiratában” Mózes fején két határozott szarv is megfigyelhető. A bibliafordítások értelmezési anomáliáin túlmenően itt ez az ördögi ténykedés jele: a Mózesként megjelenő ördög, aki a tízparancsolatot is meghamisítja. A restaurálás kulcsfontosságú, megválaszolandó kérdéseként fogalmazódott meg, hogy vajon a központi jelenet – amely a lisszaboni középtáblán egyértelműen artikulálódik, és amellyel Bosch üzenetet küld a szemlélőnek – vajon ott rejtőzik-e az antwerpeni tábla lakkrétege alatt is?

- ¶ Remete Szent Antal világa Jézus megváltó létére fókuszál. Aki a szenvedéstörténet követőjeként hitében megerősödve képes legyőzni a gonosz szűnni nem akaró rontásait. De ott van-e a képen a romos kápolna belsejében Krisztus alakja, akire Szent Antal ujjával rámutat?
- ¶ Nos, a restaurálás végeztével a kimondható válasz: egyértelmű igen!
- ¶ Az eredeti lisszaboni táblán a Krisztus-jelenet jelentőségtejtesebb. Ezzel szemben az antwerpeni Krisztus jelenlétét csak sejtjük – de már tudjuk is! Ha csak töredékes, gesztusszerű ecsetvonások formájában is, de a képen ott látható a kápolna belsejében Krisztus alakja. Az átfestéseket és a lakkréteget eltávolítva napvilágra került a festmény eredeti, sérült, kopott felülete. A felület lakkrétegtől történt megtisztítása látványos eredményt hozott. Annak ellenére, hogy számos, kisebb-nagyobb festékhiány, sérülés vált láthatóvá, az eredeti színek ismét felragyogtak, és életre keltek. Egyensúlyba kerültek a sötét és a világos részek, az élénkebb és a visszafogottabb foltok. A képfelszínt áthatotta a színek játéka, s a festmény újra mesélni kezdett.
- ¶ A restaurálás utolsó fázisában a képfelület esztétikai helyreállításának keretén belül történhetett meg a hiányok szakszerű eltüntetése. Anyaghasználat tekintetében alapvető szempont, hogy csak olyan matériákat használjunk fel, amelyek nem okozhatnak kárt az eredetiben. Okkal feltételezhető, hogy egy műtárgy történetében nem az aktuális restaurálás lesz az utolsó beavatkozás, ezért törekedni kell arra, hogy az elvégzett kezelések visszafordíthatók, az alkalmazott anyagok – a további beavatkozások során – eltávolíthatók legyenek.
- ¶ A tábla restaurálása minden szempontból eredményesen zárult. Sokat nyert, hiszen visszakaphatta eredeti látványát, és ismét életre kelhetett. A Szépművészeti Múzeum Bosch-kiállításának egyik legszebb, legérdekesebb darabjaként gazdagította a kiállítás anyagát. Népszerű volt, hiszen akárhányszor arra sétáltam, mindig lelkes nézők csoportja állta körül.
- ¶ Az antwerpeni Koninklijk Múzeum elismeréssel dicsérte a restaurálást követő változást, és bizalmuk továbbra is fennmaradt. Ennek köszönhető, hogy a festmény kölcsönzését meghosszabbították; az állandó kiállítás reprezentatív darabjaként, további öt évig lesz látható Budapesten.

Jegyzetek

- [1] Jacobus de Voragine: *Legenda aurea*, Remete Szent Antal élete.
- [2] Eric De Bruyn: Hieronymus Bosch Lisszaboni Szent Antal triptichonja és az írásos források. In: *Menny és Pokol között – Hieronymus Bosch rejtélyes világa*, 2022. 58–75. Korabeli forrásanyagok: Alexandriai Szt. Atanáz püspök: *Vita Antonii*; Jacobus de Voragine: *Legenda aurea*, annak holland fordítása: Passionael, 1478, Dat vader boeck (*Az atyák könyve*, 1490)
- [3] *Vita Antonii*, 28. szakasz.
- [4] Az egyház szentjei, Nagy Szent Antal történetei 121. szakasz.
- [5] *Vita Antonii* 85. szakasz.
- [6] Az egyház szentjei, 121. szakasz.
- [7] Boszorkánypöröly; https://hu.wikipedia.org/wiki/Malleus_maleficarum.
- [8] Ergotamin: Először Arthur Stoll izolálta 1918-ban. Később kollégája, Albert Hoffmann a Sandoz svájci laboratóriumában az anyarozsból kivont anyagból szintetizálta (1938-ban), s gyógyászati célra alkalmazták. Az LSD alapanyagaként is ismert.

A restaurálást segítő fotótechnikai vizsgálatokat készítették:

Fáy András SZM Restaurátor Osztály osztályvezető, festőrestaurátor művész
Horváth Máttyás OMRRK Fotódiagnosztika Laborvezető, festőrestaurátor művész
A tábla asztalos munkáit, faanyagpótlást végezte:
Lehoczki László asztalos

Irodalom:

- Eric De Bruyn: *Hieronymus Bosch's Lisbon ST Anthony Triptych and its written sources*.
Az egyház szentjei, Kühár Flóris O:S:B és Szunyogh X. Ferenc O:S:B közreműködésével,
szerkesztette Radó Polikárp O:S:B: Palladis R.T. kiadása, Budapest, 121. szakasz Remete
Szent Antal, 147–149.
- Jacobus de Voragine: *Legenda aurea* <http://mek.niif.hu/04600/04626/html/legenda0015.html>.
- Boszorkánypöröly; https://hu.wikipedia.org/wiki/Malleus_maleficarum.
- Czifra Mónika: *Restaurálási Dokumentáció I., Munkabeszámoló, H. Bosch követője Szent Antal megkísértése Egyiptomban c. táblaképről*, 2021.
- Czifra Mónika: *Restaurálási Dokumentáció II. Az esztétikai helyreállításról, H. Bosch követője Szent Antal megkísértése Egyiptomban c. táblaképről*, 2022.

„A népbejáró mellett a bazilika és a kerengő közötti kis folyosóról nyíló terem tényleg inkább kincseskamra, mint kiállítóterem méretű. Szerettünk volna az ötvöstárgyak csillogó látványraktára helyett valami személyeset mutatni, hiszen a gyűjtemény gyarapítása és rendszerezése mögött mindig hús-vér emberek, a nemzedékek óta itt élő, a szerzetesközösség gyarapodását szem előtt tartó és gyakorta művészetrajongó főapátok, szerzetesek állnak.”

szakralitás

Mátrai Erik, Csak a fénye, 2022 (részlet), az idei Megújulás című időszaki kiállításon
Zellei Boglárka © a művész jóvoltából

BERÉNYI MARIANNA

KOMPROMISSZUM HELYETT PÁRBESZÉD
A KORTÁRS MŰVÉSZET ÉS A PANNONHALMI
FŐAPÁTSÁG

TMilyen kölcsönhatások alakulhatnak ki, ha egy szerzetesrend világi kurátorokkal, munkatársakkal dolgozik együtt, ráadásul kortárs művészeti projekteken? Beszélgetésünk Dejsics Konrád bencés szerzetessel, kulturális igazgatóval, Mélyi József művészettörténésszel, kurátorral, a Pannonhalmi Főapátság művészeti főtanácsadójával, Szikra Renáta művészettörténésszel, kurátorral nemcsak az együttműködés, az együttgondolkodás ritkán látható rétegeit és mélységeit tárja fel, hanem azt is megmutatja, milyen erős és hányféle alkotó energia szabadulhat fel, ha nyitottak vagyunk egymás tudása és gyakorlata, múltja és jelene, hagyományai és tapasztalatai iránt.

¶ A Pannonhalmi Főapátság és a kortárs kultúra, művészetek kapcsolatáról már korábban foglalkozott a *MúzeumCafé* 36. száma. A 2013-ban készült interjúban a még főapátként szolgáló Várszegi Asztrik, az akkor perjel, jelenleg főapát Hortobágyi Cirill, valamint a megújulást elindító kulturális igazgató, a később hatalommal való visszaélés miatt távozó Varga Mátyás mondta el, mit jelent a rend számára a kultusz és a kultúra fogalma, hogyan gondolkodnak azokról az átmenetekről, amelyek a szakrális és a profán tereket, a turisztikai és a spirituális szándékkal érkezők igényeit, a műemlékvédelmet és az innovációt, a megőrzést és a bemutatást, a gimnáziumot és a kolostort, az üzleti vállalkozásokat és a hagyományokat kötik össze. Már ekkor kiderült, az apátság célja, hogy Szent Márton hegyén ne egy régi struktúrákat fenntartó múzeum, egy múzeumba zárt világ működjön, hanem a kultusz helye a kortárs kultúra produktív helyszínéül is funkcionáljon. Az apátság kulturális életében már ekkor is jelentős szerepet játszott a kortárs művészet, különösen a gimnázium Tetőtéri Galériájában, valamint az Arcus Temporum Pannonhalmi Művészeti Fesztiválon.

¶ Az utóbbi években viszont újabb elmozdulások érzékelhetők.

A Főmonostori Kiállítótérben szinte folyamatosan a jelenkor alkotóié és kérdéseié a tér: évente más-más fogalomra épülő tematikus évhez kapcsolódóan nyílnak országosan is jegyzett tárlatok, készülnek kifejezetten ebből inspirálódva műalkotások. A 2018-as, jelentős visszhangot kiváltó, Mélyi József és Szikra Renáta koncepciója alapján készült *Kibékülés* kiállítás, a 2019-es, Erőss Nikolett által rendezett *Csend* után 2021-ben Év kiállítása díjra jelölték a Frazon Zsófia és Gadó Flóra által kurált *Láthatatlan Spektrumok* tárlatot. Idén 2022. november 11-én, Szent Márton napján zár a *Megújulás* évadra reflektáló, Don Tamás által rendezett kiállítás, ahol Borsos Lőrinc, Fátyol Viola, Juhász Nóra, Mátrai Erik, Molnár Judit Lilla, Puszt Zsófia művei kapcsolódnak a központi témához. De volt idén olyan kiállítás is a Boldogasszony-kápolnában, ahol egy pályázatra felkért három alkotó – Zellei Boglárka, Imre Mariann és Czene Márta munkái Mária és Jézus alakjából építkeztek. A kiállítás kurátorának, Mélyi Józsefnek tettem fel az első kérdést:

Hogyan kezdődött a Pannonhalmi Főapátsággal való munkakapcsolatod?

MÉLYI JÓZSEF: Öt évvel ezelőtt, tehát 2017 augusztusában váratlanul e-mailt kaptam Konrád atyától, amelyben felkért, hogy a következő évad kortárs művészeti kiállítását, ami akkor a *Kibékülés* évéhez kapcsolódott, rendezzem én. Szabad kezet kapok abban, hogy kiket választok, és hogy hogyan, milyen irányba indulok ezzel a kiállítással. Miért pont én? – tettem fel azonnal a kérdést, mivel nekem sem az egyházhoz, sem Pannonhalmához nem volt eddig különösebb közöm. Azt mondták, hogy ez így sokkal jobb. És akkor ez számomra elég meggyőzően hangzott.

A restaurálás utolsó fázisában a képfelület esztétikai helyreállításának keretén belül történhetett meg a hiányok szakszerű eltüntetése.

Miért sokkal jobb? Meg is indokolták, vagy csak úgy kijelentették?

M. J.: Magában megállt ez a mondás. Később persze rájöttem, hogy miért jó: a pannonhalmi bencések számára fontos irányelv a nyitottság, szeretik, inspirálódnak abból, hogyha kívülről tekintenek rájuk. A kiállítás, a kulturális évad tematikája a főapátváltással függött össze, hiszen akkor lépett Várszegi Asztrik helyébe Cirill atya. Az volt a kérés, hogy Asztrik főapát gondolataival, az ő kibéküléssel kapcsolatos elképzeléseivel és gyakorlatával függjön össze a tárlat, és valahogy reflektáljon az elmúlt 27 évre.

¶ Komolyan vettem a felkérést, pontosabban a körülírt feladatot, és a művek egy része valóban az elmúlt 27 évre reflektált. Ebbe beletartozott az a molesztálási ügy is, amely 2015-ben Pannonhalmán kívül és belül is nagy port kavart. Úgyhogy amikor 2018 márciusában megnyílt a kiállítás, akkor eléggé dermedt voltam ettől. Hiába vitatkoztunk végig éjszakákat Nemes Csaba művéről, tudtam, hogy nem lesz felhőtlen a kiállítás fogadtatása. Aztán néhány hónapon belül nagyot változott a világ, és számos pozitív visszajelzés érkezett. Maguk a szerzetesek is ráébredtek, hogy ez a fajta, kicsit radikálisabb kortárs megközelítési mód, amelyben akár a sérülések veszélye is benne van, akár a traumafeldolgozás, akár a kibékülés összefüggésében fontos lehet. Ezek után kértek föl, hogy legyek a főapátság művészeti tanácsadója.

Nagyon sokat beszélünk különböző fórumokon arról, hogy a kortárs művészetnek, a múzeumi projekteknek lehet hatása a közösségek, a krízishelyzetek feldolgozására. Miként életem meg azt, amikor mindez a gyakorlatban is megtörtént veled?

M. J.: A dermedtséget szó szerint értettem az előbb. A megnyitó után hetekig fagyott állapotban voltam attól a tudattól, hogy egy ezeréves intézmény történetébe vagy jövőjébe beleavatkozom. Annak ellenére, hogy a felkérés külsősként ért, elég gyorsan involválódtam Pannonhalma történetébe és életébe, azaz bizonyos tekintetben „belsőssé” váltam. Igazából ez volt a nagy tanulság, és ezért volt rajtam akkora súly a megnyitó

környékén. Egy idő után már nem mondhattam, hogy fenn-tartom a külső szempontjaimat, és megbízott kurátorként keresztülviszem az álláspontomat, hiszen mélyebben beleláttam Pannonhalma működésébe és életébe, rengeteg időt töltöttem itt, kommunikálva a szerzetesekkel, Konrád atyával, Asztrik atyával és másokkal. Ráadásul a feleségemmel, Szikra Renátával együtt dolgoztunk a projekten, úgyhogy itthon is állandóan ez volt a téma.

Időközben Konrád atya is megérkezett. Miért döntött úgy az apátság, hogy egy világi kurátort keres meg egy olyan mély és alapvetően biblikus fogalom kibontására, mint a kibékülés?

DEJCSICS KONRÁD: Eredetileg egyháztörténészeket szólítottunk meg, akikkel arról beszélgettünk, be lehetne-e mutatni valamilyen módon Asztrik atya apátként töltött időszakát anélkül, hogy teljesítményét fényeznénk vagy bármilyen részletet elhallgatnánk. Számomra az is nagyon érdekes kérdés volt, hogy lehet-e egyáltalán a közelmúlt egyháztörténetéről egyháztörténeti szemmel kiállítást rendezni? Érdekes, hogy akiket megkerestünk, azok vagy visszautasították a felkérést, vagy nem igazán találtak rajta fogást. Virágvölgyi Istvánnal, a 2016-os Osztás 10×10 fotókiállítás kurátorával végül arra jutottunk, hogy egészen más módon kell a témát megközelítenünk. Kettőnk beszélgetésében egyszer csak nyilvánvalóvá vált, hogy a kortárs művészet lenne a legjobb megoldás. Virágvölgyi István rögtön Mélyi Józsefet javasolta, amikor a megfelelő szakemberről kérdeztem.

- ¶ Az egyházi hagyományban jól ismert a *katéna* szó, ami láncot jelent, de akár a folytonosságot jelentő *apostoli szukcesszió* kifejezésre is gondolhatunk. 2016-ban, amikor az akkori Szent Márton kiállítás fotótárlatához kerestem szakembert, egy barátunk éppen Virágvölgyi Istvánt javasolta. Megkerestem, megcsinálta, remekül sikerült. Később ő küldött Mélyi Józsefhez, én pedig hittem abban, hogy jó döntés őt felkérnünk.
- ¶ Hogy egyházi fogalomról világi ember beszéljen? Számunkra természetes volt. Alapvető elképzelésünk, hogy olyan tűkörbe kell belenézni, amelyet más tart felénk. Ez esetben

Dejcsics Konrád OSB, a *Kibékülés* című időszaki kiállításban, Nemes Csaba *Ablak (V.M. portréja)* című festménye előtt, 2018
Fotó: Batisz Miklós

Ha jövök-megyek a házban, az arborétumban, márpedig nagyon szeretek jönni-menni, akkor teljesen otthonosan közlekedem már, leszámítva azt a néhány zárt ajtót és lépcsőt, amin túl nem mehetek, de ezzel azóta megbékéltem.

a művészek. Mert akármit is teszünk, az általunk meghatározott vagy írt történelmet úgyis mások olvassák, és abban a pillanatban leoldódik saját hatástörténetünk rólunk. A legjobb, ami velünk történhet, az, hogyha minél őszintébben akarunk beletekinteni abba a tükörbe, amelyet a mi hatástörténetünket olvasó másik mutat nekünk.

Hogyan élte meg a konvent, amikor a kortárs művészeti kiállításon látható alkotások tükröződése valódi – többek között az országos sajtót is megérintő - hullámokat gerjesztett?

D. K: Az az érdekes, hogy a konventen belül bizalom alakult ki. Leginkább én voltam megijedve. Világosan emlékszem, amikor Polgár Pál vívómesterrel a várkörön futottunk, és arra kértem, nézze meg a kiállítást, nem lesz-e túl kemény. Amikor megnyugtatót, Albin atyát, majd Hugó atyát vittem el, de ők sem érezték, hogy félelemre lenne okunk. Magamban az a kérdéssel is szembesültem, hogy lehetséges-e egy elkészült kiállításba beavatkozni? Végül Józsefnek is feltettem ezt a kérdést, aki azt válaszolta, ha most leakasztasz vagy áthelyezel egy képet, akkor a te hihetőséged és az egész közösség hihetősége odavan. A cenzúra számomra is elfogadhatatlan volt, és abban a pillanatban, amikor József ezt mondta, a képtelyem is megszűnt. És ezt azóta is nagyon fontosnak tartom. A szerzetesközösség úgy döntött, hogy megcsináljuk ezt a kiállítást, adták az arcukat, a történeteiket hozzá. Azt éreztem, hogy támogatnak, tartják a hátamat, amikor megijedek vagy elbizonytalanodom. Maradandó élmény volt, amikor a zirci ciszterci szerzetesközösséget vezettem körbe a kiállításban. Megtapasztalhattam, hogy akár idős szerzetesek is pontosan értik, meg tudják érteni, miről van szó. Ekkor minden előzetes szorongásom eltűnt.

Mélyi József a Boldogasszony-kápolnában, a *Mária, újul világ a nevedben* című időszak kiállítás megnyitóján, 2022
Fotó: MKE/Szabó Attila

Hogyan zajlik a közös munka gyakorlati része? Józsi említetted, hogy a feleségeddel, Renátával dolgoztál együtt. Bizonyára nem lehetett könnyű a rend előírásait megtanulni, tiszteletben tartani. Hogyan oldottátok fel az ebből fakadó nehézségeket? Miként éltétek meg?

M. J.: Nem tudom, Reni hogy élte meg. Arra viszont emlékszem, hogy egy ponton volt egy kis kizáródás. Amikor én beidéződtem a konvent elé, hogy védjem meg a kiállítási koncepciót, ő már az emeletre sem jöhetett föl. Ez azért ott egy nagyon erős határvonal volt.

SZIKRA RENÁTA: Ez meghökkentő élmény volt, nem számítottam rá, de ez is része ennek a számomra eddig ismeretlen közeg, közösség abszolút kalandos felfedezésének. Ha jövök-megyek a házban, az arborétumban, márpedig nagyon szeretek jönni-menni, akkor teljesen otthonosan közlekedem már, leszámítva azt a néhány zárt ajtót és lépcsőt, amin túl nem mehetek, de ezzel azóta megbékéltem. Elég könnyen alkalmazkodom, nem nehéz ráhangolódnom más ritmusra, más típusú gondolkodásra. A közös munka is ilyen, nagyon jól tudunk egymás gondolataira építkezni, egyikünk katalizálja a másikat. Együtt találtuk ki, kik legyenek azok a művészek, akiket felkerünk a közös munkára, de vannak feladatok, amelyeket megosztunk. Az elrendezés, a látvány, a térben való munka a kiállítás esetében például inkább az én erősségem.

Hogy élte meg a szerzetesrend, hogy hirtelen nemcsak egy világi kurátort, hanem vele együtt egy egészen más típusú gondolkodást, alkotó és baráti kört, családi környezetet, gondolkodást is behúzott?

D. K.: Nekem is az egyik legerősebb emlékem ezzel kapcsolatban az a pillanat, amikor Józsefet belelőktük az oroszlánok barlangjába. Minden hétfőn van konventgyűlés, amelynek keretében a minket érintő aktuális ügyekről beszélünk. A nevezetes napon éppen a klauzúrában, az egyik kisebb közösségi teremben gyűltünk össze, amely egy kicsit sötét, de az egyik legszebb barokk boltozatos tér, antracit szőnyeggel a közepén. Magam elé engedtem Józsefet, amikor ide tartottunk,

Szikra Renáta a *Kibékülés* című időszaki kiállításban, 2018
Fotó: Batisz Miklós

és ő egyszer csak ott találta magát az U alakban elhelyezkedő közösség fókuszpontjában. A szerzetesközösség hozzácsokolt ahhoz, hogy a konventgyűlésen őszintén, nyíltan beszélünk, ezért nem nagyon vártak a kérdéseikkel. Ugyanakkor önmagában az, hogy a konvent ebbe ennyire beleállt, bevonódott, nagy dolog volt. Persze a bevonódásnak is különböző szintjei vannak. A vendégség évéhez kapcsolódó, a Néprajzi Múzeummal közösen rendezett *Láthatatlan spektrumok* kiállítás előtt Franzon Zsófia kurátor képes volt a szerzetesközösséget más módon becsalogatni, rábírta őket, hogy válaszanak ki számukra fontos tárgyakat, és írjanak hozzá történeteket. Igaz, neki már könnyebb dolga volt, mert akkor már volt tapasztalata a szerzetesközösségnek Józseffel.

Ha jól tudom, Frazon Zsófia már a konvent elé is beléphetett, amikor bemutatta a kiállítás koncepcióját. Mondhatjuk azt, hogy a kortárs művészeti projektek különleges hidat képeznek a jelenkor társadalma – pontosabban értelmisége – és a bencés rend között?

D. K.: Mindenképpen. De van ennek egy másik aspektusa is. Menet közben vált számomra világossá, hogy a mi szerzetesközösségünknek milyen végtelenül fontos a vendég. Szent Benedek azt írja, hogy a vendéget úgy fogadjuk, mint magát Krisztust. Ha valaki eléri ezt a barát-vendég státuszt, márpedig József és Renáta is elérte ezt, akkor ebben a pillanatban leomlanak falak. Az meg természetes, hogy a klauzúrába nem lehet bejönni. De a munka révén, ha valaki elég sok időt eltölt körülöttünk, a szerzetesközösség detektorai vendégstátuszra váltanak, és akkor egészen más dolgokat tud ő is átélni. Varga Mátyás atya igazgatósága ideje alatt és a bazilikafelújítás előkészítő folyamata során, a 2010-es évek közepétől 2012-ig a szerzetesközösség nagyon-nagyon sokat találkozott kortárs kultúrával. Tehát ennek volt előzménye, ugyanakkor én azt hiszem, hogy az alkotók zöme inkább távol maradt a közösségtől, nem találkozott velünk. Azáltal, hogy József különböző korosztályból kért meg alkotókat, akik közül többen igényelték, hogy a szerzetesközösséggel találkozzanak, tényleg létrejött egyfajta hídhelyzet.

Mіндеz a te személyes attitűdödet, a kortárs művészeti világhoz való viszonyodat is formálta?

D. K.: Amit leginkább megtanultam és élvezek, az a kortárs művészet autonómiája. Csak akkor lehet valódi párbeszédet folytatni a kortárs művészekkel, hogyha meghagyjuk autonómiájukat, ők pedig a mienkét. Megértettem, hogy igazi találkozások akkor jönnek létre, ha azonos szemmagasságra törekedünk, és ha mindkét oldal nyitott a változásra. A másik felismerésem pedig az, hogy a kortárs művészetet és a szerzetesközösséget vagy a hívő embert az rokonítja, hogy mindkettő világlátása vagy életmódja azzal az igénnyel lép fel, hogy értelmezze és újrateremtse a világot. Viszont nem lehet kompromisszumot kötni, amikor ez a két világmentelmező, világ-újrateremtő igény találkozik egymással, hanem csak párbeszédre, kölcsönös meghallgatásra lehet törekedni, és ezt a vendéglétet, az egymásnál való vendégeskedést lehet folytatni. Azért is jó a barátság és a vendégség képe, mert a barátságban és a vendégségben nem doktriner módon történik gondolkodási sémáink megváltozása, hanem szerves módon, valamiképpen a szeretet mentén alakulunk át. Persze ez nem történik ám meg mindenkiel. Nem minden kortárs művész, kurátor lesz automatikusan a szerzetesközösség barátja, csak ha kölcsönösen erőfeszítéseket teszünk.

Hogyan módosult a szakralitáshoz való viszonyotok? Hogyan érzékelitek ezt a kölcsönhatásokra épülő vendégség fogalmat?

M. J.: A vendégség fogalma nagyon találó, ehhez tudok leginkább kötődni. Az elmúlt években pont ez tudatosult: milyen befogadott vendégnek lenni. Öt év nagyon hosszú idő, tényleg elmélyülést jelent ebben a közegben. Én továbbra is vendég vagyok, viszont sokkal jobban ismerem már a házigazdám. Furcsa hasonlat, de tudom, hol kell levennem a cipőmet, amikor belépek. Ez már természetes, nem kérdezek, hanem tudom. Tudom, hol húzódnak bizonyos határvonalak, tudom, hogy mit akarnék feszegetni, és tudom, hogy mi az a tempó, amivel előre lehet haladni. Érdekes, hogy főleg időbeli

összefüggések jutnak eszembe. Itt lassabban telik az idő, és így jobban meg kell fontolni egy-egy lépést. Nem biztos, hogy ha nagyot lépek előre, akkor az jobb lesz, mint ha két kicsit. Most eléggé rébuszokban beszéltem, de talán érthető, hogy valóban tér-idő átalakulások zajlanak le az emberben, merthogy Pannonhalma tényleg egy átalakító hely.

SZ. R. : Ezért van az, hogy nemcsak dolgozni járunk ide. Visszajárunk, visszahúz a hely, a Hegy. Tudom, hogy sokan vannak így ezzel. A vendégszeretet és a nyitottság mellett és direkt nem az ellenére szót használom, van egyfajta térbeli zártság, behatároltság az ittlétben, ami nem leszűkíti a lehetőségeket, hanem átláthatóbbá, kezelhetőbbé, emberléptékűvé teszi a feladatokat. És személyessé. Nem egy intézményben, hanem egy közösségben dolgozunk, vagy csak vagyunk itt a házban, úgy értem, a kolostorban.

József, azt mondtad, tudod, hogy már mit szeretnél feszegetni.

M. J. : Nem tudok konkrét témákat mondani. De például azt, hogy milyen módon lehet a mai releváns kérdéseket úgy bevinni Pannonhalmára, hogy onnan többel, összetettebb válaszokkal jöjjünk ki, sokkal jobban érzem, mint öt évvel ezelőtt. Erre mondtam azt, hogy határfeszegetés: sokkal jobban tudom a kérdéseket, és tudom, mi az, amiben érdemes válaszokat várni, és hova léphetünk. Az elmúlt két évben két projektünk is volt az Arcus Temporum fesztivállal. Először csak képzős diákokkal mentünk Pannonhalmára. Ilyenkor mindig rizikós, hogyan viszonyul egy húsz főből álló csapat különböző beállítottsággal, politikai és vallási világnézettel a helyhez és egymáshoz, és kérdéses, tudnak-e fogást találni viszonylag rövid idő alatt például a Boldogasszony-kápolna terében egy installáción. Ez mindig nagyon komoly kihívás. Ezt öt éve nem

Tudom, hol húzódnak bizonyos határvonalak, tudom, hogy mit akarnék feszegetni, és tudom, hogy mi az a tempó, amivel előre lehet haladni.

mertem volna megtenni, de még három éve sem. Jövőre viszont már jobban felvértezve pontosabban tudom majd, hogy mi az, ami elérhető ebből. Nekem is, a hallgatóknak is, meg Pannonhalmának is.

D. K.: Idén szerintem az Arcus Temporum egyik csúcstörténete volt, ami a Boldogasszony-kápolnában történt. Hihetetlen magas színvonalú, spiritualitásában, kisugárzásában eszméletlenül elmélyült dolog zajlott az erdő közepén.

Pontosan mi történt?

M. J.: Első alkalommal magyar diákokkal mentünk. Egy uniós projekten belül dolgoztam együtt huszon-egynéhány hallgatóval. Az eső miatt, véletlenül kaptuk meg a Boldogasszony-kápolnát, ahol három nap alatt kellett létrehoznunk egy installációt. A személyes és kollektív emlékezet volt a kiinduló téma, de a hallgatók a teret látva, az egész környezetet és atmoszférát magukba szívva alakították ki egy installációt. Az alkotás a stációkra épült, és ott helyben keletkezett.

SZ. R.: Háromnapos workshop volt, igazi káosszal az elején. Egészen döbbenetes módon forrta ki magát az alkotás. Még a második nap sem volt látható, hogy ez ennyire leülepszik, és ilyen csodálatosan összeáll. Mind a két alkalommal azért az volt a legmegdöbbentőbb, hogy úgy végződött, mint ahogy minden jó, hónapokig, néha évekig szerveződő kiállítás. Vagyis azt érzed, sehogy máshogy nem is történhetett volna, nem találsz rajta fogást. Hogy lehetséges ez? Vajon mi hozza ki az emberekből itt azt, hogy képesek lesznek tökéletesen kiforrott művet létrehozni, amikor délelőtt még alapvető dolgokon vitáztak, és egyáltalán nem volt egyetértés. Számomra ez egyébként már-már spirituális tapasztalat. .

M. J.: A második alkalommal ez még fokozódott. Nagyon gyorsan kellett összehangolni teljesen különböző, egymásnak ismeretlen emberek munkáját. Két koreográfushallgató mellett rigai és drezdai diákok is részt vettek a projektben, így a különböző

Noli me tangere, élőkép (próba): Liksay Csenge Gyopár, Marosfalvy Marcell, Ieva Stalsene, Takács Flórián, Visnyay Zoltán Tibor,
Szent Jakab vendégház, Pannonhalma, 2022
Fotó: Szabó Attila © Magyar Képzőművészeti Egyetem – EU4ART projekt

Gyász performance-ciklus: Babinchak Atanáz, Beke Zita, Burján Vanda, Katrina Ieva, Keszezh Ágnes, Koller Margit, Kozma Lilla, Sina Neuberger, Pataki Luca, Regős Simon, Reining Vivien, Salamon Júlia, Schell Réka, Szilák Andrea Lilla, Boldogasszony-kápolna, Pannonhalma
Fotó: Szabó Attila, 2022 © Magyar Képzőművészeti Egyetem – EU4ART projekt

megközelítési módokon túl nyelvi nehézségekkel is számolnunk kellett. És egyszer csak valahogy mindenki ráértett arra, hogy létrejöhet egy kollektív műalkotás. Megtörtént, amit eleve nagyon nehezen tudok elképzelni: van egy csomó ember mindenféle gondolattal és ötlettel, mindenki önmagában kreatív, autonóm művész, és egyszer csak, néhány óra alatt, ebből a sok független egyéni elképzelésből valami sokszorosán több jön létre azáltal, hogy ezek az emberek ott összeállnak. Kiindulópont volt a spiritualitás, a Boldogasszonykápornában rendezett Mária-kiállításunk, sokszereplős közös műként felvetődött az életkép és a performance mint műfaj. Voltak előkészületek, voltak diákok, akik dramaturgiai ötlettel érkeztek, színpadtervben, jelmezben gondolkodtak. Ehhez a kerethez alkalmazkodtak, ezt bontották ki a többiek.

D. K.: A keretet Mária, a Pietà-jelenet, a feltámadott Jézus találkozása Máriával, Mária Magdolnával, valamint a gyászfeldolgozás Kübler-Ross-féle öt fázisa nyújtotta. És ha ezt akár önmagában, akár szimbolikusan nézzük, egyaránt a hívő ember, valamint a pszichológia, a természet-, a társadalomtudományok világának a találkozását, egymásba ágyazódását láthatjuk. Ezért a munka eredménye, mint keretes szerkezetű műalkotás is hihetetlenül kifejező volt, megjelenítette mindazt az egymásba rétegződést, ami itt történt.

M. J: Utána többen kérdezték, hogy most teljesen egyházi dologot csináltok? Dehogyan volt ez egyházi dolog! Nem derült ki, hogy a hallgatók közül ki vallásos, és ki nem. Egyáltalán nem volt problematikus, ki milyen háttérrel, honnét jött, és mit csinált. Egyszer csak minden, mint egy fürgeteg, összeállt.

Más projektek is így végződnek Pannonhalmán? Megnyílnak, a spirituális élmények irányába nyitottabbá válnak azok a vendégek, munkatársak, akiknek a mindennapjaiban mindez nem játszik szerepet?

D. K.: Sok-sok gondot okozott, amíg meg nem értettem, hogy bármit csinálunk, bármi történik nálunk, Pannonhalma nem

Czene Márta: *Mária*, 2022, olaj, vászon
© a művész jóvoltából

tud kulissza maradni. Még egy bicikliverseny befutóhelye sem lehet úgy a főapátság, hogy az oda érkező ember valahogyan ne lépjen interakcióba velünk. Ez a bicikliverseny azért izgalmas, mert rögtön elkérik a zuhanyzót meg a WC-t, utána a zsűrinek is helyet kell biztosítani, és máris ott vagyunk a főapátnál. Ha valakiben van egy kis nyitottság arra, hogy többet várjon ettől a monostortól, mint hogy az ő élete eseményének kulisszája legyen, akkor abban a pillanatban valami elindul. Ez a szerzetesközösség senkit sem akar meggyőzni, mert ez nem így működik. Az első keresztények se győzködték a többieket. Mi, monasztikus szerzetesek letelepedünk, éljük az életünket, próbáljuk szolgálni az embereket meg Istent. Ha valakinek van kedve, akkor lépjen be a kapuinkon, nézze meg azt, hogy mit csinálunk, és vigye el magával azt, ami neki tetszik, vagy csatlakozzon hozzánk olyan módon, ahogyan neki jó. Az első keresztények is ezt csinálták. Nem azzal kezdték, hogy mit hiszünk Jézus Krisztusról, hanem azt mondták, gyere el, nézd meg, hogyan élünk.

Hogy kapcsolódott be ebbe a rendszerbe a kortárs művészet, a tematikus évek, az Arcus Temporum fesztivál, egyáltalán egy külső művészeti tanácsadó?

D. K.: 2015-ben vettem át a kulturális igazgatóságot, és az első nagy projekt 2016-ban volt. Ekkorra esett Szent Márton születésének 1700. évfordulója, és mi Szent Márton monostora vagyunk. Azt gondoltuk, hogy egy témaév keretében kell Szent Mártont megünnepelnünk. Erre készült a Virág-völgyi István által rendezett *Osztás 10×10* fotókiállítás és számos rendezvény. Egy berlini tanácsadóval, Andor Poll-lal beszélgetve jöttem rá, hogy a főapátság szerteágazó kulturális tevékenységét és programjait nem fogom tudni összefogni, egyben tartani, ha nincs egy olyan fókusz, ami összehúzza az egészet. A Szent Márton-évben nagyon adta magát a *Közösségben vagyunk* hívószó. Ezután 2017-ben a *Közös ház*, '18-ban a *Kibékülés*, '19-ben a *Csend*, '20-ban a *Vendégség*, '21-ben az *Emlékezet*, '22-ben a *Megújulás*, jövőre a *Zarándoklat*, '24-ben az *Ünnep*, '25-ben a *Kert* fogalmak bontakoztak-bontakoznak ki.

Adta magát, hogy egy idő után az egész szerzetesközösség, munkatársaink, vállalkozásaink is elkezdtek ezekbe a tematikus évekbe a maguk módján beleformálódni. Az pedig, hogy tanácsadókkal kell dolgoznom, az elejétől fogva világos volt. Klasszika-filológus vagyok, leginkább ehhez értek. Kicsit tudok konferenciát szervezni, el tudok olvasni ókori szövegeket, de ha nekem kell a szerzetesközösség, a monostor kulturális tevékenységét koordinálnom, vagy az irányát meghatároznom, akkor teljes mértékben rá vagyok utalva olyan barátokra, munkatársakra, akik a saját területükön profik, és akik látnak fantáziát abban, hogy a főapátsággal közösen utat keressünk. József így lett a főapátság tanácsadója, segítők a művészekkel és a képzőművészetekkel való találkozásainkban.

Hogy zajlik a közös munkátok?

M. J.: A jelenlegi kortárs képzőművészeti, intézményrendszeri közegben, ahol a kortárs képzőművészetnek sokkal kevesebb helyszíne és lehetősége van, hogy magas színvonalon működjön, mint tíz-tizenöt évvel ezelőtt, a pannonhalmihoz hasonló nyitottság különösen fontos. Az elmúlt öt évben számos művész hozott létre ennek köszönhetően olyan új alkotást, ami az egyébként elsivárosodott közegben nem jött volna létre. Már önmagában ez óriási eredmény.

¶ A főapátságban vannak keretek, mint az éves hívószavak, az évi egy-két kiállítási lehetőség, amelyet a szerzetesközösség határoz meg. Ha felmerül bármilyen művészettel kapcsolatos kérdés, probléma, akkor a főapátság Konrád személyében képviseltetve hozzám fordul. Megkérdezik, hogy elfogadjanak-e egy-egy ajándékot, kikérik a véleményemet, ha műalkotást rendelnek vagy ha egy köztéri mű soráról döntenek, kiállítást vagy más projektet szerveznek.

Mind a két alkalommal azért az volt a legmegdöbbentőbb, hogy úgy végződött, mint ahogy minden jó, hónapokig, néha évekig szerveződő kiállítás.

Sok szálon futnak az ügyek. Sokszor csak a véleményemet igénylik, de legtöbbször végigbeszélünk mindent, ami egy adott ügyvel kapcsolatban lényeges lehet.

¶ És van egy pedagógiai lába is a dolognak: megpróbálunk a kortársművészet-közvetítésben és a művészeti értelmezésben is előre lépni: adtam elő már szerzeteseknek, diákoknak. Ezek számomra is nagy élményt jelentenek. Múltkor *Ilyet én is tudok* címmel tartottam előadást. Amikor Konrádék osztálykiránduláson voltak Budapesten, elmentünk a Q Contemporarybe. Az egyik diák megjegyezte Kokesch Ádám művénél, hogy ilyet ő is tudna. Mondtam neki, hogy ez bonyolultabb, és elmagyarázom, ha lesz rá alkalmam. Meg is hívtak Pannonthalmára. Az volt az érdekes, hogy az egyórás előadást követően majdnem másfél órán keresztül bombáztak a diákok a kérdéseikkel. Alig bírtam este hazajönni, ilyet még egyetlen közegben sem tapasztaltam.

Mire fókuszáltak a kérdéseik?

M. J.: Nagyon ravasz kérdések is voltak. Megkérdezték például, hogy alkotok-e. Amikor azt válaszoltam, hogy dehogy alkotok, akkor a következő kérdés úgy szólt, honnan veszem a bátorságot, hogy művészetről beszéljek. Azt kérdeztem, a 18. századi vagy a mai választ szeretnék-e hallani? Végül mindkettőt elmondtam, sőt azt is megbeszéltük, milyen további lehetőségek vannak.

Konrád, milyennek látod a diákokat egy-egy ilyen beszélgetés után? Hogyan hat vissza ez a tapasztalat a Józseffel való közös munkákra?

D. K.: Az osztályom most már a kortárs művészetek területén meglehetősen pallérozott. Egyébként az egész iskola nagyon fontosnak tartja a művészetekben való jártasságot. A Fesztiválzenekar partneriskolája vagyunk, rendszeresen járunk a gyerekekkel koncertekre, a Ludwig Múzeumba vagy most a Q Contemporarybe. József vezetett már bennünket a Szabadság téren, a Hősök terén. Amikor Ljubljanában voltunk

osztálykiránduláson, és az utolsó nap megkérdeztem a diákokat, hogy mit csináljunk a busz indulásáig, a Modern Múzeumot választották. Leesett az állam, hogy hazautazás előtt másfél órával, ajándékvásárlás és sörözés helyett húsz gyerek inkább kiállítást néz. Nagyon büszke és hálás voltam, hogy nemcsak a tudást, hanem az arra való igényt is sikerült felépíteni a gyerekekben.

¶ Egyébként a Józseffel való közös munkánkról meg azt tudom mondani, hogy mérhetetlenül kreatív. Sokat szoktunk telefonálni, álmodozni, amit egyébként is nagyon szeretek. Ugyanakkor ha van bennem egy még körvonalazatlan dolog, projektkezdemény, akkor József képes azt szisztematikusan formába önteni. Ilyen volt például a már említett idei Mária-kiállításunk és a Mária-kép ügye. A szerzetesközösségben megszületett bennünk, hogy szeretnénk egy új, kortárs Mária-ábrázolást. Elmondtuk, hogy mire gondolunk, milyen ábrázolásokkal találkozunk a főapátságban. Az viszont, hogy hogyan lesz ebből kortárs Mária-ábrázolás, meghívásos pályázatra vagy mecénásra van szükség, a Józseffel való együttműködésben kristályosodott ki. A megvalósult kiállítás, a megszületett alkotások pedig fontos vonást jelentenek Pannonhalma művészettörténetében.

Mit jelent pontosan számodra Pannonhalma és a művészettörténet kapcsolata? Milyen víziótok van?

D. K.: Józsefnek köszönhetően értettem meg, hogy lesznek nagyon jól sikerült kiállítások, lesznek kevésbé jók, születnek majd remekművek, kevésbé sikeresek, de nem ez az érdekes. Az igazán meghatározó az, hogy ebben az együttműködésben, a művészettel, a művészekkel való párbeszédünk során a magyar művészek életében, valamint a magyar művészettörténetben kialakul egy olyan időszak, amelyet olyan művek is jellemeznek, amelyek Pannonhalmával való interakcióban jöttek létre. Képzelnék el, amikor ötven év múlva a nagy művészek mind arra gondolnak majd, hogy pályájuk elején Pannonhalmán, a szerzetesközösséggel való találkozásaikból inspirálódva hoztak létre műveket. Többek között ezért is

„Vendégségben az Úr asztalánál”, Pannonhalmi Főapátsági Kincstár
Pannonhalmi Főapátság

lényeges, hogy a kiállításokhoz és a témákhoz kapcsolódóan új alkotások jöjjenek létre. Ez azt is jelenti, hogy ez a közös gondolkodás beleíródik nemcsak a művekbe, hanem aztán a művek recepciótörténetébe is, így a művészettörténetbe is.

M. J.: Meg a gyűjteménybe is. Több kortárs mű is bekerült a kiállításokon keresztül a Pannonhalmi Főapátság gyűjteményébe, amit én egy nagyon-nagyon fontos dolognak tartok. Ráadásul olyan művek, amelyek szerintem hosszabb távon is megkerülhetetlenek lesznek a művészettörténetben.

Ha már az apátság gyűjteményénél tartunk! Renáta kapta meg a feladatot, hogy 2021-ben Vendégségben az Úr asztalánál címmel rendezzen kiállítást a főapátság szakrális kincseiből a kincstár termében. Azaz túllépve a kortárs művészeten, egy az egyház kötelékébe nem tartozó művészettörténészre bízta, hogy reflektáljon gyűjteményetek lényegére, magjára.

D. K.: A munkaterületemhez nemcsak a kulturális iroda, a rendezvények, a kiállítások és az Arcus Temporum fesztivál tartozik, hanem a gyűjtemények koordinációjáért is felelek, együtt dolgozom a könyvtár, a levéltár és a múzeum vezetőivel. Én tartom velük a kapcsolatot, és képviselem őket a főapátság vezetésében. Az elmúlt évtizedben itt is izgalmas változások mentek végbe. Egyrészt azon dolgozunk, hogy a korábban önálló, sokszor izolált intézményi egységeket úgy fogjuk össze, hogy szakmai önállóságukat megtarthassák, másrészt törekszünk a múzeum, azon belül pedig az egyes gyűjteményrészek feltárására. Tanai Péter múzeumigazgatóval az első komolyabb vállalásunk az egyházi ötvöstárgyak rendezése, adattisztítása, adatpontosítása, restaurálása volt. A Magyar Nemzeti Múzeum szakértőjével, a 2020 januárjában elhunyt H. Kolba Judittal dolgoztunk ezen, és éreztük, hogy be kell mutatni az eredményeket. Takács Imre korábbi kiállítását még az építkezések megkezdése miatt le kellett bontanunk, így egyáltalán nem volt látható ez a kollekció.

¶ Amikor a tárgyak bemutatása mellett döntöttünk, ismét fontosnak éreztük, hogy külső szem nézzen rá a gyűjteményeinkre,

hiszen mi túlságosan foglyai vagyunk saját meggyőződésünknek. Ráadásul egy ilyen kiállításnak turisztikai értéke is van, és ha a látogatók szempontjait vesszük figyelembe, akkor sem szabad, hogy kizárólag saját ismereteink vezessenek bennünket. Ezért döntöttünk külső kurátor mellett. A Renátával való korábbi együttműködésünk meggyőzött arról, hogy őt valóban érdekli a téma, nem izolált feladatként fogja tekinteni, hanem képes beleilleszteni ezt a munkát az együttműködésünk nagy folyamatába, koncepciójába. Meglepetéssel is szolgált, hiszen ki tudta nyitni a kincstárat új irányokba. Kortárs és történelmi liturgikus tárgyakat egyszerre mutatott be, feltárta gyűjteményünk főúri profán vonatkozásait.

Renáta, mi volt a koncepciód lényege?

SZ. R.: Elsősorban az, hogy ízelítőt kapjon a látogató az iparművészeti gyűjtemény nemcsak legszebb, de legérdekesebb darabjaiból is. A főapátság művészeti gyűjteményeiből az alapítás ezeréves évfordulójára összeállított válogatás, a korábbi kiállítás anyagának csak a töredéke jelenhetett meg itt, már csak a térbeli korlátok miatt is. A népbejáró mellett a bazilika és a kerengő közötti kis folyosóról nyíló terem tényleg inkább kincseskamra, mint kiállítóterem méretű. Szerettünk volna az ötvöstárgyak csillogó látványraktára helyett valami személyeset mutatni, hiszen a gyűjtemény gyarapítása és rendszerezése mögött mindig hús-vér emberek, a nemzedékek óta itt élők, a szerzetesközösség gyarapodását szem előtt tartó és gyakorta művészetrajongó főapátok, szerzetesek állnak. Amiket itt látunk, azok egyben az ő családi emlékezetük hordozói, ahogy Konrád atya fogalmazott. A tárgyak között szakrális és profán, több száz éves és mai darabok egyaránt vannak, de egy kolostorban a 18. századi ezüstkehely, a dúsan hímzett papi ornátus vagy a drágakővel ékesített körmeneti kereszt sem dísz tárgy, némelyik a legutóbbi időkig használatban volt. Egyes darabokhoz, például az óragyűjteményhez, metszett üvegkehelyhez, a világháború alatt elrejtett, majd kalandos körülmények között újra fellelt főapáti ékszerekhez személyes történetek fűződnek. Más tárgyak a rend

Acsády kazula (részlet), 18. század első fele, Ismeretlen műhely, selyemdamaszt, fémszál és színes selyem hímzés
Pannonhalmi Főapátsági Kincstár Fotó: Pannonhalmi Főapátság

Iđókapszula, 1873, 6n, Fotó: Pannonhalmi Főapátság / Áment Gellért

2015-ben, a főapátsági templom 21. századi átépítése, s egyben a Storno tervezte cibóriumoltár eltávolítása során találták meg azt az ónhenger időkapszulát, amelyet még a 19. századi építkezések során helyeztek el a szentély padozata alatt. A zárótetőn jól látható a feltáró csákányütés nyoma. Nevezetes épületek alapkövetésénél, átépítésénél gyakran hagytak az utókornak szánt üzenet. A pannonhalmi időkapszula is hasonló célt szolgált; a benne rejlő tárgyak - aktuális pénzérmék, lorettói medál, szentképek, rózsafüzér, a bencés rend életét dokumentáló iratok és fotográfiák - kordokumentumok

történetének kiemelkedő eseményeihez kötődnek, úgy sűrítik magukba ezeket a pillanatok, mint egy-egy időkapszula. Amiből egyébként van egy valódi is a kiállított tárgyak között, az egyik személyes kedvencem. A bazilika legutóbbi, 2012-es átépítése során találták meg a kövezet bontásakor (még a csákány nyoma is ott van a fedelén) az előző, Storno Ferenc vezette 19. századi átalakítás során elrejtett jókora ónhengert, melyben fényképek, rajzok, levelek, rózsafüzér, emlékérmek mutatják, mit tartottak magukról érdemesnek közölni, emlékeztünkbe idézni az elődök. Végül is minden kiválasztott tárgy, az egész tárgyegyüttes mögött ott húzódik a bencés szerzetesrend ezeréves történetének kettős motívuma, a hagyományok tisztelete és a folytonos megújulásra törekvés. Ezt szeretnénk volna láthatóvá tenni.

Erről ismét eszembe jut, amit Konrád a beszélgetés elején mondott. A katónáról beszéltél, láncokat, láncolatokat, ez egymásba kapcsolódó események, döntések jelentéssel bíró és inspiráló füzérért rajzoltad le nekünk. Ezek a különböző évadok témáinak kiválasztásánál is fontosak?

D. K.: Folyamatosan gondolkodom arról, hogy milyen témák kövessék egymást, ezért a szerzetesélet, a teológia fogalmisága nagyon meghatározza a választást. Azt szeretném megmutatni, hogy az olyan, bennünket foglalkoztató központi fogalmak, mint a csend, a hallgatás, a kibékülés nem kisajátított egyházi fogalmak, hanem akkor is nagy relevanciával bírnak az emberek életében, ha nem hívők. Ezek már-már archetípusok, de fordítva is igaz. Egy ezeréves történetben mindig könnyű kapcsolódásokat találni, de mindig keresek aktualitásokat is. Ilyen volt 2020-ban a vendégség, amit az akkor elmaradt 52. Eucharisztikus Kongresszus inspirált, de a pandémia miatt teljesen más értelmet nyert. Vagy a megújulás idén. Hányan szögezték nekem kérdést, hogy tudtam-e, mi minden fog történni, amikor 2022-re a megújulást választottam! Honnan tudtam volna... Ezek az alapfogalmak azért izgalmasak, mert olyan, mintha a történelem lenne a nagy spirituális fogalmaink lábjegyzete, nem pedig fordítva.

Stephan Krautner: Aranyozott ezüst kehely, 1695
Forrás: Laczkó Dezső Múzeum

BASICS BEATRIX

ORSZÁGOS ÉS VIDÉKI MÚZEUMOK EGYHÁZI ADOMÁNYOZÓI ÉS GYŰJTEMÉNYEI

TA 19. század végi és a 20. század eleji múzeumalapítási láznak érdekes jellemzője volt, hogy elsősorban és leggyakrabban a közép- és felsőoktatási intézmények, egyletek és civil intézmények hoztak létre gyűjteményeket, alapítottak múzeumokat. Az első világháborút követően az alapjaiban átalakított múzeumi rendszer, középpontjában az Országos Magyar Gyűjteményegyetemmel, az alapításkori intézmények jelentős részének megszüntetésére törekedett, legalábbis egyfajta vegetálásra ítélte volna azokat. Erről tanúskodik Hóman Bálint 1927-es beszámoló beszéde is: „Az ú. n. Tanácsköztársaság idején tervbevett proletármúzeum gondolatának felmerülése óta lépten-nyomon találkozunk oly muzeális tervezetésekkel, melyek naiv tudatlansággal meglevő országos intézmények – elsősorban a helyszűke miatt kifosztásra legalkalmasabbnak ítélt Nemzeti Múzeum – anyagának megdézsmálásával, gyűjteményeinek megcsonkításával óhajtanának új speciális szak- vagy emlékmúzeumokat alapítani, melyekre, tárgyilagos kritikával mérve, semmi szükségünk nincs. A fővárosban és vidéken valósággal burjánznak a lokálpatrióták hiúságát izgató, de tudományos és közművelődési szempontból egyaránt meddő, jórészt jogosulatlan egyéni ambíciókra, hiúsági momentumokra vagy legjobb esetben dilettáns elgondolásokra visszavezethető tervezetések. Sajnos előkelő intézmények, törvényhatóságok és városok jóhiszemű, de a dologhoz nem értő vezetői által felkarolva, e tervek nem egyszer komoly formában jelentkeznek. A legutóbbi két évben hat ily kísérlettel kellett leszámolnunk.”¹

¶ A felsorolt intézmények felszámolására irányuló törekvés a helyi, civil kezdeményezések jelentőségét kérdőjelezte meg, holott azokat gyakran főúri és főpapi támogatás kísérte. A világi gyűjtemények esetében gyakori volt az egyházi adományozás,

míg az egyházi gyűjteményeknél nemritkán világi eredetű donáció segítette azok létrejöttét.

¶ Az egyházi és iskolai múzeumok helyzetét a következőképpen foglalta össze ugyancsak 1927-ben Hóman Bálint: „A provinciális múzeumok sorában különálló helyet foglalnak el az egyházi hatóságok és testületek, valamint az iskolák múzeumai – aminők pl. az Esztergom Főegyházmegyei Könyvtár és Múzeum, az egri érseki lyceum muzeális gyűjteményei, a pécsi püspöki gyűjtemények, a budapesti Szent Ferenc-rendi kolostor, a debreceni, pápai, sárospataki ref. főiskolák, a győri bencés, a kalocsai jezsuita, kecskeméti, kiskunhalasi, kunszentmiklósi ref. főgimnáziumok és sok más középiskola muzeális gyűjteményei. A tangyűjteményeknek múzeummmá fejlődése egyrészt az iskolai gyűjtemény rendeltetését félreértő adományozók és tanárok magángyűjteményeinek válogatás nélkül való beolvasztására, másrészt a helyi jellegű muzeális anyag befogadására hivatott önálló intézmény hiányára vezethető vissza. Ez iskolai múzeumokban igen sok becses helyi érdekű muzeális tárgy van felhalmozva s ahol önálló múzeum nincs, ennek hivatását töltik be.” Az egyházak által fenntartott és működtetett oktatási intézmények gyűjteményei sok esetben valóban bekerültek a regionális múzeumokba.

¶ A Magyar Könyvszemle 1899. évfolyamában rövid hír jelent meg arról, hogy a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége a múzeumok és könyvtárak állapotát és múltját ismertető zsebkönyv közreadását tervezi.² Az 1897-ben felállított főfelügyelőség kiemelten fontosnak tartotta a zsebkönyv kiadását, olyannyira, hogy az évenként megjelentetni tervezett kiadványhoz összegyűjtött adatokat egy hasonló bécsi publikáció szerkesztőségének is átadta. A kötet címe *Magyar Minerva* lett, és kényelmesen használható, gyakorlati segédeszközként szolgálta a szakmai és érdeklődő közönséget a magyarországi kultúra „egy igen nevezetes részének képét” bemutatva. A teljességre való törekvés azonban óhatatlanul csak elképzelés maradt, mivel az Országos Főfelügyelőség 1695 kiküldött kérdőívéből mindössze 916 érkezett vissza, és ebből csak mintegy hétszázat használtak fel végül a kötethez.

Exc. D. Ioannes Laskstaus

PYRKER DE FELSO EOR,

Patriarcha Veneticorum, Dalmatiae Primas, &c.

S. C. R. A. A. M. A. Conventus int.

Insign. Ord. Coronae Ferr. Eques I. Classis, &c.

RP-P-1308-3951

- ¶ A *Magyar Minerva* éves kötetei Hóman elfogult beszámolójánál sokkal objektívebb képet adtak a magyarországi múzeumok helyzetéről. Az évenkénti megjelenést azonban nem sikerült megvalósítani, a második évfolyamot 1902-ben, a harmadikat 1906-ban, a negyediket 1912-ben, az ötödiket 1915-ben tudták kiadni. A hatodik kötet jóval a háború után, 1932-ben került a közönség elé, s ezzel le is zárult a kiadvány története. A múzeumalapítási korszak csendesedésével az 1915-ös kötet a leginkább hasznos, ha szeretnénk áttekinteni, hogy az országos és regionális múzeumok vonatkozásában milyen szerepet kapott az egyházi adományozás, illetve mit jelentett ez a kialakult gyűjtemények szempontjából.
- ¶ A magyar múzeumalapítások kezdeteitől fontos tényező volt az egyházi adományozás. Ez azonban sajátos módon az esetek többségében nem jelentett egyúttal egyházi tárgye gyűjtést, köszönhetően a műgyűjtő főpapság ízlésének, amely a műtárgyak tekintetében elsősorban a minőséget tartotta fontosnak. A világi adományozók révén viszont gyakran került egyházi eredetű műtárgye gyűjtés a múzeumokba.
- ¶ A Magyar Nemzeti Múzeum legjelentősebb egyházi adományozója Pyrker János László (1772–1847) volt. „1836. jun. 20-án kelt nádori leirat szerint Pyrker János László egri patriarcha-érsek múzeumunknak ajándékozta nagy értékű olajfestményeit, melyeket olaszországban, mint velencei patriarcha, gyűjtött. A leirathoz volt mellékelve e műkészlet lajstroma is.”³ A 192 festményből álló gyűjteményt 1844-ben szállították Pestre, majd 1846-ban megszületett a döntés, hogy „Mát-ray Gábor a Pyrker-képtár leíró lajstromát elkészíthesse, s nyomtatásban saját költségén kiadhassa. Meg is jelent az még ezen évben 12-edréttí alakban ily czimmal „Pyrker János László egri patriarcha-érsek képtára a magyar nemzeti muzeum képcsarnokában. Ez volt a nemzeti muzeum egyes gyűjteményeiről szóló leírásoknak magyar nyelven készült első példánya”.⁴ Az első kiállított gyűjtemény első katalógusa egyfajta második múzeumalapításnak is felfogható volt, az újonnan felépült múzeumpalota az európai képtárak mintájára lett berendezve az egri érsek műgyűjteménye ajándékozásának eredményeképpen.

¶ „Ez évi (1846) mart. 19-én, a fens. nádor névnapján történt ünnepélyes megnyitása a Pyrker-képtár-nak az igazgató által a muzeum özsves tisztviselői s nagy számú vendégek jelenlétében. E gyűjtemény lön a m. n. muzeum képtárának alapja, és a hazai nyilvános képtárak legelsője, mely azután igen kedvező eredményt szült nem-csak a nagy közönség műizlésének fejlesztésére, hanem a hazai művészek szaporodására nézve is.”⁵ A kortárs leírás pontosan megfogalmazta az adományozás jelentőségét. A Pyrker-képtár festményeinek rendezésével Kiss Bálintot (1802–1868) bízta meg, aki – maga is festő lévén – fontosnak tartotta, hogy a két teremben iskolák szerint és ezen belül időrendet követve rendezze el az anyagot a korszak európai gyakorlatának megfelelően. Az első terem itáliai művészei között a legjelentősebbek is megtalálhatók, ezek a képek, összesen 92 darab, később a Szépművészeti Múzeum állandó kiállításán jelentek meg, mint például Gentile Bellini (1429–1507) Caterina Cornaro ciprusi királynőről festett híres portréja,⁶ és sok más kiemelkedő művész fontos műve. A másik terem száz festménye németalföldi, német, francia alkotók munkái mellett id. Markó Károly képeit is tartalmazta. A Pyrker-gyűjtemény két terme nem sokkal később a gyarapodások eredményeképpen további három teremmel bővült.

¶ A 20. század első évtizedére a Nemzeti Múzeum éves látogatottsága már megközelítette a félmilliót (igaz, az ingyenes látogatók nagy száma mellett elenyésző volt a fizetőké), és a kiállítások középpontjában még mindig az első tárlat, a Pyrker-képtár állt, természetesen jelentős mértékben gyarapodva, kibővülve.

¶ Az országos múzeumok közül a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményének műtárgyai, a Nemzeti, az Iparművészeti és a Szépművészeti Múzeum gyűjteményeiből az utóbbi igazgatója, Petrovics Elek kezdeményezése révén kerültek egy helyre, a Szépművészetibe. Az 1957-ben alapított Magyar Nemzeti Galéria műtárgyállományába tartozott az alapítást követően a Régi Magyar Gyűjtemény is, de ténylegesen a budavári királyi palotába költözését követően került a múzeumi anyagba és rendeztek belőle állandó kiállítást.

Gentile Bellini: *Caterina Cornaro*, 1500 körül
Forrás: Wikipedia

A Szépművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria 2012-es összevonása után változó elrendezésben tekinthető meg az anyag. A teljes gyűjtemény igen jelentős hányada egyházi eredetű; kőfaragványok, templomok egykori felszerelési tárgyai, oltárképek, egyházi szobrok, epitáfiumok.

¶ A Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteménye 1968-ban a szokás-gyűjteményből vált önálló egységgé, az eredeti gyűjteményben a profán szokások és a gyermekjátékok anyaga maradt. Az Egyházi Gyűjtemény bővülése folyamatos volt ettől kezdve. A mintegy 15 ezer tárgyat tartalmazó és kitartóan gyarapodó kollekció legkorábbi emléke az ádámosi (Adámos, Románia) unitárius templom 16. századi festett famennyezete, amely egykor a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának termeiben, valamint az oda vezető folyosószakaszokon volt kiállítva más hasonló emlékekkel együtt.⁷ A templomi berendezési tárgyak mellett üvegeképek, szobrok, táblaképek, kolostormunkák, búcsús tárgyak (kegyszobormásolatok, szentképek, votív képek) részei a gyűjteménynek.

¶ A Biharvármegyei és Nagyvárad Részlet és Történelmi Egyetem múzeuma régiségtárának és képtárának alapját Rómer Flóris kanonok gyűjtése vetette meg. Itt helyezte el 1896-ban Schlauch Lőrinc főbíró az 1886-ban elhunyt Ipolyi Arnold várad püspök nagybecsű gyűjteményét, mely kép-, szobor-, gobelin-, szőnyeg-, majolika-, ötvösmű, hímzés- és egyéb gyűjteményeket tartalmazott, összesen több mint kétezer tárgyat.⁸ A régiségtár, az iparművészeti gyűjtemény és a képtár állománya 1915-ben összesen több mint 12 ezer tárgy volt tizenegy teremben bemutatva.

¶ Ipolyi Arnoldot (1823–1886) 1886. február 18-án nevezték ki Nagyvárad tekintélyes és hatalmas jövedelmű püspöki székébe, az ország egyik vagy talán legjelentősebb egyházi méltóságába. 1867-ben Ipolyi így fogalmazta meg az egyházi műgyűjtemények felállításának szükségességét: „Ezzel, a mennyire a körülmények kívánják és engednék, öszszekötve, az egyházmegyei vagy csak főmegyei székhelyeken egyházi műgyűjtemények, úgynevezett keresztény múzeumok volnának felállíthatók. Ezek tárgyait képezhetnék a netalán ezzel összeköthető székes egyházi kincstárnak vagy sekrestyének

műbecsű régiségei; használaton kívül levő szentedények, így egyházi bútorok, ruhák, képek, szobrok a megyeszerte lévő templomokból; melyek mint netalán már régebben használaton kívül helyezettek, akár letétkép, akár adományban, akár pedig kisajátítás útján, a használatra alkalmas újabb tárgyakkal való kicserélés által, megszerezhetők volnának az egyházmegyei központi keresztény múzeumok számára. Ezen gyűjtemények akár a székesegyházi kincstárakban és sekrestyékben, vagy csak ezekkel összefüggőleg; akár más egyházi intézetekben, a megye vagy papnövelde könyvtárai s múzeumi mellett volnának azután alkalmasan felállíthatók és berendezhetők. – És míg egyrészt általok számos romlásnak indult, pusztulásnak és elvesztésnek kitett érdekes egyházi műtárgy az enyészettől megóvatnék, addig másrészt legjobb szolgálatot tennének az egyházi műarcheológia fennebb óhajtott előadásának, valamint egyaránt példányaink az illető művészek- és kézműveseknek helyes mintakul szolgálhatnának.”⁹

¶ Ipolyi az értékes képgyűjteményének egy részét már akkor felajánlotta, amikor elhagyta Pestet, hogy elfoglalja a besztercebányai püspökséget. „Már húsz év előtt midőn a budapesti központi papnevelde tágas termeiből annak folyosóra szorult képtárának zöme mely az intézet növendékei elé tárulva, ritka dús anyagul kínálkozott a műtörténeti szemléltetésre. Nem életírói után beszélek. Magam is ezen intézet növendéke voltam... Midőn a felség bizalma a fővárosból a besztercebányai püspöki székre szólította hatvan válogatott darabját ajánlá föl hazájának... a nagylelkű ajándékozó minden zaj elkerülésével, pár sor kíséretében tett le nemzete oltárára: »Gyűjteményem – így szól a kultuszminiszterhez intézett levelében – az igazgatásom alatt állott pesti központi papnövelde helyiségében lévén kiállítva – most, midőn hivatásom más rendeltetése által a fővárosból távozom, e gyűjtemény számos becesebb darabjait nem tartottam a változás bizonytalan esélyeinek kiteendőknék, s elhatároztam azon rég táplált szándékom s óhajom teljesítését, hogy azokat az országos képtár számára felajánlom; melynek ezen gyűjtemény mintegy kiegészítésül szolgál. Örvendve azon, hogy ez által is szerencsés lehetek

Kovács Mihály: *Ipolyi Arnold*, 1880
Forrás: Wikipedia

a hazai művelődést előmozdítani, mi életem és tanulmányaim egyik törekvése; boldognak érzem magamat, ha hazámnak tett ezen szolgálat által honfíui kötelességemet teljesíthetem.«¹⁰

- ¶ Püspöksége idején Ipolyi a külföldi és hazai útjain egyaránt mindig vásárolt valami értéket gyűjteményei számára. Egri kanonok korában jelentős jövedelem felett rendelkezett, melyet jórészt műkincsek vásárlására fordított, a legkülönbélebb tárgyakat szerezte meg. Életrajzírója megjegyezte, hogy „alig van egyházunknak liturgikus ténykedéseinél használt edénye, eszköze vagy szere, mely Ipolyi gyűjteményében néhány darabbal képviselve ne volna. Elkezdve a byzanti és kora román fészületektől, a sz. ereklyék különféle tartóin, le egész az oltár csengetyűig, ép oly gazdag sorozatot találunk Ipolyi hagyatékában, mint az egyházi öltönyök, miseruhák, infulák, főpapi ékszerű szolgáló mellkeresztek és gyűrűk, hímzett albák, superpelliciumok, pallák, corporalék és purificatóriumokból, mely utóbbiak jó részét Besztercebányán saját nőiipariskolájában készítettek. Az ötvösművek gyűjtésénél kiváló gondot fordított régi magyar emlékeink zománczos példányaira, minőket, ha eredetiben meg nem szerezhettek, sikerült másolatokban óhajtott látni mőtárgyai között.”¹¹
- ¶ Gyűjteményének legértékesebb darabjait ma az esztergomi Keresztény Múzeum és a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi. E két intézmény alapjainak lerakása lényegében az ővéhez fűződik. A végrendelete bevezető soraiban írja:
- ¶ „A Gondviselés oly viszonyok közé juttatván, hogy szükségletemet meghaladó jövedelem felett rendelkezhettem, tanulságos vagy fejlettebb műízlést eláruló nemzeti, egyházi és magán régiségekből oly gyűjteményt állíthattam össze, mely alkalmas hazánkban úgy a mőtörténeti tanulmányoknak, mint a történeti érzéknek és a művészi ízlésnek fejlesztésére. E célból már régóta, még plébános koromban és főként később, mint gazdag egri kanonok – és nem mint szegény püspök – könyvtárat és jelentékeny műgyűjteményt gyűjthettem össze, amelynek bizonyos részét, hazafias sugalattól vezérelve már mint kanonok átengedtem az Országos Képtárnak, illetve a Nemzeti Múzeum régiségtárának... Akként rendelkezem,

hogy gyűjteményem az Esztergomban, vagy Budapesten külön örrel megalapítandó Keresztény Múzeum alkatrészét képezze.”¹²

- ¶ A *Magyar Minerva* kötetében számon tartott múzeumok közül a vármegyeiek voltak a legjelentősebbek a gyűjtési területük és gyűjteményeik mérete, jelentősége szempontjából. Ma már egy részük más ország területén található, de működésük alapításuk óta folyamatos. Esetükben is gyakori volt az egyházi személyiség által történő alapítás, amihez nemritkán egyházi gyűjtemény felajánlása társult.
- ¶ A szekszárdi Tolnavármegyei Múzeum alapját Tolna vármegye 1895. március 29-én tartott közgyűlésén vetették meg, ekkor Wosinsky Mór esperes-plébános bejelentette, hogy a saját és gróf Apponyi Sándor gyűjteményeit alapítvány formájában felajánlják a vármegyének egy múzeum létesítése céljából. A vármegye a múzeum első felszerelésére ezer koronát szavazott meg. A tárgyakat ideiglenesen a főgimnázium akkor még fel nem használt hét termében helyezték el (ez szinte általános volt a frissen létrehozott múzeumok esetében, hogy egy-egy, többnyire középszintű oktatási intézmény lett a gyűjteményi anyag első őrző, sőt bemutatóhelye), és 1898. június 4-én a termeket ünnepélyesen nyitották meg a közönség számára, ahol 1901. augusztusig voltak a tárgyak elhelyezve – ezt követően indult el az új múzeumpalota építése. Ez esetben tehát az egyik alapító, egyházi személyiség nem csupán egyházi tárgyakból álló gyűjteménye lett részlegesen a múzeum alapja.¹³
- ¶ Az 1907-ben a bártfai régi városháza épületében megnyílt Szarvasközi Múzeum Képzőművészeti Osztályának anyagát jórészt „középkori templomi szobrok és festmények”, vagyis egyházi emlékek alkották.¹⁴
- ¶ Szombathelyen a Vasvármegyei Kultúregyesület múzeuma 1899 októberében alakult meg, a következő év februárjában birtokába vette a 28 évi fennállás után megszüntetett Vasvármegyei Régészeti Egylet régiségtárát, októberben pedig megkapta a városi közkönyvtár összes könyvét. Nép- és természetrajzi gyűjteménye, továbbá képtára és iparművészeti gyűjteménye volt ekkor. Önálló múzeumi épületének emelésére az állam 40 ezer korona rendkívüli segítyt biztosított az egyesületnek.

Wosinsky Mór fényképe, 1908
Forrás: Wikipedia

kiállításon is megtekinthetők voltak azok az egyházi tárgyak, amelyek önálló gyűjteményt nem alkottak ugyan, de a régiségtár fontos emlékei voltak.

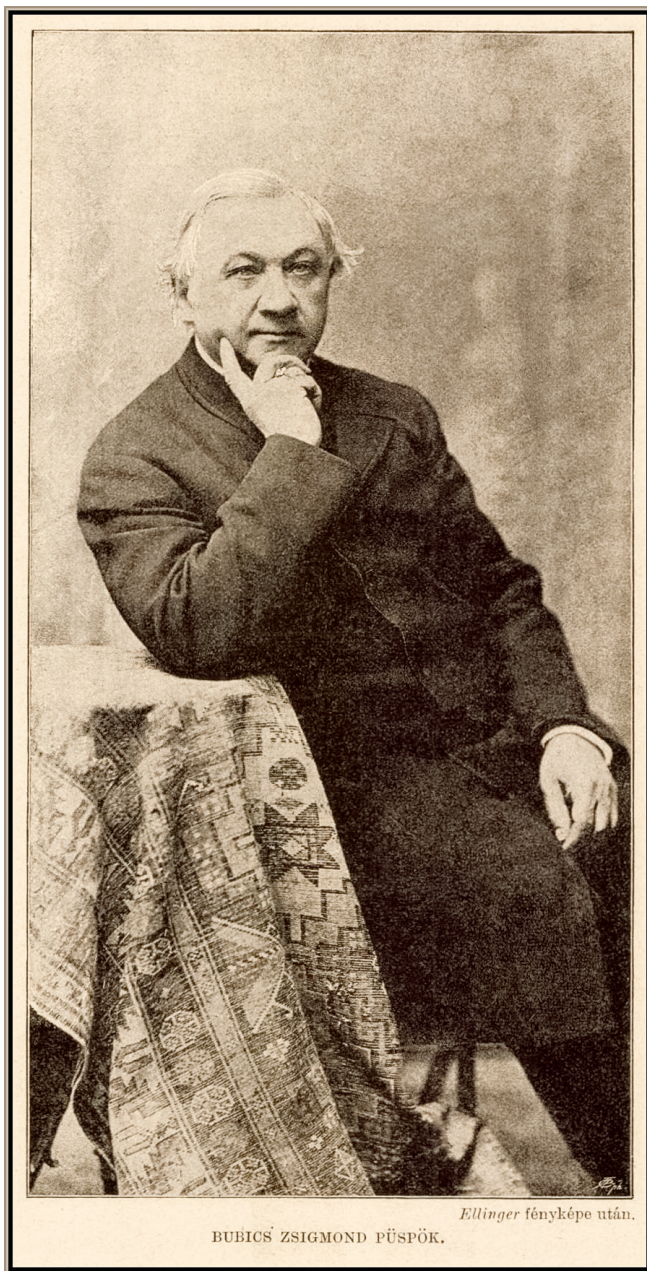
- ¶ Később két jelentős egyházi gyűjteménnyel bővült a történeti anyag. Az egyik a megyaszói református templom 1902-es átépítéséhez köthető: az 1735-ben festett mennyezetdeszkák és a még korábbi, 1703-ban készült szószék került a múzeumi gyűjteménybe Szendrei János, Miskolc történetírója kezdeményezésére. 2017-ben időszaki kiállításon láthatta ezeket a közönség. A két világháború között állandó kiállításon már szerepeltek a berendezés legfontosabb darabjai, a szószék és szószékkorona, illetve néhány karzatdeszka. A tárgye gyűttes részei 2005-ben a szerencsi várban, a Zempléni Múzeumban is láthatók voltak. A 2017-es tárlaton először jelent meg a teljes anyag a reformáció éve alkalmából. Ugyancsak 1902-ben az avasi református egyház is múzeumi felajánlásról döntött.²⁷
- ¶ A múzeum második világháború előtti utolsó részletes jelentése 1938 februárjában kelt, ebben említés történt a legfrissebb gyarapodásokról is: „...ásatásaik középpontjában ebben az esztendőben is a muhi csatatér és maga a település állt. Ezenfelül számos magán- és egyházi gyűjtemény feltérképezését is végezték, templomi kegytárgyakat vettek számba és fényképeztek le...”²⁸
- ¶ Az 1945 utáni vásárlások egyik legjelentősebb példája az egri Dobó István Vármúzeum 1984-es vásárlása, amelynek eredményeképpen Szilárdfy Zoltán címzetes esperes-művészet-történész szakrális kisgrafikai gyűjteménye került a múzeumba.
- ¶ Végül néhány konkrét példa az egyházi gyűjteményi anyag múzeumba kerülésének igen változatos módjaira és lehetőségeire az egykor kétszeresen is adományozott Veszprémvármegyei Múzeum anyagából válogatva. A mai gyűjtemény egyes tárgyainak provenienciája jól illusztrálja az egyházi adományozások és szerzeményezések történetét.
- ¶ Az 1695-ben Stephan Krautner által készített aranyozott ezüst kehely a zirci ciszterci apátságból került a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumba.²⁹ Leltári száma alapján ez 1953-ban

A múzeumi palota 1908. október 11-én nyílt meg. Az 1872-ben létrejött Régiségtár anyaga a szombathelyi püspökség és Bitnicz Lajos volt káptalani nagyprépost birtokában levő gyűjteményen alapult, tehát egyházi adományozású, de nem elsősorban egyházi tárgyakat tartalmazó kollekció volt.¹⁵

- ¶ Veszprémben az 1902-ben alapított vármegyei múzeum ott-hona kezdetben a vármegyeháza volt. Báró Hornig Károly veszprémi püspök kétezer koronát adományozott a múzeum céljaira, és annak öt osztálya közül a könyvtár anyaga is az ő adománya volt. Pénz és gyűjtemény együttes adományozása viszonylag ritka volt a vidéki múzeumok történetében.¹⁶
- ¶ A vármegyei múzeumok mellett a városi múzeumok alapításakor is jelentős volt az egyházi adományozás. A szegedi Somogyi-Könyvtár és Városi Múzeum esetében is így volt ez: Somogyi Károly esztergomi apátkanonok 43 701 kötetből álló könyvtárát 1880. április 26-án kelt levelében Szeged város közönségének adományul felajánlotta, s ezt a közgyűlés el is fogadta. Ünnepélyes megnyitóját 1883. október 16-án tartották I. Ferenc József részvételével. 1896-ban a város a millennium alkalmából „fényes palotát” emelt a könyvtár és a városi múzeum elhelyezésére, mely 1897 november 3-án nyílt meg.¹⁷
- ¶ Az 1889-ben alapított besztercebányai Városi Múzeum régiségtárának és iparművészeti gyűjteményének adományozói Radnai Farkas megyés püspök, a római katolikus káptalan és az ágostai hitvallású egyház voltak.¹⁸ A Segesvári Városi Múzeum 1896-ban szintén evangélikus egyházi gyűjteményből jött létre.¹⁹ Az 1909-ben alapított debreceni városi múzeum szépművészeti tára „képtárának zömét Löfkovits Arthurnak Császka György kalocsai érsek hagyatékából vásárolt letétje alkotta”.²⁰ Az 1871–72-ben létrehozott kassai Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeum régiségtára és iparművészeti gyűjteménye Bubics Zsigmond, Fischer-Colbrie Ágoston és Párvy Sándor püspökök nagyobb adományaiból jött létre. Bubics püspök a képzőművészeti anyagot is jelentősen gyarapította.²¹ A nagybecskereki régiséggyűjtemény Simon Antal újvidéki plébános ajándékaként jött létre 1858-ban.²² Az 1868-ban alapított Pozsonyi Városi Múzeum számára Heiler Károly címzetes püspök ajándékozott értékes egyházi régiségeket.²³

Pollák Zsigmond: Hornig Károly, 1888
Foorás: Wikipedia

Ellinger Ede: Bubits Zsigmond, 1887
Forrás: Wikipedia

A tiszafüredi Múzeum és Könyvtáregyletet 1877-ben alapította Tariczky Endre plébános. Kezdetben csak régészeti egyesület volt, 1896-ban lett múzeum- és könyvtáregylet. Gyűjteményei néhány évig ideiglenesen a református iskola egyik termében voltak elhelyezve. 1894-ben Tiszafüred képviselőtestülete az új városházában két szobát engedett át, és háromszáz korona évi segélyt szavazott meg a társulatnak. A társulat gyűjteményeit 1898-ban az Országos Főfelügyelőség ellenőrzése alá helyezte. A régészeti kollekció teljes egészében a plébános adománya volt.²⁴

- ¶ A 20. századi múzeumalapítások egyházi donációit a második világháború után felváltotta a szakmai gyűjtés, esetleg vásárlás formájában – emellett jóval kisebb mértékű és jelentőségű volt az adományozás. Az egyházi anyagok többsége általában az iparművészeti gyűjteményekbe került, ha nem volt ilyen, akkor a régészeti vagy képzőművészeti kollekció anyagában kaptak helyet ezek a tárgyak.
- ¶ Az esztergomi Balassa Bálint Múzeum, amely ma a Magyar Nemzeti Múzeum tagintézménye, iparművészeti gyűjteményének alapját, amely jelenleg 1100 darab tárgyból áll, a múzeum régi, főleg esztergomi eredetű, egyházi tárgyi emlékei alkotják: ötvöstárgyak, gyertyatartók, templomi szobrok kiegészítő tartozékai, egyébek között.
- ¶ A felsőoktatási intézmények középiskolák (gimnázium, szakiskola) gyűjteményei is az esetek többségében egyházi adományozás révén jöttek létre, ennek persze fő oka az volt, hogy az intézmények fenntartói a különböző egyházak voltak. Sajátos eset volt a csurgói református főgimnázium gyűjteménye, amely számára püspök, lelkész, rabbi egyaránt adományozott.²⁵
- ¶ Az 1899-ben megalakult Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum-Egyesület alapította a Borsod-Miskolczi Múzeumot, amely létrejöttékor Borsod vármegye és Miskolc város közös tulajdona volt. Gyűjteményei a város által fenntartott régi református főgimnáziumi épületben nyertek elhelyezést, 1902 októberétől látogathatta őket a közönség. Évi öt-hatezer látogatója volt a múzeumnak, ami a 20. század első évtizedében jelentős szám volt egy vidéki múzeum esetében.²⁶ Az első

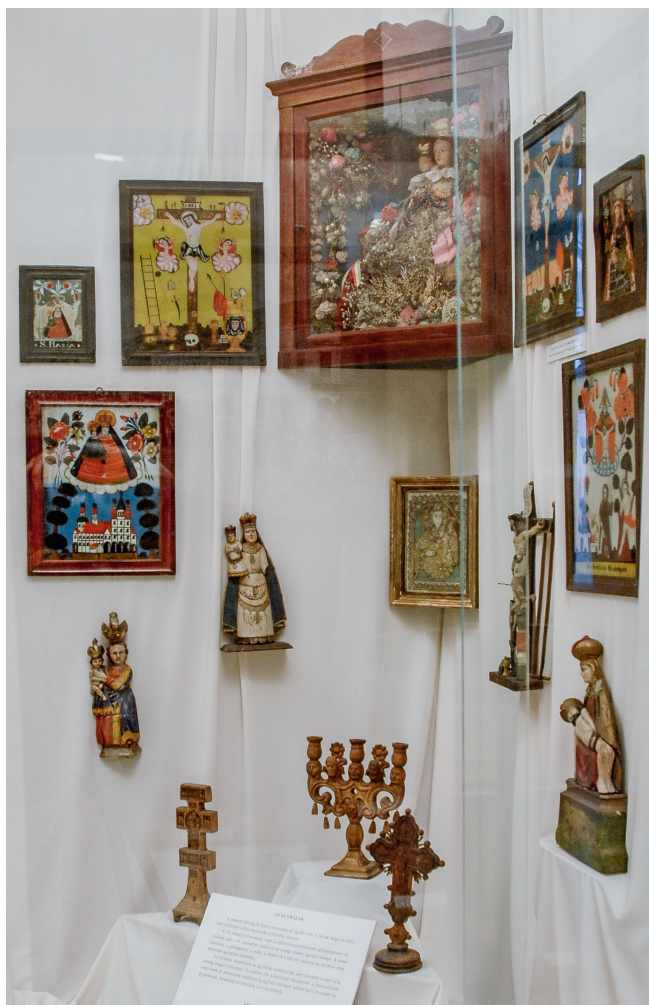
történhetett (talán a szerzetesek eltávolítását követően?), ugyanakkor a bekerülés körülményeiről azt olvashatjuk, hogy „feltárás révén múzeumba került egyházi tárgy”. A bronz, hegyikristály körmeneti kereszt Balatonfüred „egyik középkori templomában feltárt sírból származik”, leltári száma alapján 1972-ben került a gyűjteménybe, egy ténylegesen régészeti ásatás eredményeképpen.³⁰ A bukovinai Rohocna templomából származó úgynevezett csokolókeresztet Szirbek Sándor volt veszprémi piarista diák hozta haza a háborúból és ajándékozta korábbi tanárának, Laczkó Dezső piarista szerzetesnek, a Veszprémvármegyei Múzeum akkori igazgatójának.³¹ Csikász Imre (1884–1914) veszprémi születésű szobrászművész ülő szerzetest ábrázoló mázazott gipszszobrát az öt müncheni és brüsszeli akadémiai tanulmányaiban anyagilag támogató Hornig Károly veszprémi püspök számára ajándékozta, és leltári száma szerint 1959-ben került a múzeumba.³² A Szent Borbálát ábrázoló ereklyetartó zárdamunka selyemre hímezett, keretezett képének keletkezési ideje a 18. század második fele, 1966-ban került a múzeumba mint az egyházi tárgyak csoportjának egy különleges példája.³³

¶ Az egykor vármegyei, ma Laczkó Dezsőről elnevezett, megyei hatókörű városi múzeum iparművészeti gyűjteményének e néhány emléke jól illusztrálja, hogy az egyházi tárgyak múzeumi gyűjtése azok alapításától kezdve lényegében folyamatosan történt, s ezt még a politikai változások sem tudták érdemben befolyásolni.

Jegyzetek

- [1] Beszámoló beszéd. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának 1927. évi január hó 8-án a Magyar Tudományos Akadémiában tartott teljes ülésén elmondotta dr. Hóman Bálint egyet. Ny. R. Tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. In: Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai, IV. füzet 4.
- [2] *Magyar Könyvszemle*, 1899, 205.
- [3] Mátray Gábor: *A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai, különös tekintettel a közelebb lefolyt huszonöt évre*. Pest 1868, 36.

- [4] Mátray, i. m. 48.
- [5] Mátray, i. m. 49.
- [6] Olaj, fa, 63×49 cm, 1500 körül, ltsz.: 101.
- [7] Kiss Margit: Famennyezetek, templomberendezések közgyűjteményekben, *Néprajzi Értesítő*, 2015/4., 9–18.
- [8] *Magyar Minerva*. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve, V. kötet, 1912–13. Athenaeum, Budapest 1915. 446.
- [9] Cséfalvay Pál: Ipolyi Arnold a műgyűjtő. In: *Ipolyi Arnold emlékkönyv*, 1986. Szerk.: Cséfalvay Pál-Ugrin Emese, 95–115.
- [10] Czobor Béla: *Ipolyi Arnold emlékezete*; Franklin, Budapest 1889.
- [11] Czobor Béla i. m. 47.
- [12] Lakatos-Balla Attila: *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon*. Miscellanea Historica Varadinensia III. Varadinum Script Kiadó, Nagyvárad 2012.
- [13] *Magyar Minerva* 1915, 601.
- [14] *Magyar Minerva* 1915, 25.
- [15] *Magyar Minerva* 1915, 621.
- [16] *Magyar Minerva* 1915, 675.
- [17] *Magyar Minerva* 1915, 577.
- [18] *Magyar Minerva* 1915, 37.
- [19] *Magyar Minerva* 1915, 524.
- [20] *Magyar Minerva* 1915, 177.
- [21] *Magyar Minerva* 1915, 287.
- [22] *Magyar Minerva* 1915, 413.
- [23] *Magyar Minerva* 1915, 495.
- [24] *Magyar Minerva* 1915, 644.
- [25] *Magyar Minerva* 1915, 29.
- [26] *Magyar Minerva* 1915, 400.
- [27] Voit Krisztina: *Adalékok a miskolci Herman Ottó Múzeum első évtizedeinek történetéhez. 1274–1288.*, [https://termeszetvedelem.hu › uploads › 2021/05](https://termeszetvedelem.hu/uploads/2021/05)
- [28] Voit Krisztina i. m. 1287.
- [29] <https://hu.museum-digital.org/object/973767>.
- [30] <https://hu.museum-digital.org/object/973613>.
- [31] <https://hu.museum-digital.org/object/973519>.
- [32] <https://hu.museum-digital.org/object/973429>.
- [33] <https://hu.museum-digital.org/object/973409>.

A magyar nép hagyományos kultúrája – állandó kiállítás, 2. terem
Sarnyai Krisztina felvétele, 2006-2007

SEDLMAYR KRISZTINA

A NÉPRAJZI MÚZEUM EGYHÁZI GYŰJTEMÉNYE
- KIÁLLÍTÓTÉRBE

TA Néprajzi Múzeum Egyházi gyűjteménye a Kárpát-medence területén élő népcsoportok szakrális tárgyainak heterogén együttese: templomi tárgyak és az egyéni vallásosság emlékei a 17. századtól napjainkig. A tárgytípusok nagyobb része felekezethez köthető, míg egyes típusokra közös örökségként tekinthetünk. A gyűjtemény darabjai a készítés szempontból is különbözőek, egyedi kézműves remek és filléres gyári tömegtermékek egyaránt találhatók közöttük.

¶ A népi vallásosság iránti érdeklődés és a tematikába sorolható tárgyak gyűjtése a Néprajzi Múzeum legkorábbi korszakától jelen volt. A gyarapodás mindig érzékenyen követte a változó társadalmi környezet lehetőségeit. A régi templomi berendezések lecserélése a 19–20. század fordulóján adott alkalmat az intenzív gyűjtésre. A második világháború után a hagyományos paraszti kultúra gyors átalakulása, a szekularizáció, a vallásos kultúra megszakadó átörökítése kínált kivételes lehetőséget a múzeumi anyag gyarapítására. Az 1960-as évek elejétől a gyűjtemény nemcsak terepmunka, hanem a régiségkereskedelem révén is különleges darabokkal gyarapodott, az állami régiségboltok – „bizományi áruházak” – ekkor váltak a használatból kikerült köznépi tárgykultúra legnagyobb felvevőjévé.

¶ A gyűjtemény történetét és jellegzetes tárgycsoportjait Szacs-vay Éva tanulmányában¹ részletesen feltárta. A következőkben az anyag kiállításokban való megjelenítését szeretném vázlatosan bemutatni – a gyűjtemény önálló egységként való megalakulása, az 1968-tól eltelt több mint ötven esztendő fényében. Mit reprezentálnak a népi vallásosság emlékei a múzeum kiállításain? Mit tehetnek hozzá más múzeumok anyagához? Hogyan tágíthatják a néprajzi tárgy fogalmát? Mit mondhatnak az ábrázolásról és az elmúlt korok gondolkodásáról? A kiállítások anyagát nézve szembeűnő, hogy

a gyűjtemény jó néhány sztártárggyal, tárgycsoporttal rendelkezik, melyek időről időre, változó kontextusban színre kerülnek. Analóg és digitális tárgykatalógusok² születtek a kiállítások nyomán, pontosan kirajzolva a többéves, évtizedes érdeklődés, kutatói munka állomásait.

- ¶ Az Ezredéves Országos Kiállítás házaiban – az enteriőrök részeként – szakrális témájú üvegképeket, olaj- és kőnyomatokat, búcsús tükörképeket is láthatott a közönség. A 19. század végi falusi szentképhasználatot vallási és etnikai metszetben reprezentáló együttes jelentős része a gyűjteménybe került. A forrásokból az is kitűnik, hogy amíg a kiállítási enteriőrök falait képekkel borították, szobrokat, Mária-házakat nem helyeztek el bennük.
- ¶ A 20. század elején a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya a peremvidékek falusi templomaiból több, használatból kikerült templomi berendezést vásárolt és szállíttatott Budapestre. Ezekben az években az intézmény vezetése különös figyelmet fordított a hazai vallási felekezetek néprajzi anyagának archiválására. Ekkor került a gyűjteménybe több református templom berendezése, két görögkatolikus ikonosztáz és templomi ikonok egész sorozata, ekkor keletkezett az intézmény unikális zsidó kollekciója. Az Iparcsarnokban 1911-ben rendezett, majd többször frissített állandó kiállításon készült fényképsorozat a gyűjtemény több műtárgyát is megörökítette. A Viskón és Tornahorvátiban lebontott ikonosztázokat a budapesti kiállítóhelyen felállították, a templomok egykori hangulatát facsillár és gyertyatartók, szövött textíliák segítségével is megidéztek. A felekezet bemutatását tárlóban álló görögkatolikus papi öltözeteket viselő bábu egészítette ki. A ránk maradt fényképeken a kemsei reformátustemplom karzatmellvédtáblái, valamint a gyöngyösi ferences rendház 1913-ban báró Nyáry Alberttől vásárolt, fára festett oltárképe is feltűnik. A múzeum következő állomáshelyén, az egykori Tisztviselőtelepi Gimnázium épületében 1929-ben rendezett állandó kiállításon a Kárpát-medence népi vallásosságát reprezentáló tárgyak a *Néphagyományt* bemutató részben, a profán szokástárgyak között jelentek meg.
- ¶ A második világháború utáni évtizedekben ez a tárgycsoport politikai okokból egyáltalán nem kerülhetett a látogatók elé.

Az anyag gyűjtése azonban nem szakadt meg. 1968-ban a Hagyománygyűjteményből önálló egységgé váló, egyre jelentősebb Egyházi gyűjtemény gondozását a pályakezdő művészettörténészre, Varga Zsuzsára bízta. Szűk egy évtizedes múzeumi tevékenységének nemcsak a gyűjtemény intenzív gyarapodása vagy az üvegtárgygyűjtemény műhelyenként való megszervezése volt a hozadéka, de a köznépi vallásosság tárgyi emlékeinek első, mindmáig legjelentősebb bemutatkozása is.

¶ A Néprajzi Múzeum történetének különleges eseménye volt a székesfehérvári Csók István Képtárban 1969-ben és 1970-ben rendezett, két részből álló kiállítás, *A Népművészet Évszázadai*. Az első rész a gyűjtemény legszebb templomi famennyezeit, karzatmellvédtábláit mutatta be Hofer Tamás és Kovács Péter rendezésében. A festett templomi berendezések legkorábbi eleme az ádamosi unitárius templom 1526-ban készült kazettás mennyezete volt, de a 18. század végéig sorakoztak a példák a reneszánsz stílusú festésekre. A templomi berendezéseket festett bútorokkal, textíliákkal és kerámiákkal együtt állították ki, érzékeltetve az előképek erős hatását a köznépi tárgyalakotásra. A következő évben *Képek és Szobrok*³ címmel Varga Zsuzsa a múzeum szakrális emléktárából állított össze nagyszabású válogatást. A kiállítás több szempontból is hatalmas vállalkozás volt: nemcsak nehéz logisztikai feladat, de az anyag első értelmezése, sok esetben azonosítása, csoportosítása és fizikai megújítása is. A falusi templomok berendezési tárgyai és a parasztházak enteriőrjeiből származó képek és szobrok a képtár modern terében, a fiatal művészettörténész-kurátor interpretálásában erős és egységes hangon szólaltak meg. Az anyag friss gyűjtéseket is tartalmazott: Csilléry Klára, Györgyi Erzsébet és Varga Zsuzsa terepmunkái révén bekerülő anyagot és régiségkereskedelemből vásárolt tárgyakat. Analógiaként felvidéki emberalakú méhlikásokat, házi szenteltvíztartókat és más használati tárgyakat is bemutatottak, elhelyezve az ábrázolásokat a mindennapok kultúrájában. A kiállítás katalógusának tanulmányában Varga Zsuzsa az anyag máig meghatározó értelmezési keretét adja: a falusi templomok berendezési tárgyait, parasztházakból származó, gyakran szériamunkaként készült képeket és szobrokat

„Virágzódtott... Anno” – Az Ümlingok Kalotaszegen
Sarmyai Krisztina felvétele, 2007

sajátos fejlődési utat járó népi ábrázolóművészetnek láttatja. A népi vallásosság tárgyi emlékeinek mindmáig egyedülálló hazai seregszemléje messze túlmutatott a néprajzi muzeológia keretein. Felhívta a figyelmet e gyorsan eltűnő tárgycsoportra, és érzékenyen reagált arra az igényre, mely a Kádárkor technicista/materialista fősodra mellett a kézművesség és a spiritualitás iránt határozottan jelentkezett. Így a „néprajz és a művészettörténet senkiföldjéről” származó, négyszáz darabos együttes a múzeumi világ falain kívül is érzékelhető társadalmi érdeklődést keltett.

¶ Az 1980-as években a Néprajzi Múzeum kiállítási programjában a népművészet bemutatása kiemelt szerepet kapott. Az Egyházi gyűjtemény tárgycsoportjai közül az üveg- és tükkörképek szerepeltek legtöbbit. Ez a kollekciónemcsak a Kárpát-medence területén készült típusokat foglal magába, de az ausztriai és dél-csehországi műhelyekből is gazdag anyaggal rendelkezik, így kiválóan alkalmas arra, hogy a közép-európai vallásos tematikájú üvegek széles körképét rajzolja meg. 1982-ben a múzeum épületében láthatott a közönség belőlük egy nagyobb válogatást,⁴ majd két franciaországi vándorkiállítás is készült az anyagból, melyek koncepciója a műhelyek és az ikonográfiai témák bemutatására épült. Az üvegek 1980-as évekbeli karrierjét elősegítette a tárgytypus iránt megnövekedett nemzetközi érdeklődés és a gyűjteménykezelő muzeológus, Szacsvey Éva tudományos feldolgozó munkája is.

¶ Az 1980–90-es években a múzeum karácsonyi reprezentációjában fontos szerepet kaptak a születéstörténetet, Máriát a kiseddel ábrázoló képek és tárgyak. A szobrokat, Mária-házakat, üvegek a rendezők többféle megközelítésben, ikonográfiai, restaurálási módszertani szempontból ismertették meg a látogatókkal. Ezekben az években a múzeum legnépszerűbb programja az évente megrendezett adventi és húsvéti vásár volt. Az épület hatalmas, nyitott belső terében, az árusok mellett állították fel a karácsonyi tematikájú kamarakiállításokat is. A vásár több tízezer résztvevője így nemcsak a kézműves termékek között válogathatott, koncerteket hallgathatott, de az ünnepre való készülődést előadások

és a karácsonyi tematikájú múzeumi tárgyak élménye is gazdagította.

¶ *A magyar nép hagyományos kultúrája* című, 1991-ben rendezett,⁵ több mint huszonöt évig látogatható állandó kiállítás a népi vallásosság tematikáját két nagyobb egységben jelenítette meg. A falusi társadalom intézményrendszerét bemutató második terem nagyméretű központi tárlójában helyezte el Szacsvey Éva kurátor az egyházak felekezetei szerint bontott anyagát. A legjellegzetesebb tárgy- és ikonográfiai típusok megjelenítésére törekedett, a köznépi vallásosság társadalmi vetületei – a templom mint közösségi színtér, a búcsújárás, az otthoni szakrális tér – is csak különállóan elhelyezett tárgyak formájában villantak fel. A legnagyobb helyet a katolikus felekezet anyaga kapta: üvegeképek, olajnyomatok, szobrok, búcsútárgyak, olvasók, imakönyvek képviselték a római katolikus emlékeket, míg fametszetek, ikonok, faragott gertyatartók a gyűjtemény különösen jelentős görögkatolikus anyagát. A rendező a két katolikus felekezet nagyon különböző tárgyait „összefolyatta”, ami, különösen úgy, hogy a látogató nem kapott érdemi segítséget a látvány értelmezéséhez, meglehetősen zavarba ejtő volt. A zsidó vallásgyakorlást reprezentáló néhány tárgy: két hanukkia, szombati terítő, beszámim, sófár a szerepüket magyarázó kiállítási szöveg, értelmező kép, hang nélkül csak judaikák néma együttese lehetett.

¶ A korszak néprajzi kiállításainak elengedhetetlen interpretációs eszköze volt az enteriőr, amellyel ez a tárlat is bőségesen élt. A kiállítás *Kalotaszegi templomi esküvő* jelenetét a rendezők a gyűjtemény két 18. századi, a területről származó református templomi berendezéséből válogatták. Idősebb Umling Lőrinc 1746-ban festett magyarókereki mennyezetkazettái és a kispetri templomba készített karzatmellvédtáblái, valamint Gyalui Asztalos János kispetri szószéke és szószékkoronája látványos keretet adott a középen viseletben álló három szereplőnek. A berendezés hiányzó elemeit, az úrasztalát, a padokat és néhány mennyezetkazettát a múzeum festőrestaurátora, Gál János rekonstruálta. Az enteriőr a vele szemben álló „kalotaszegi kelengye” egységgel a kiállítás egyik legnépszerűbb részlete volt.

- ¶ Ugyanebben az évben a Magyar Nemzeti Galériában rendezett *Kelet és Nyugat között. Ikonok a Kárpát-vidéken a 15–18. században*⁶ című kiállításon a Néprajzi Múzeum görögkatolikus ikonjaiból került ki egy jelentős válogatás. A nemzetközi és belföldi kölcsönzéseket felvonultató remek összeállításban a gyűjtemény hajasdi *Utolsó ítélet* és *Passió* ikonjait is láthatta a közönség.
- ¶ Az 1993-ban a Közép-európai Barokk Év programsorozatának keretében valósult meg a nyírbátori Báthori István Múzeummal társrendezésben a *Barokk a magyar népművészetben*⁷ című kiállítás. A tárlat azt a kérdést vizsgálta, hogy a köznépi tárgyak esetében beszélhetünk-e egyáltalán korstílushoz való kapcsolódáshoz. A rendezők egyértelmű igennel válaszoltak: a gyűjteményből kiemelt és kölcsönzött, barokk stílusjegyeket mutató bútorok, textíliák, kerámiák, képek és szobrok a néprajzi tárgyak újfajta értelmezési lehetőségét kínálták. A kiállítás rendezői a gyűjtemény 18. századi szakrális tárgyaiból is válogattak: a zarándokutak, elsősorban Mariazell emlékeit és kolostormunkákat, illetve festett református menyegyzetkazzettákat helyeztek kontextusba.
- ¶ A Néprajzi Múzeum tudományos programjának kiemelkedő eseménye volt az ezredfordulón megnyílt *Időképek*⁶ című kiállítás. Fejős Zoltán nagyívű koncepciója a gyűjtemények és a múzeumi kutatások számára is széles bemutatkozási lehetőséget kínált. A kiállítás az idő tágan értelmezett fogalmát járta körül: sokféle művelődéstörténeti, kulturális antropológiai nézőpont, tematika köré rendezve a magyar és a nemzetközi anyagot. Az Egyházi gyűjtemény tárgycsoportjai a kiállítás több pontján is szerepet kaptak. Umling Lőrinc a kalotaszegi Magyarókerke református templomának egyik mennyezetkazzettáján 1746-ban „virág-óra” képében jelenítette meg a múltó időt. A máramarosi rutén fatemplomokból származó *Utolsó ítélet*-ikonok az idő végének sajátos, 17. századi népi vízióját képviselték a kiállításban. Önálló egységet alkottak a kolostormunkák: a rendkívül időigényes készítési technikát és a világtól elzárt életformában lassabban múltó időt egyaránt reprezentálva. A gyűjtemény néhány hadifogoly- és rabmunkája is a végtelennek megélt idő kontextusában jelent

meg. Az idő megragadásának konkrétabb értelmezését adták a gyűjtemény keresztelési, elsőáldozó-, konfirmációs- és bérmlási-, esküvői-, valamint leszerelési emléklapjai/emlékképei. Az *Időképek* egyik kamarakiállítása *Szent idő a torlódo időben*⁷ címmel a magyarországi Krisna Tudatú Hívők frissen gyűjtött, az Egyházi gyűjteménybe illesztett szakrális tárgyait mutatta be. „A krisnások ruhadarabjai a magyarókereki templom festett mennyezetkazettái, kolostormunkák, üvegképek, gyertyatartók stb. között kapnak helyet. Ebben az esetben nem közvetlenül a pusztulónak érzett tárgyi világ megmentésének szándéka dominál. Sokkal inkább egy, a jelenben újnak számító társadalmi jelenség megörökítésének tárgyakban megvalósítható törekvése” – írta az anyagról Fejős Zoltán.⁸

- ¶ A *Virágozott... Anno. Az Umlingok Kalotaszegen*⁹ című kiállítás 2007-ben a híres festőcsalád tevékenységét mutatta be a múzeum anyagát és a rendező, Kiss Margit erdélyi terepgyűjtéseit is felhasználva. Az Umlingok gyűjteménybe került templomi berendezései közül a legjelentősebb, magyarókereki famennyezetnek valamennyi – az állandó kiállításKalotaszeg-termében fel nem használt – részletét megcsodálhatták a látogatók. A gyűjtemény Kalotadámosról vásárolt szószéke a 18. századi festő-asztalos-család munkáinak magas színvonaláról tanúskodott.
- ¶ 2008-ban a *Reneszánsz év* rendezvénysorozat adott a gyűjtemény számára is megjelenési lehetőséget. A *Legendás lények, varázslatos virágok* – a közkedvelt reneszánsz címmel rendezett kiállítás több hesdái, falpra ragasztott fametszetet, a megyaszói református templom szőlőfürtös és körtés karzatmellvédtábláját, valamint a mezőcsáti karzatmellvéd öt kazettából álló részletét is a korstílus továbbélő örökségként értelmezte.
- ¶ A gyűjtemény templomberendezései közül több évtizedek óta látható más múzeumok állandó kiállításain. Az ormánsági református felekezetű Kemse „talpas”, gerendákra épített, sövényfalu templomát 1913-ban bontották le. Az „elsüllyedt falu” szószéke ma a debreceni Református Kollégium Múzeumának állandó kiállításán látható. Mellette archív fénykép

Bocskor, csizma, paduka. Kalandozás a lábbei körül
Kerék Eszter felvétele, 2017

és a templom történetéről írt hosszabb megemlékezés áll. A kiállítóter hangulatát a mezőcsáti templomból származó, virágos festésű mennyezetkazetták határozzák meg. A sárospataki vár kiállítótermében is a gyűjteményből kölcsönzött együttes: a magyarfülpösi templom mennyezetáblái, a mezőcsáti karzattáblák és a gödényházi szószék és hangvető idézik fel a 18. századi festett református templomok világát. A Szentendrei Szabadtéri Múzeum Mándokról áttelepített görögkatolikus fatemplomában a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből kölcsönzött viskói ikonosztáz részlete helyettesíti az eredeti berendezést. Izgalmas kísérlet volt a gyűjtemény üvegképeinek vendégszereplése a Művészetek Völgyének egyik megkapó helyszínén: Pula község Szent Flórián-kápolnájában, 2010 nyarán.¹⁰ A helyszínre vitt gazdag kiállítási program célja a tárgyak kiszabadítása volt az „archiváló emlékezet fogságából”. A Völgy látogatói azon a nyáron a Néprajzi Múzeum több száz Kárpát-medencei köznépi tárgyával találkozhattak, ismerkedhettek a gyűjtemények muzeológusainak segítségével.

¶ Az Ars Sacra Fesztivál keretében készült 2013 őszén az *Emlék Sasvárról. Pieták síkban és térben*¹¹ című kiállítás. Sasvár a történeti Magyarország legnépszerűbb zárandokhelye volt, csodatévő szobra évszázadokon át vonzotta a segítséget remélő híveket. A Pietà jellegzetes megformálása a magyarországi populáris vallásos tárgykultúra, ábrázolás egyik legfontosabb előképe. A kiállítás emlékként hazahozott népi szobormásolatokat: „Sasvári Pietákat”, a *Hétfájdalmú Szűzanyát* ábrázoló üveg- és tükörképeket, szentképeket, kerámiákat mutatott be. Az anyagot Gebauer Hangának a templom búcsúján készült fotósorozata és a helyszínen vásárolt kortárs búcsús emlékek egészítették ki.

¶ 2014-ben a *Holokauszt emlékévké* programsorozata adott lehetőséget a *Kő kövön. Töredékek a magyarországi vidéki zsidóság kultúrájából*¹² című kiállítás megrendezésére. Az előkészületek során a több gyűjteményben elszórtan megbúvó, gyakran azonosítatlan tárgyegyüttesből megszületett a Néprajzi Múzeum „zsidó gyűjteménye”. A kiállításban a tárgyak a soá előtti hagyományos zsidó élet vagy a más felekezetekkel való

együttélés egy-egy fontos részletét reprezentálták. A kollekción és az Etnológiai Archívum őrzött, részben szintén a kutatás során beazonosított fényképek, nyomatok és dokumentumok segítségével a 19. századi zsidó hétköznapiak etnográfiai szempontú megjelenítését tették lehetővé. A kiállítás kísérlet volt arra, hogyan lehet egy viszonylag kisszámú kollekción különféle eszközökkel, digitális installációkkal, filmekkel, múzeumpedagógiai teremmel olyan módon kiegészíteni, gazdagítani, hogy a látogatókban ne maradjon hiányérzet.

¶ 2017-ben nyílt meg a Néprajzi Múzeum utolsó kiállítása a Kosuth téri épületben *Bocskor, csizma, paduka. Kalandozások a lábbeli körül*¹³ címmel. A hazai és nemzetközi anyagot összefogó, kulturális antropológiai nézőpontú tárlat első terme a mezítlábasság tematikáját járta körül. Kibontásához a rendezők az Egyházi gyűjtemény 18. századi faszobrait is felhasználták, a különféle ábrázolásokkal a cipőtlenység jelenségeit keresve. Ez a kiállítás adott lehetőséget arra, hogy a gyűjtemény egyik soha be nem mutatott kollekciónja: a makkosmáriai kegytemplom láb alakú ezüst offerei – a beteg testrészt gyógyulása érdekében készült, felajánlott tárgyak – is színre léphessenek.

¶ A rendszerváltás után több egyházközség is megkereste a múzeumot, hogy templomának berendezését valamilyen formában visszakérje. A forrásközösségek mindenütt nagy erőket mozgatva segítették elő az együttműködést, és örömmel fogadták visszakérülő értékeiket. A templomi berendezések szimbolikus vagy akár valóságos visszaadása a forrásközösségeknek ma az Egyházi gyűjtemény gondozásának, a jövőjéről való gondolkodásnak az egyik legfontosabb kérdése. A megvalósult együttműködések közül a legjelentősebb a hódmezővásárhelyi református Ótemplom festett berendezésének „visszaadása” volt. Az együttes továbbra is a múzeum tulajdonában maradt, de elemeit beépítették a helyreállított templom terébe. A sólyi református templom karzatának oszlopai 2019-ben kerültek vissza a múzeumi raktárból az eredeti helyszínükre. A Görögkatolikus Metropóliával 2018-ban kötött szerződés értelmében a több mint száz éve lebontott magyarkomjáti ikonosztáz restaurálása fejében a rokokó

Kiállítási enteriőr: a viskói görögkatolikus templomból származó ikonosztáz
Iparcsarnok, az állandó kiállítás részlete
Ismeretlen fényképész felvétele, 1913

ikonfal a felekezet 2023-ban Nyíregyházán megnyíló új múzeumának legnagyobb látványossága lesz, miközben a tulajdonos továbbra is a Néprajzi Múzeum marad. Bár ez esetben nem az eredeti, Ugocsa megyei ruszin falu templomába kerül az ikonosztáz, lényegében itt is a visszaszármaztatás gesztusa valósul meg. Az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus alkalmával a 2021-ben a Vigadóban rendezett *Orcád világhossága. Görögkatolikusok Magyarországon*¹⁴ című kiállításon az életre kelt műtárgy már látható volt, ékes bizonyítékeként az együttműködés fontosságának.

Jegyzetek

- [1] Szacs vay Éva: Egyházi gyűjtemény. A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Főszerk.: Fejős Zoltán. Budapest 2000, 403–432.
- [2] Szacs vay Éva: *Üvegképek*. Néprajzi Múzeum, Budapest 1996, Kiss Margit: *Festett famennyezetek, templomi berendezések állami fenntartású közgyűjteményekben*, 2012. <https://famennyezet.neprajz.hu/>.
- [3] A kiállítás rendezői: Kovács Péter és Varga Zsuzsa.
- [4] *Üvegképek*. A kiállítás rendezője: Szacs vay Éva.
- [5] A kiállítás rendezői Selmeczi Kovács Attila és Szacs vay Éva.
- [6] A kiállítás rendezője: Puskás Bernadett
- [7] A kiállítás rendezője: Szacs vay Éva
- [8] Kiállítási koncepció, főrendező: Fejős Zoltán. Főmunkatársak: Csupor István, Szacs vay Éva, Wilhelm Gábor.
- [9] A kamarakiállítás rendezője: Lux Éva.
- [10] Fejős Zoltán: A néprajzi gyűjtések tudományos perspektívái. *Tabula*. Néprajzi Múzeum, 2000. 3. 83–84.
- [11] A kiállítás rendezője: Kiss Margit.
- [12] A Helyszínézők program ötletgazdája, kidolgozója, a kiállítások főrendezője: Tóth G. Péter.
- [13] A kiállítás rendezője: Sedlmayr Krisztina.
- [14] A kiállítás rendezői: Szarvas Zsuzsa főkurátor, Bata Tímea, Gebauer Hanga, Sedlmayr Krisztina.
- [15] A kiállítás rendezői: Fülöp Hajnalka, Katona Edit, Kerecsi Ágnes, Sedlmayr Krisztina.
- [16] A kiállítás rendezője: Szabó Irén.

M5

ABU
PRIZES
2022

BÉRES MIKLÓS
TURI BÁLINT
FESZTBAUM BÉLA
PAPP JÁNOS

A DÍJNYERTES
TELEVÍZIÓS DRÁMA

ELVESZETT IDŐK

HINNI C.
EPIZÓDJA

RENDEZŐ NAGY ISTVÁN FORGATÓKÖNYVÍRŐ MERKL LÁSZLÓ OPERATŐR SZEPESI DÁVID VÁGÓ KÁNTOR ZOLTÁN

GYÁRTÁSVEZETŐ DUDÁS RITA RENDEZŐASSZISZTENS FEHÉR EDIT

FELVÉTELVEZETŐ SZENNAI PANKA TÖRTÉNÉS SZAKÉRTŐ SZAKOLCZAI ATTILA

CSATORNAIGAZGATÓ
BÁN JÁNOS

Részletek a *Vallásos giccs – az érték alulnézetből* című kiállításból
Evangélikus Országos Múzeum

HARMATI BÉLA LÁSZLÓ
GODOT-RA VÁRVA
- ÉRTÉKVESZTÉS ÉS ÉRTÉKKERESÉS

T„Két csavargó, Vladimir és Estragon, várakozik egy országút mentén egy fa mellett. Estragon sikertelenül próbálja levenni cipőjét, közben Vladimir a kalapjával van elfoglalva. Beszélgetésükből kitűnik, hogy Godot érkezésére várnak, aki hosszas várakozásuk ellenére sem akar megérkezni. Eldöntik hát, hogy elmennek, de végül »nem mozdulnak«.” Samuel Beckett abszurd drámájának első jelenetét választottam bevezetőnek.

¶ Az érték és giccs fogalompár kapcsolata, viszonya tulajdonképpen azóta foglalkoztat, mióta bekerültem a múzeumba. (Evangélikus Országos Múzeum – A szerk.) Munkaköri leírásom egyik mondata kitörölhetetlenül belém égett: feladta gyűjteni és megóvni az evangélikus értékeket. De mi is az az érték? Művészeti érték? Egyháztörténeti érték? Mindkettő? Esetleg egyéb? Nekem kell eldönteni, hogy mi kerüljön be a múzeumba, és mi az, ami nem? Ugyanakkor a minket körülvevő világ folyamatosan változik, átalakul. Eddig etalonnak tartott dolgok és fogalmak vesztenek értékükből, míg mások nagyobb hangsúlyt kapnak.

¶ Napjainkban lehetetlen nem észrevenni a hagyományos európai, alapvetően zsidó-keresztény értékek erózióját, megkérdőjeleződését. Eddig nyilvánvaló, széles konszenzuson alapuló fogalmak és értékrendek inognak meg, legtöbbször magyarázatra, újra definiálásra szorulnak. Ez a keresztény értékekkel is így van. Már nem természetes vagy magától értendő, hanem újra tanulandó és tanítandó a keresztény értékrend. Ezt látom a vallásos giccs rohamos elterjedésének legfőbb, ha nem is az egyetlen forrásának. Gondolatmenetem fő témájaként ezért választottam a giccsé válás folyamatának elemzését, de legalább is erre teszek kísérletet. A forma és a tartalom, a létrehozott mű és az általa közvetíteni akart tartalom viszonyának megbomlását szeretném górcső alá venni a vallás tárgyainak vonatkozásában.

Részletek a **Vallásos giccs – az érték alulnézetből** című kiállításból
Evangelikus Országos Múzeum

Napjainkban lehetetlen nem észrevenni a hagyományos európai, alapvetően zsidó-keresztény értékek erózióját, megkérdőjeleződését. Eddig nyilvánvaló, széles konszenzuson alapuló fogalmak és értékrendek inognak meg, legtöbbször magyarázatra, újra definiálásra szorulnak.

- ¶ Amit a franciák *la forme et le contenu* kifejezéspárjával szoktak jellemezni, magyarra csak jelentésvesztéssel fordíthatunk *forma és tartalom* szavainkkal (lásd bővebben in: Voigt Vilmos: A giccs tárgya, *Holmi online*, 2005). A jelentős művészeti alkotásoknál kiegyensúlyozott, koherens viszony áll fenn a művész által létrehozott mű és az általa közvetíteni akart tartalom között. Ha a művésznek sikerül ezen felül belecsempésznie valami örök emberi mondanivalót az alkotásába, akkor kortalanná és örök érvényűvé válik az a mű. Akkor kezdődik el a giccsé válás folyamata, amikor ez a viszony felborul, eltorzul akár a fizikai méreteket (kicsinyítés, nagyítás), akár a tartalmi jelentéstorzulásokat (másnak látszani, mint ami) tekintve.
- ¶ A híres műtárgyakról készült másolatok azzal a nem is titkolt szándékkal születnek, hogy a hatásuk alá került látogató „hazavihessen” valamit abból a felemelő érzésből, melyet a helyszínen tapasztalt. Csakhogy rajta kívül a többi nézőben a „mű” már nem kelti ugyanazokat az érzéseket, hiszen kiragadva környezetéből, lekicsinyítve, olcsó anyagból már egyáltalán nem hasonlítható az eredetihez. Példaként hadd említsem a Reformáció 500 éves évfordulójára készült, Wittenberg főterén álló ember nagyságú bronz Luther Márton alakját másoló sok kis, alig egy méter magas, fröccsöntött, különböző színekben (kék, zöld, piros, fekete) kicsinyített másolatot. Ami eddig követendő példa és etalon volt, az most elveszítette eredeti jelentését, és könnyen hozzáférhető, olcsó, de a tiszteletet a legkevésbé sem megkívánó vagy megparancsoló vásári látványosság lett.
- ¶ A vallásos giccs tárgya a többi giccstől eltérően jól behatárolt és behatárolható, ez pedig maga a vallás (a mi szempontunkból

a keresztény vallás). A keresztény ihletésű művészet akkor hozott és hoz ma is létre nagy műveket, ha alkotója teljesen átéli a Krisztus földi tartózkodásának és értelmének teljes vertikumát, és birtokában van a kifejezéséhez szükséges művészeti tudásnak.

- ¶ Személy szerint az a meggyőződésem, hogy a giccsé válás folyamatában hatékonyan játszik közre az a hozzáállás is, amikor a befogadó meg akarja spórolni a téma feletti mély elgondolkodást, ha beéri a készen kapott sztereotípiák kritikátlan átvételével. Ez pedig óhatatlanul torzuláshoz vezet.
- ¶ Vallási szempontból a történelem során központi problémát jelentett az ábrázolhatóság kérdése. A láthatatlan Isten mindig is élénken foglalkoztatta az embereket, izgatta fantáziájukat, megmozgatta képzelőerejüket. Az alapot maga a Biblia adta, melynek történetei gyakran beszélnek képekben. Földi működése során Jézus Krisztus maga is példázatokkal tette érthetővé az emberek számára üzenetét. A különböző történelmi korszakok keresztény emberei mindig a saját művészeti eszközeikkel, a saját felfogásukat követve próbálták meg visszaadni, látható formába önteni az örökérvényűt. Így ezek az alkotások mindig egy adott kor, egy adott népcsoport földrajzilag is jól elkülöníthető emberének Istenhez való viszonyáról, istenképéről tanúskodnak, melyek legtöbbször hiteles, őszinte és egyedi alkotásokat eredményeztek. A Biblia „nyitott könyv”, mely az olvasóra bizza a legfontosabb kérdések megválaszolását. A „Te kinek mondasz engem?” kérdésre egyenként kell megadnunk a választ, nem létezik rá előre kidolgozott megoldás. A témában született műtárgy akkor válik valódivá és igazzá, ha készítőjében lezajlik ez a küzdelem az adekvát válasz keresésekor. Félreértés ne essék, ehhez nem szükséges tanult művésznak lenni.

Akkor kezdődik el a giccsé válás folyamata, amikor ez a viszony felborul, eltorzul akár a fizikai méreteket (kicsinyítés, nagyítás), akár a tartalmi jelentéstorzulásokat (másnak látszani, mint ami) tekintve.

- ¶ A naiv vagy a népművészet témakörébe tartozó vallásos emlékeket az különbözteti meg a giccses művektől, az én felfogásom szerint, hogy belső ösztönzésből születnek, és ha van is előképük, ha felhasználnak is valamiféle mintát saját művük elkészítésekor, akkor is a saját hitviláguk, a saját felfogásuk szerint valósítják meg azt.
- ¶ A vallási érzésből fakadó, az azt kihasználó tömegtermékek azonban banális, üres kifejezési formákra redukálják a mélyen átélt vallásos érzést. Lourdes, Oberammergau, Máriazell, Medjugorje vagy akár Genf és Wittenberg is kiszolgálóivá váltak ezeknek az érzéseknek, és a tömegek vélt vagy valós vágyaihoz igazítják a művészet normáit. Másik példaként álljon itt az a porcelán Krisztus, mely silány másolatok tömkelegével árasztotta el a keresztény közösségeket. Thorvaldsen eredetije az emberi léptéknél nagyobb (345 cm) márványszobor, mely alázatra hívja a templomba betérőt. Csak az, aki leterdel előtte, nézhet a Megváltó szemébe. Igaz, hogy a porcelán másolata kisméretű, igaz, hogy elnagyolt, de legalább olcsó, és százával készíthető az aprópénzre váltott eredeti. A „souvenir” igényéhez kapcsolódó tömegtermelés és a funkció eltorzulásával a dekorációnak az indokoltnál sokkal erősebb előtérbe kerülése megteremtették a vallásos giccs prototípusait, melyeket azután az adott hely nagyságára hivatkozva áhítattal és tisztelettel, de minden kritikát mellőzve továbbítanak és terjesztenek az odalátogatók. A veszélyt tehát ebben látom, a félig vagy részben átélt hitélmény felületessé teszi a szemlélőt, aki elveszíti közvetlen kapcsolatát a vallás lényegével. Aki megelégszik a giccses által közvetített hamis Krisztus-képpel, az lassan maga is egyre immunisabbá és igénytelenebbé válik.
- ¶ Állításom alátámasztására idéznék Hager Ritta Kossuth-díjas keresztény gobelinművész önvallomásnak is tekinthető

Ami eddig követendő példa és etalon volt, az most elveszítette eredeti jelentését, és könnyen hozzáférhető, olcsó, de a tiszteletet a legkevésbé sem megkívánó vagy megparancsoló vásári látványosság lett.

Részletek a Vallásos giccs – az érték alulnézetből című kiállításból
Evangélikus Országos Múzeum

A félig vagy részben átélt hitélmény felületessé teszi a szemlélt, aki elveszíti közvetlen kapcsolatát a vallás lényegével. Aki megelégszik a giccsek által közvetített hamis Krisztus-képpel, az lassan maga is egyre immunisabbá és igénytelenebbé válik.

írásából, mely legújabb katalógusában jelent meg: „Kevés a valódi értéket teremtő alkotás. A vallás szekularizálódott, felhígult. Az Isten érdekében vívott szellemi harc elfordult Istentől. Az ember bálványa önmaga lett... Megtapasztalás nélkül nem látom meg a másikban lévő lényegét, és nem látom meg a szemlélt tárgy teljes lényegét sem” – írja a most 91 esztendőes művész.

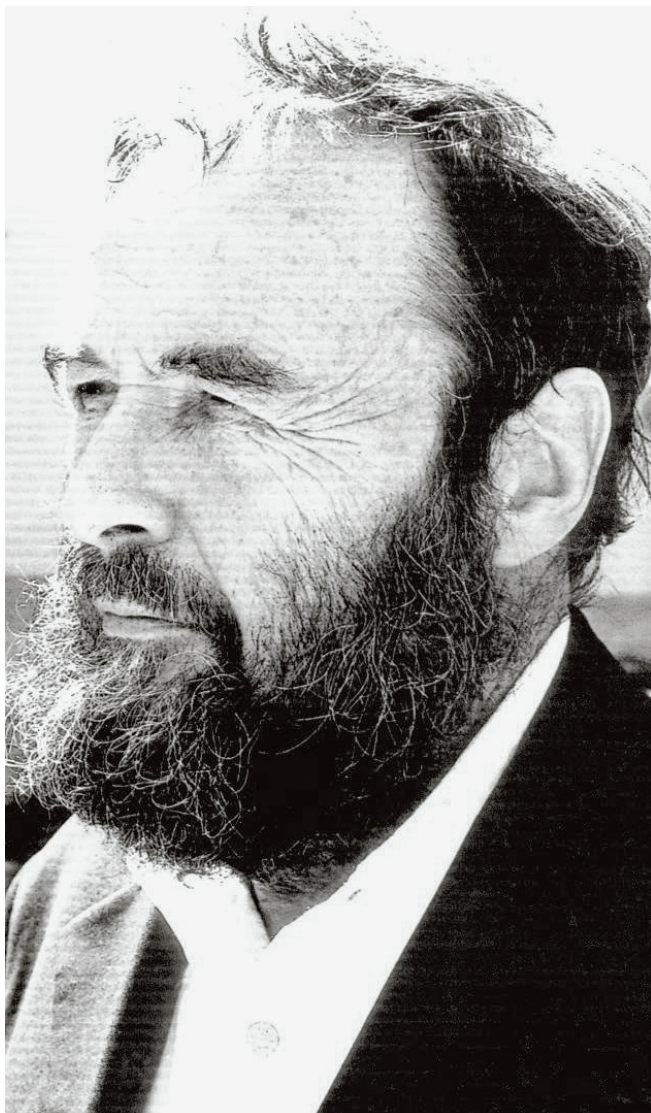
¶ De mit tehet, mi lehet a feladata egy múzeumnak ebben a folyamatban? A múzeum küldetése ebben a helyzetben, ahogy György Péter írja egyik tanulmányában (Múzeumok a válságban, MúzeumCafé, 89. 2022/3., 105-119.), többek között – és most csak ezt az egy fontos szeműpontot emelem ki az ott felsoroltak közül – a figyelemfelkeltő önkritika lehet. A közönségével együtt lélegző, problémáit, kérdéseit, tépelődéseit felvállaló, elgondolkodtató tárlatok és kiállítások rendezése.

¶ *Napjainkban valóban sokat várnak Godot-ra:* fogalmazta meg egyik prédikációjában Cseri Kálmán nemrég elhunyt református lelkész is. Nem tudják, eljön-e, vagy hogy egyáltalán létezik-e, de azért várnak rá, mert valamire, valakire várni kell. Makacsul, céltalanul, értelmetlenül. A bizonytalanság megbénítja a két főszereplőt, Vladimirt és Estragont. Nekünk, keresztényeknek azonban annyi könnyebbségünk van, hogy mi tudjuk, ki az a Godot, akire várunk, és azt is tudjuk a sokasággal ellentétben, hogy el is fog jönni. A bizonyosság pedig erőt ad. A magam feladatát, az egyházi múzeumban dolgozó muzeológusét pedig abban látom, hogy a várakozókat, a keresőket, a Godot-ra várókat az igazi értékek felismerésére vezessek, történjen akár a giccsen keresztül is.

Az előadás elhangzott az Érték(t)rend – fókuszban a vallásos giccs című konferencián, 2022. szeptember 28-án, az Evangélikus Országos Múzeumban.

Részletek a Vallásos giccs – az érték alulnézetből című kiállításból
Evangélikus Országos Múzeum

Harald Szeemann, 2001
Lucrezia De Domizio Durini felvétele, Wikimedia Commons

GRÉCZI EMÓKE

HARALD SZEEMANN AZ IGAZSÁG HEGYÉN

TA Getty Research Archive and Library őrzi Harald Szeemann-nak (1933–2005), a radikális, kísérleti kurátori gyakorlat svájci mesterének szellemi hagyatékát. Az archívum minden egyes munkáját dokumentálja, minden olyan projektet, amelyben Szeemann részt vett, a kiállításoktól a kiadványokig, interjúkig, cikkekkel, filmekkel, tárgyi anyaggal. A több mint hatszáz dobozból és több ezer dokumentumból álló hagyaték felbecsülhetetlen értéket képvisel a Szeemann-életmű tanulmányozásához, a modern, önálló alkotásként értelmezhető kurátori gondolkodás megértéséhez. A mindenkitől és az intézményi szempontoktól is magát függetlennek tartó Szeemann a klasszikus és neoavantgárd bővületében valamifajta dadaista műként tekintett kiállításaira, sajátos logikával pakolt egymás mellé fotókat, dokumentumokat, néprajzi és vallásos tárgyakat, képzőművészeti alkotásokat, hogy a lényeg végül nem a kiállított anyag, hanem maga a kurátori gondolat legyen. A hetvenes évek közepétől tíz éven át több kiállítást is rendezett Helena Blavatsky, Rudolf Steiner, a teozófia és az antropozófia szellemében. Ma a kultikus Monte Verità állandó kiállítása is Szeemann terveit szerint látható.

TSzeemann 28 éves korától vezette a berni Kunsthalle-t, 1972-ben a documenta 5 művészeti igazgatójaként radikálisan átalakította a kiállítás programját, ahogy később elindította a maga forradalmát a Velencei Biennálén is. A documenta 5 után fordulat következett be pályáján, és nem kisebb feladatot tűzött ki maga elé, mint hogy a modern kultúrát és gondolkodást átfogó tárlatokat rendezzen, teozófiai és antropozófiai alapokra helyezve a kreativitásról, a művészi folyamatról és a művészetről alkotott elképzeléseit. A Gettyben őrzött archívum abban is segít, hogy az eredeti szándékával is tisztában legyünk. Néhány meg nem valósult projekt megismerésének lehetősége különösen érdekes, mivel annak elemzésében

segítenek, hogy a tervek, elképzelések később – átdolgozva – hogyan valósultak meg más kiállításokban. Azaz dokumentálható a teljes alkotói folyamat. A végül megvalósult trilógiában (*Junggesellenmaschinen*, 1975 – *Monte Verità*, 1978 – *Der Hang zum Gesamtkunstwerk*, 1983¹) Szeemann a 20. század számára fontos mítoszait emelte ki azzal együtt, hogy a művészek a társadalomban betöltött szerepét is hangsúlyozta. Lényeges megjegyezni, hogy a sorozat egyik – tervezett – darabja, a *La Mamma* című csak vázlatként maradt fenn, de a kurátor méltatói szinte teljes értésű kiállításaként elemzik.

¶ A *Junggesellenmaschinen* (Bachelor Machines, Aggregéngépezetek) középpontjában Marcel Duchamp *Nagy üveg* című műve állt, erre a részben mechanikus, részben organikus – tökéletes – kompozícióra fűzte fel a férfierő, a gyönyör, az örök energia, a hatalom ábrázolását és ehhez keresett vizuális, irodalmi és filozófiai kapcsolatokat más szerzőktől, Alfred Jarrytól Franz Kafkáig, az olasz médium, Eusapia Palladinótól a svájci gyógyító Emma Kunzig. Szeemann kísérlete a kiállítással egy modern mítosz vizualizálása volt, egy mechanikus metafora: ahogy a kurátor elképzelve a történelem működését, a másik nemmel vagy egy magasabb rendű entitással való kapcsolatot.

¶ A *Junggesellenmaschinen* az energiamegtartásról szólt, míg a meg nem valósult folytatása, a női szempontú *La Mamma* az energia felszabadításáról és a halál elfogadásáról. A kiállítást Szeemann az anyai fejlődés tanulmányozásának szentelte volna, a Földanya mítoszának, olyan témákat és tudományágakat érintve, mint a vallástörténet, teozófia, feminizmus, irodalom, pszichoanalízis, antropológia a görög mitológiától napjainkig. Szeemann bátran nyúlt az ezoterikus tanulmányokhoz közel álló nők tapasztalataihoz, a teozófiához és általában a spirituális kereséshez. Emma Kunz (1892–1963) az egész életét a gyógyításnak szentelte, gyógyító energiáit grafikákon vizualizálta, képzőművészeti előképzettség nélkül. Az orosz médium, Helena Blavatsky (1831–1891) a hinduizmus alapelveire támaszkodva, de azon túllépve – spirituális élményei tapasztalatával – alapította meg New Yorkban a Teozófiai Társulatot. Annie Besant (1847–1933) különösen

Harald Szeemann: *Museum of Obsessions*, 2008
Gunnar Meier felvétele, Kunsthalle Bern

A Monte Verità alapítói 1903-ban, bal szélén Ida Hofmann, a harmadik (profilból) Henri Oedenkoven

Auroville egy nemzetektől, mindenféle politikai hatalomtól független, spirituális közösség, békében élő családokkal, kollektíven nevelt gyermekekkel.

alkalmas főszereplője lett volna ennek a kiállításnak: válása után elvesztette a két fia felügyeleti jogáért folytatott harcot, ezért úgy döntött, hogy erejét mások megsegítésére fordítja, a szabadságáért küzdő nép „anyjává” válik. Besant 1889-ben találkozott Blavatskyval, és megtért a teozófiához. Indiába költözése után is aktív maradt, megalapította a Központi Hindu Főiskolát Varanasiban, részt vett az Indiai Nemzeti Tanács működésében. Szerepet kapott volna a kiállításon Lou Andreas-Salomé (1861–1937), Freud tanítványa, aki regényeiben olyan emancipált és szabad nőket ábrázolt, akik elutasítják a házasságot az önmegvalósítás érdekében. Szeemann terve szerint ez után következett volna az Auroville-nek szentelt része a kiállításnak. A dél-indiai várost 1968-ban alapított Mirra Alfassa (1878–1973), francia származású, Az Anya néven ismert francia misztikus, guru, jógaoktató. Auroville egy nemzetektől, mindenféle politikai hatalomtól független, spirituális közösség, békében élő családokkal, kollektíven nevelt gyermekekkel.

- ¶ A Lago Maggiore partján, Ascona fölött emelkedik a Monte Verità, ahová Szeemann a hetvenes évek közepén költözött, új élettársához, Ingeborg Lüscher (1936) német–svájci képzőművészhez. A hely antipatriarchális közösségek, művészkolóniák, életreform-követők, filozófusok és antropológusok, a különböző spirituális irányzatok követőinek otthona, és geológiai sajátosságainak köszönhetően állítólag valóban erős mágneses kisugárzással rendelkezik. Természetes, hogy Szeemannt kurátorként is foglalkoztatta a hegy, ennek lényegét négy témacsoportba osztotta: anarchia, életreform, pszichés és szexuális forradalom, művészetek. Lehetőséget látott abban, hogy a Monte Veritán keresztül egyszerre gondolkodjon pszichológiai, vallási és társadalmi témákról.
- ¶ A 20. század elején telepedett le itt az első alternatív közösség, főleg vegetáriánusokból álló kolónia, a Monte Verità

mítoszának ismertté válásával egyre több művész, anarchista, gondolkodó, közéleti személyiség töltött itt több-kevesebb időt, köztük Hermann Hesse, Erich Maria Remarque, Isadora Duncan, Paul Klee, Martin Buber, Brauer Marcell és Moholy-Nagy László, de Trockij és Lenin is, aki 1910-ben járt a hegyen. Az alapítók és a kolónia első tagjai, utópiák, reformmozgalmak követői, meditációval, meztelen táncolással és fürdőzéssel töltötték napjaikat, csak növényeket fogyasztottak, és Wagner szellemében neveztek el a terület egyes részeit (Parsifal rétje, Valkűr sziklája). Nagy hangsúlyt fektettek a női emancipációra, a természet tiszteletére, a szellem és lélek művelésére. A kis művészeti központot a területet megvásárló Eduard von der Heydt német báró, bankár, műgyűjtő szállodaépületekkel bővítette, a modern szállodaközpont a művészeti, politikai és kulturális színtér találkozóhelyévé vált. (A báró az 1950-es években Ticino kantonra hagyta örökségét, a jelenlegi konferencia- és látogatóközpontot az 1980-as években alakították ki.)

¶ A húszas években itt letelepedő, élete hátralévő részét meditációval és az indiai filozófia tanulmányozásával töltő Olga Fröbe-Kapteyn (1881–1962) holland teozófus 1933-tól a birtokán látta vendégül az Eranos vitakört, a különböző tudományterületekről érkező vendégek között volt Carl Gustav Jung is, aki egyébként kezdeményezője is volt az évente megrendezett találkozóknak. Az elsőt ugyancsak Jung javaslatára *Gestalt und Kult der Grossen Mutter* (A Nagy Anya formája és kultusza) címmel hirdették meg – ez az elképzelés nyilvánvalóan hatott Szeemann La Mamma kiállítási tervére. A Monte Verità kiállításon Szeemann az első vegetáriánus kommuna, az avantgárd művészeti kolónia és az életreform követői, valamint a két szellemi mozgalom (teozófia, antropozófia) közötti dinamikát vizsgálta.

A Monte Verità kiállításon Szeemann az első vegetáriánus kommuna, az avantgárd művészeti kolónia és az életreform követői, valamint a két szellemi mozgalom (teozófia, antropozófia) közötti dinamikát vizsgálta.

Der Hang zum Gesamtkunstwerk, 1983 Düsseldorf
kiállítási plakát

- ¶ A kiállítás Alfredo Pioda (1848–1909) svájci filozófus személyének és jelentőségének bemutatásával kezdődött: a milánói teozófiai páholy elnökének háza Ticino régió szellemi központja volt. 1899-ben vásárolt földterületet a Monte Verità közelében, és kezdeményezte egy teozófiai szentély, templom felállítását Fraternitas néven. Törekvését támogatta a közösség elnöke, a spiritualizmussal és teozófiával elkötelezetten foglalkozó Constance Wachtmeister grófnő (1838–1910), Helena Blavatsky közeli barátja, aki az 1890-es években Annie Besants mellett is tevékenykedett Indiában. Fontos megemlíteni, hogy Rudolf Steiner 1911-ben Locarnóban tartott konferenciát, amelyen a vegetáriánus kommuna számos tagja részt vett, Steiner előadása nagy hatást gyakorolt a közösségre, különösen Ida Hofmann (1864–1926) zongoraművészre, íróra, pedagógusra, a hegyi vegetáriánus kommuna egyik alapítójára.
- ¶ Szeemann nagy hangsúlyt fektetett Piet Mondrian teozófia által ihletett művészetére, holott Mondrian nem járt a hegyen, ám a kurátor úgy gondolta, hogy az avantgárd művészet és a teozófia kapcsolata Mondrian utópisztikus, „az új ember, új világ” felé mutató művein keresztül ábrázolható a legplasztikusabban. Mondrian egyébként később eltávolodott a teozófusoktól, mivel többször illették kritikával, öncélú művészetét nem tekintették arra alkalmasnak, hogy közvetítse a közösség szellemiségét és üzeneteit. A hegyi kolónia és a teozófia nem nagyon tudott mit kezdeni a képzőművészettel, a Lában Rudolf által alapított művészeti iskolában nem volt része a tantervnek a képzőművészet, hanem csak a „formaművészet” alá rendelve jelent meg, többek között a kertészettel és a főzőtudománnyal együtt.
- ¶ A pozsonyi születésű, eredetileg festőnek készülő Lában Rudolf (1879–1958) Németországban találkozott Rudolf Steiner antropozófiai irányzatával és a keleti szertartások gyakorlásával, ennek nyomán egyre többet foglalkozott (elméletben és gyakorlatban is) táncsal és mozdulatművészettel. Szabadiskoláját 1913-ban alapította meg a hegyen, előadásokat rendezett, és kidolgozta a térharmónia tanát, amelyet rajzokkal és modellekkel is illusztrált. Néhány év után Zürichben, majd

Az állandó kiállítás otthona, a Casa Anatta, Monte Verità – Ascona
[Wikimedia Commons](#)

Az állandó kiállítás részlete, Casa Anatta, Monte Verità, Ascona
Wikimedia Commons

CHARLOTTE BARA
OBERART FURCH

CHARLOTTE
Bara
LEGENDE
KULT-TANZ

Textual information or a small document related to the exhibit.

Nagyobb teret kapott a színház és az építészet, a képzőművészeti részt pedig három szekcióra bontotta: romantikus festészet, klasszikus avantgárd és kortárs művészet.

német városokban (Mannheim, Stuttgart) is létrehozta tánciskoláit, a szabadiskola működését tanítványaira bízta.

¶ A kiállításon megjelentek a templommal kapcsolatos elképzelések is, amelyek Fidus, azaz Hugo Höppener (1868–1948) grafikus terveihez kötődtek: a teozófia elvei szerint és ősi egyiptomi és germán motívumok felhasználásával kívánt felállítani egy (kubista) épületet, ehhez keresett olyan telket, amely megfelel az épület szellemiségének. 1907-ben meg is jelent a Monte Veritán, hogy kiválassza a legalkalmasabb területet. A terv végül nem valósult meg, Fidus pedig a náci pártban próbálta túltenni magát a mellőzöttségén.

¶ *Der Hang zum Gesamtkunstwerk* (Törekvés a teljes műalkotás felé) volt a trilógia utolsó darabja, szimbolikusan a hegyről való leereszkedést jelképezi, az utópisztikus közösség elszigeteltségéből Szeemann visszatért a művészethez és az alkotás lényegéhez. Érdeemes megjegyezni, hogy a Rudolf Steiner Archive mérföldkőnek tekinti ezt a tárlatot, mely elsőként mutatta be, hogy Steiner és az antropozófia milyen hatásokat gyakorolt a modern, különösen az avantgárd képzőművészetre. A kiindulópont Wagner volt, összeszedte az ideális művészetre vonatkozó elképzeléseket a zene, a színház, az építészet, a képzőművészet területéről, a világ átalakítását célul kitűző törekvéseket, így fontos szerepet kapott a Bauhaus, a totális művészet legfontosabb modern műhelye. A kiállítást Szeemann azoknak a művészi gyakorlatoknak szentelte, amelyek a spirituális felemelkedés eszközeként szolgáltak. Nagyobb teret kapott a színház és az építészet, a képzőművészeti részt pedig három szekcióra bontotta: romantikus festészet, klasszikus avantgárd és kortárs művészet. A kiállítás középpontjában Kandinszkij, Duchamp, Mondrian és Malevics egy-egy műve volt látható – mindannyian kötődtek az okkultizmushoz és a teozófiához. Kiállította a Rudolf Steiner által megálmodott Goetheum modelljét és Steiner grafikai vázlatait. Szeeman úgy

tartotta, az antropozófia atyja volt az egyetlen, aki az emberi élet minden aspektusának megreformálását tűzte ki célul.

¶ Az egykori spirituális központ területén ma a több épületből álló Monte Verità múzeumkomplexum működik. Központi épülete a Casa Anatta, melyet a vegetáriánus kolónia egyik alapítója, Ida Hofmann élettársa, a belga kereskedő, Henri Oedenkoven (1875–1935) tervezett, a teozófia elvei szerint: lekerekített sarkokkal, kupolákkal, hatalmas ablakokkal. A hely szelleme adott: itt hallgatta Martin Buber Ida Hoffmann zongorajátékát, itt őrizte keleti gyűjteményét Eduard von der Heydt báró, és ma itt látható Szeemann állandó kiállítása *Mammelle della Verità* címmel. Részben állandó, ez lenne a helyes kifejezés, ugyanis a csaknem ezer, Szeemann által katalogizált tárgy egy része időnként más kiállításokra utazik, ilyenkor némileg átrendezik a tárlatot – a kurátor eredeti szándékának megfelelően, aki egy mobilizálható és variálható anyagot állított össze 1981-ben. Az intézmény vezetői, tartva attól, hogy Szeemann elképzelései túl sűrűek és nehezen értelmezhetők, a múzeumkomplexum többi épületében magyarázatokkal, értelmezési javaslatokkal egészítik ki, multimédiás alkalmazásokkal teszik fogyaszthatóvá.

¶ Szeemann gigantikus méreteket öltött könyvtárát, gyűjteményét és archívumát a nyolcvanas évek közepén az Asconától pár kilométerre lévő Maggia városának volt óragyárában helyezte el, a „fabbrica rosa” volt élete végéig a kiállításrendező műhelye, irodája, itt modellezte kiállításait. A Getty történetének egyik legnagyobb beruházása volt a hagyaték megvásárlása 2011-ben, hiszen csak fotóból 45 ezer került a múzeumba. A Getty 2018-ban rendezett ebből kiállítást *Harald Szeemann: Museum of Obsessions (A megszállottságok múzeuma)* címmel.

Irodalom

Cowart, Corrie Franz: *Waldorf Education and the Laban Connection: Excavating the Shared History of Steiner Based Movement Forms and the Laban/BF Framework*. Konferencia-előadás: LABAN 2018

- International Conference celebrating the 40th Anniversary of the
LABAN/BARTENIEFF Institute of Movement Studies
- Kovács Ágnes: „Au revoir, M. Szeemann”. Az első sztárkurátor.
In: *Balkon*, 2011/3. 2–13.
- Phillips, Glenn and Reed, Marcia: Preserving the Legacy of Harald
Szeemann. *Getty Blog*, 2011. június 8. [http://blogs.getty.edu/iris/
preserving-the-legacy-of-harald-szeemann/](http://blogs.getty.edu/iris/preserving-the-legacy-of-harald-szeemann/)
- Rigolo, Pietro: *Instilling in humanity warmth and a new spiritual light*
– *Theosophy and Modern Art in Harald Szeemann 's exhibitions.*
Konferencia-előadás, Enchanted Modernities. Theosophy and the
arts in the modern world. University of Amsterdam, 2013. szeptember
26. [https://www.academia.edu/10872605/Instilling_in_humanity_
warmth_and_a_new_spiritual_light_Theosophy_and_Modern_Art_
in_Harald_Szeemann_s_exhibitions](https://www.academia.edu/10872605/Instilling_in_humanity_warmth_and_a_new_spiritual_light_Theosophy_and_Modern_Art_in_Harald_Szeemann_s_exhibitions)
- Rigolo, Pietro: *Harald Szeemann's La Mamma: Notes on an Unrealized*
Exhibition Author(s). In: *Getty Research Journal*, N°7 (2015), 207–213.
<http://www.erasosfoundation.org/page.php?page=4&pagename=history>
<https://www.rudolf-steiner.com/en>
<https://www.monteverita.org/en>

Jegyzet

- [1] *Junggesellenmaschinen*, Kunsthalle Bern, 1975. július 5.–augusztus 17.,
majd: Velencei Biennále, Palais des Beaux-Arts, Brüsszel, Kunsthalle
Düsseldorf, Musée des Arts Décoratifs, Párizs, Malmö Konsthall,
Stedelijk Museum, Amsterdam, Museum des 20 Jahrhunderts, Bécs.

Monte Verità – Le mammelle della verità, Casa Anatta – Monte Verità,
Ascona, 1978. július 7.–augusztus 30., majd: Kunsthaus Zürich,
Akademie der Künste, Berlin, Museum der 20. Jahrhunderts,
Bécs, Museum Villa Stuck, München.

Der Hang zum Gesamtkunstwerk – Europäische Utopien seit 1800,
Kunsthaus Zürich, 1983. február 11.–április 30., majd Städtische
Kunsthalle e Kunstverein für die Rhienlande und Westfalen,
Düsseldorf, Museum Moderner Kunst / Museum des 20.
Jahrhunderts, Bécs, Schloss Charlottenburg, Berlin.

20.05.17 INAUGURAZIONE DEL
MUSEO CASA ANATTA
con la mostra *Le mammelle della verità*
del 1978, curata da HARALD SZEEMANN
MONTE VERITA' ASCONA. Dalle ore 11:00

In contemporanea avrà luogo *Le verità di una montagna*, una mostra inedita su Harald Szeemann e il Monte Verità, a cura di Andreas Schwab
La giornata sarà accompagnata da visite guidate e intrattenimenti nel parco per grandi e piccoli. Consulta il programma sul sito: monteverita.org

Harald Seemann 1978-ban összeállított „állandó” kiállítását, a *La Mammelle della Verità* (Casa Anatta) folyamatosan megújul
Plakát a 2017-ben újranityított tárlathoz

A múzeum épülete
A Görögkatolikus Múzeum jóvoltából

PUSKÁS BERNADETT

GÖRÖGKATOLIKUS MÚZEUM NYÍREGYHÁZÁN

TA görögkatolikus egyház liturgikus tárgyainak művészeti, történeti értéke még szakmai körökben is, egészen az 1980-as évek elejéig kétséges volt. A legfeljebb népművészeti emlékeknek vélt, használatból már kikerült templomi berendezési darabok, ikonok, ötvöstárgyak vagy textilek nagy része emiatt elenyészett, illetve a profanizálódástól tartva elégették ezeket. Így rendkívüli fordulatot jelentett, amikor 1983-ban Dr. Timkó Imre hajdúdorogi görögkatolikus megyéspüspök megalapította a Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteményt, elindítva a tárgyak megmentését. A gyűjtemény fő feladata a magyar görögkatolikus egyház művészeti örökségének megőrzése, tudományos feldolgozása és bemutatása volt. Dr. Nagymihályi Géza görögkatolikus pap, művészettörténész személyes gyűjtésével jött létre a gyűjtemény magja, amely a püspökség nyíregyházi szecessziós épületében kialakított kiállítóteremben kapott helyet.

¶ Az ott őrzött ikonok és a kapcsolódó művészeti tárgyak szakmai szintű újraértékelésére 1991-ben került sor, amikor először mutathattuk be őket a Magyar Nemzeti Galériában a *Kelet és Nyugat között* címmel rendezett nagyszabású nemzetközi kiállítás keretében, több külföldi gyűjteményből kölcsönzött 15-19. századi kárpát-vidéki posztbizánci és görögkatolikus ikonok izgalmas sorába illesztve. Ezt követte 1996-ban, a görögkatolikus egyháztörténeti vonatkozásban is többszörös jubileumi évben, az erre az alkalomra restaurált emlékanyag hazai kölcsöntárgyakkal kibővített bemutatása a nyíregyházi megyei Jósza András Múzeumban, az „Ikon és Liturgia” című nagyszerű tárlaton, majd az újrarendezett állandó kiállítás megnyitása 2000-ben (mindhárom kiállítás kurátora: Dr. Puskás Bernadett).

¶ Az utóbbi években a gyarapodó gyűjtemény a 2020-as Eucharisztikus Kongresszus idejére tervezett újabb, országos jelen-

tőségű bemutatóra készült, folytatódott az ikonok, további tárgyak restaurálása. Egy nagyobb kutatócsoport közreműködésével reprezentatív tudományos szakkatalógus készült *Orcád világossága. Görögkatolikusok Magyarországon* címmel dr. Terdik Szilveszter szerkesztésében, amely egységbe foglalva mutatta be a görögkatolikus egyházhoz kapcsolódó hazai emlékeket, köztük országos gyűjteményekben őrzött ikonokat és liturgikus tárgyakat. Az azonos nevű időszaki kiállítást a világjárvány miatt megváltozott programsorozat részeként, a tervezettnél összefogottabb keretek között a pesti Vigadóban láthatta a nagyközönség 2021-ben (főkurátor: Dr. Szabó Irén).

¶ A harmadik mérföldkövet a gyűjtemény életében a 2022-es év jelenti, hiszen Nyíregyháza belvárosában, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola szomszédságában Balázs Mihály DLA Kossuth- és Ybl Miklós-díjas építész és társa, Török Dávid tervei alapján megépült új, korszerű épületet kapott. Az intézmény ezzel együtt, kibővült tevékenységi körrel, tematikus múzeumként folytatja munkáját az egész magyar görögkatolikus egyház, azaz a Hajdúdorogi metropólia és a joghatóságába tartozó Nyíregyházi és Miskolci püspökség közös intézményeként. A közel 2000 négyzetméter hasznos alapterületen a kiállítótermek mellett festőrestaurátor műhelynek, raktáraknak és nem utolsósorban közösségi tereknek is biztosítottak helyet. A projekt múzeumszakmai vezetője, dr. Szabó Irén irányításával a négyszintes, többszáz négyzetméteres kiállítóterem emeletein a görögkatolikus egyháztörténelmi és egyházművészeti örökség állandó kiállítása lesz látogatható 2023 április végétől, a földszintjén időszaki kiállítások és művészeti kulturális rendezvények fogják váltani egymást. Hiszen, ahogy az igazgató fogalmazott az intézmény kibővült feladatkörével kapcsolatban az ünnepélyes alapkövetelés alkalmából, a múzeum a műtárgyak őrzése

Dr. Nagymihályi Géza görögkatolikus pap, művészettörténész személyes gyűjtésével jött létre a gyűjtemény magja, amely a püspökség nyíregyházi szecessziós épületében kialakított kiállítóteremben került elhelyezésre.

a gyűjtés és kutatás mellett a hagyományok megismertetésének és a közösségi identitás megerősítésének a helyszíne is, hiszen a nemzet, a város vagy egy felekezet életében a múlt tárgyi emlékei segítik a jelen generációk kapcsolódását saját gyökereikhez.

- ¶ A görögkatolikusság számára jelentős gondolatokat külön kiemelve, az állandó kiállítás hat tematikus egységbe rendeztem kalauzol végig a műtárgyakon. Az első egység az egykor Kelet-Magyarországon álló, ma már elenyészett fatemplomokból megmentett, illetve késő barokk görögkatolikus templomokból kikerült, már nem használatos ikonokat, ötvöstárgyakat és további liturgikus eszközöket mutat be. A gyűjtemény legkorábbi ikonja Makkoshotykáról származik, a 17. század közepén készült, ismeretlen ikonfestő munkája a Kárpátok vidékéről. Az ezüstözött háttérű képmezőben egy meglehetősen ritka ábrázolás látható, Oszlopos Szent Simeon kehelyszerűen kiszélesedő oszlopfőből kiemelkedő alakja. A 6. században élt aszkéta a lemondás sajátos, Szíriában elterjedt formáját gyakorolta: egész életét egy oszlop tetőjén töltötte imádságban, tanítva a hozzá fordulókat. Tisztelete nemcsak Bizáncban, hanem Kelet-Európában is elterjedt. A Kárpát-vidék ikonjai számára gyakran liturgikus könyvekben elhelyezett metszetek szolgáltak előképül, sikeresen ötvözve a bizánci kánont az európai késő reneszánsz ábrázolási elvekkel, ahogy a makkoshotyikai ikon esetében is.
- ¶ A következő kiállítási blokk révén a húsvéti ünnepkör képi és tárgyi emlékeivel ismerkedhetünk meg. A görögkatolikus egyház is megőrizte azt a bizánci hagyományt, hogy a halott Krisztust ábrázoló, festett síri leplet terít ki Nagypénteken a szentsírra, majd Húsvétkor a templom oltárán helyezik el a Mennybemenetel ünnepéig. A kompozíció leggyakrabban a fehér leplen, sírban fekvő halott Krisztus testét ábrázolja. A 19. századból egy sor ilyen leplet, úgynevezett placsenyicát őriz a gyűjtemény.
- ¶ A harmadik tematikus egység központi gondolata az Eucharisztia, ebben az oltárhoz kapcsolódó liturgikus tárgyakat mutat be a kiállítás. Funkciója révén illeszkedik ebbe a csoportba a Gagyvendégiből származó nagyméretű ikon, amely

Istenszülő a gyermekkel Tokajból, 1787
A Görögkatolikus Múzeum jóvoltából

eredeti, tagolt formákkal készült, erősen mélyülő barokk építészeti keretben maradt fenn. Ilyen keretépítmények a 17. század közepén jelentek meg a nyugat-európai esztétika és a barokk oltárok látványelemeinek hatására. A kimondottan oltárépítmény jellegű keretbe foglalt gagyvendégi ikonon a Levétel a keresztről kompozíció látható. Az építmény aranyozással kiemelt vörös-zöld festése, az ikon zömök, kissé naivan megfestett és darabosan mozgó alakjai arról tanúskodnak, hogy a 18. század második felében rendkívül népszerű lengyelországi rybotyczei műhely munkája ez. A műhelyhez tartozó mesterek sokfelé dolgoztak a Kárpátok lengyelországi oldalán és a Munkácsi Egyházmegye felvidéki templomaiban a fatemplomok egész berendezését ebben a dekoratív stílusban kivitelezve.

- ¶ Az oltárasztal egyik alapvető kelléke, az oltárkő megfelelője a bizánci egyházban használatos antimenzion, amely egy négyszögletes formájú fehér textilkendő, hátoldalán bevarrt ereklyével. A Szent Liturgia végzéséhez feltétlenül szükséges tárgy előoldalát hímzett, festett vagy nyomtatott ábrázolás díszíti. Az ábrázolások ikonográfiája Krisztus nagypénteki áldozatára és az Eucharishtiában jelen lévő Krisztusra utal. Az ereklyekendő ugyanakkor joghatósági emlékként is szolgál, mivel dedikációs felirat is olvasható rajta, amely megadja a megszentelést végző főpap nevét, a községet és a templom titulusát, ahol használatba kerül. A kiállításon a legkorábbi Bizánczy Gennadiusz mohácsi püspök (1716–1733) antimenzionja, amelynek vászonra nyomtatott fametszet technikával készült ábrázolásán Krisztus halott testét három angyal helyezi be az üres keresztfa lábánál álló sírládjába. A liturgikus vonatkozású, szimbolikus Sírbatételt ábrázoló kompozíció előképe Mogila Péter (Petr Mohila) kijevi metropolita négy-angyalos antimenzionja.

Az utóbbi években a gyarapodó gyűjtemény a 2020-as Eucharisztikus Kongresszus idejére tervezett újabb, országos jelentőségű bemutatóra készült, folytatódott az ikonok, további tárgyak restaurálása.

Az intézmény kibővült tevékenységi körrel, tematikus múzeumként folytatja munkáját az egész magyar görögkatolikus egyház, azaz a Hajdúdorogi metropólia és a joghatóságába tartozó Nyíregyházi és Miskolci püspökség közös intézményeként.

- ¶ Külön figyelmet érdemel a negyedik kiállítási blokk, amelynek középpontjában a görögkatolikus templomok leginkább jellegzetes liturgikus építménye, a templomhajó és a szentély határán álló ikonosztáz áll. A teremben felépített, teljesen rekonstruált 18. század végi rokokó magyarkomjádi ikonosztáz képi programjával, az egyes ikonsorok jelentésével interaktív képernyő segítségével ismerkedhetnek meg az érdeklődők. A díszes háromajtós építmény vízszintes ikonsorokból áll, amelyek függőleges tengelyek mentén is rendeződnek. Ezek között a tartalmi vonatkozásban is a legjelentősebb a központi tengely, amely a Krisztust ábrázoló, vagy személyére utaló ikonokból áll. Az együttes célja, hogy képi módon jelenítse meg a transzcendens világot. Az ikonosztázok alsó, úgynevezett alapképsorában négy jelentős ikon vonzza magára a tekintetet, balról jobbra hagyományosan elsőként a görögkatolikus általános védnöke Szent Miklós püspök, a központi Királyi ajtó két oldalán az Istenszülő Mária és a Tanító Krisztus, jobb szélén a templom címünnepének ikonja. Az alapképsor felett az egyházi év Krisztus-, és Mária-ünnepi emlékeztetnek az üdvösségtörténet földi időben zajló körforgására. Az ikonosztáz felső része a mennyekben trónoló Krisztus elé vitt állandó imát jeleníti meg a megfestett apostolok és ószövetségi alakok révén. A templomban zajló Szent Liturgia sajátos légkörének megidézését hanginstalláció segíti, audiovizuális eszközökkel kiegészített két kántorállvány, amelyek segítségével a látogató megismerkedhet a bizánci liturgikus zene dallamvilágával.
- ¶ Az alapképsorban álló ikonok őrizték meg leginkább az évszázados bizánci ikonográfiát. Ennek példája a 18. század első felében festett Hodigitria, azaz Útmutató Istenszülő Kántorjánosiból. Az ebbe a típusba tartozó ikonokon Mária

Levétel a keresztről Gygyvendégtől, 18. század közepe
A Görögkatolikus Múzeum jóvoltából

Az építmény aranyozással kiemelt vörös-zöld festése, az ikon zömök, kissé naivan megfestett és darabosan mozgó alakjai arról tanúskodnak, hogy a 18. század második felében rendkívül népszerű lengyelországi rybotyczei műhely munkája ez.

és a gyermeke szinte szembenézetben láthatók, a gyermek Jézus anyja bal karján foglal helyet, Mária a jobbával hangsúlyosan a fia felé mutat, arra utalva, hogy Krisztus követése az egyedül üdvözítő út. Az Istenszülő sötétkék khitont és zöld bélésű sötétvörös maforiont, a fejet is takaró leplet visel. Ruháját arany szegély díszíti, homlokán és vállán a szüzességére utaló hagyományos csillagmotívumokkal. Jézus Pantokrátorként uralkodói arany himationban, palástban szerepel, kezében az Evangélium könyve. Az ikonfestőműhely, ahol ezt az ikont festették, a Kárpátokon túli, nyugat-galíciai területről indulva egészen Szatmárig vándorolt a templomi megrendelések nyomán. Munkáit a barokkosan plasztikusan ábrázolt arcok és még szinte középkoriasan síkban tartott öltözetek ellenpontja jellemzi. A kiállítás legsajátosabb darabjai az ikonok, melyek stílusa összetéveszthetetlen módon jellemzi e vidék görögkatolikus művészetét. Hiszen, ahogy a kiállított darabok is jól szemléltetik, itt találkozik a nyugati és a keleti bizánci szemlélet és forr egybe jellegzetes közép-európai posztbizánci egyházi művészetté.

¶ A kiállítás következő egysége egy „időalagút”, amelynek egyes pontjai a görögkatolikus egyház történetének fontosabb állomásait elevenítik fel a kezdetektől napjainkig. A Múzeum gyűjteményében az ikonosztáz-faragványok, ötvösművészeti tárgyak, egyházi könyvnyomtatványok, liturgikus öltözetek, templomi zászlók és egyéb egyházművészeti emlékek mellett levéltári anyagok, papi hagyatékok is megtalálhatók. Így az épület második és harmadik emeletén két hagyatékból készül válogatás. A kiállításokhoz, kulturális rendezvényekhez kapcsolódóan az intézmény felnőtteket és gyerekek megszólító múzeumpedagógiai programokat tervez. Az épület utcafrontján a hittudományi főiskola tanulmányi háza kapott helyet.

Fémhímzéses parochet a régi zsinagógából, 1854-ből

ÁBRAHÁM VERA

A SZEGEDI ZSIDÓ HITKÖZSÉG ARCHÍVUMÁNAK KÜLÖNLEGESSÉGEIRŐL

Tanulmányomban a Szegedi Zsidó Hitközség Archívumának bemutatása a szándékom. Az archívum, mely egyben textil- és tárggyűjtemény is, a múlt emlékei megőrzésének és feltárásának sokrétű feladatát látja el, és mint ilyen, fontos része a hitközség szellemi, mi több, tárgyi értékeinek.

¶ A gyűjtemény története magában foglalja az iratanyag keletkezését és veszteségeit, illetve azt a kortárs folyamatot, melynek során a hitközség a múlt emlékeit tudatosan gyűjti.¹ Ez a tudatos fejlesztés és hozzáférhetővé tétel nem magától értetődő folyamat, hanem a felmerülő igény teljesítése. Vagyis az archívum létrehozásának oka az a szükséglet, hogy az iratok egyszerű megőrző raktározása helyett kutatásra lehetőséget biztosítva feltáró és szolgáltató tevékenységet is folytasson.² E feladatok mellett állománya különböző rendezvények alapjául szolgál.

¶ A létrehozási célokat illetően a lokalitás figyelembevétele nagyon fontos volt, hiszen a helyi közösség önismeretéhez, identitásához az archívum léte, illetve az arra épülő, azt feldolgozó kutatási projektek sokat tesznek hozzá. Továbbá a feldolgozás során lett nyilvánvaló, hogy az iratanyag felhasználhatósága túlmutat a régió és az ország határain is.³

¶ Az archívum fizikai megvalósításának és használhatóságának elengedhetetlen feltétele volt a kutatószoba és az állományvédelmi szempontoknak megfelelő raktárhelyiség kialakítása. Ezeket a Szegedi Zsidó Hitközség a Gutenberg utca 20. szám alatti székházában biztosította. A létrehozás anyagi feltételeit pályázati támogatásokból finanszíroztuk, ez tette lehetővé a kollekción szisztematikus rendezését, fenntartását, fejlesztését és a kutatások szorgalmazása révén bekapcsolását a tudományos vérkeringésbe. Az archívum gondozása, folyamatos feltárása, gyarapítása, széles körű hozzáférhetőségének

biztosítása az elkötelezetten értékmegóvó, részben önkéntesen dolgozó szakembereknek, részben pedig képzett levéltáros, illetve feldolgozó kollégák többéves munkájának köszönhető.

- ¶ A gyűjtemény tartalmi bemutatása az alábbiakban következik. Megjegyzem, az állomány részletes összetételéről fondjegyzékünk felvilágosítást ad a honlapunkon: www.szegedjewisharchive.org.
- ¶ A szegedi zsidó közösség iratainak és tárgyainak történetét vizsgálva 1735-ig kellene visszamennünk,⁴ amikor már éltek zsidók Szegeden. 1785-re létszámuk és jelentőségük folyamatosan növekedett, megalapították a hitközséget, a Chevra Kadisát,⁵ imahelyet béreltek, majd később zsinagógát építettek, iskolát hoztak létre,⁶ intézményeket, alapítványokat működtettek. Társadalmi szerepük és felekezeti életük intenzitása dokumentumokban és vallási tárgyak gyarapodásában is megmutatkozott. Az idők során ezek megléte vagy éppen megsemmisülése hűen tükrözi a közösség sorsának mozzanatait a mai gyűjtemény tartalmában, terjedelmében és állapotában is.
- ¶ A gyűjtemény hiányairól néhány mondatban: a Szegedi Zsidó Hitközség megalakulása körüli és az azt követő több évtizednyi időszakból sem irat, sem tárgy nem maradt meg a hitközségben. Hogy ezek mikor veszték el, arról nincs információ.⁷ Az első csapás viszont 1848-ban érte a hitközség irattárát, amikor a szabadságharccal kapcsolatos „veszedelmes” dokumentumokat az elöljárók elégették.⁸
- ¶ A következő veszteség az első világháború körüli időszakban sújtotta az állományt. Konkrétan az 1914 és 1918 közötti évekből egyetlen iratunk sincs.
- ¶ A következő sokk a második világháború és a deportálás idején következett be. eltűnt a Chevra Kadisa teljes anyaga, továbbá ekkor még esetlegesen korábbról meglévő ismeretlen mennyiségű hitközségi dokumentum. Egy 1978-ban keletkezett hivatalos irat a tényt így rögzítette:⁹ *„Rendezett levéltárunk csak 1945 évtől kezdődően van és abban néhány megmaradt doszsié az előző évekből. Régi komoly irattárunkat az 1944. évi deportálás előtt ismeretlen tettesek mondhatni 100%-ban feldúlták,*

Az archívum kézikönyvtárában nélkülözhetetlen, kutatásokat segítő kézikönyveket és a hitközség valamint a zsidó iskola, a nőegylet, a Chevra Kadisa éves jelentéseinek megmaradt füzeteit tároljuk.

csak az üres polcok maradtak meg. Elpusztult az értékes chevra irattár is, mely az épület földszintjén volt.” Hozzáteszem, jócskán hiányoznak a Löw Lipót és Löw Immanuel főrabbi szolgálati ideje alatt keletkezett és kézjegyükkel ellátott iratok.¹⁰ Szintén eltűnt ismeretlen mennyiségű rituális eszköz és textil, például Tóra függönyök, Tóra köpenyek, terítők, füstölők, hitközségi bélyegzők, kézmosó szettek, Tóra mutatók, imakönyvek, sőt a zsinagóga Tóra olvasó asztalának lábazatába rejtett időkapszula is.

- ¶ Az tudvalevő, hogy az iratokból került izraeli,¹¹ egyesült államokbeli közgyűjteményekbe, vagyis csak Szeged számára vesztek el. Sajnos judaika árveréseken folyamatosan bukkannak fel a hitközségből származó iratok és vallási tárgyak, amik viszont mindenki számára örök veszteségként könyvelhetők el.
- ¶ Rövid áttekintő leírás a megmaradt iratokról, tárgyakról: a legkorábbi egy 1823. évben keletkezett héber szövegű irat, majd a következő, 1839-ből származó német nyelvű protocollum, amelyben a hitközség félévnyi eseményeinek jegyzőkönyvi kivonatai olvashatók.¹² 1850-től számítva szórványosan már léteznek dokumentumok magyar, német és ritkán héber nyelven. Az 1860-as évekből megmaradt „Protocollum” feliratozású, három kötetbe rendezett feljegyzések egyrészt kivonatok, másrészt a zsidó közösség fontos történéseit, családi eseményeit, olykor az anyakönyvi adatokat rögzítették. Több alkalommal találkozhat bennük az érdeklődő Löw Lipót levélvázlataival, bejegyzéseivel és aláírásával. A szövegezés többnyire magyar nyelven, kis részben németül és héberül zajlott. Továbbá őrizzük a Chevra Kadisa harmadik törzskönyvét,¹³ mely az 1872–1940-es időszakban funkcionált.¹⁴
- ¶ A szegedi és néhány vidéki hitközség megmaradt anyakönyvei kutathatók. Nagyon fontos forrás továbbá a régi zsinagóga

ülésrendje, térképe,¹⁵ az iskolai anyakönyvek, névmagyarosítási iratok, Chevra pénztári belégek, közgyűlési jegyzőkönyvek, deportálásból érkezettek visszaigénylései. Jelentős a kottagyűjteményünk, amely egykori kántorok kézírásos kottáival is gazdagodott. A fotótárunk többdoboznyi, részben azonosított fényképei kordokumentumok, ugyanúgy a zsidó családoktól származó iratok, fotók és tárgyak. A kultuszadó befizetések kötetei információt adnak többek között az adott évek adózóinak foglalkozásairól is. Továbbá vannak hitközségi tagnévjegyzékek, többé-kevésbé a honlapunkon is elérhetően. Részben megmaradtak az új zsinagóga építésére beadott pályázatok, a munkákról szóló levelezés Róth Manó, Löw Immánuel, Baumhorn Lipót és a munkát végző iparosok részéről. Valamint különleges kivitelezési tervek, rajzok, ezek nemrég kerültek elő egy több évtizede zárt szekrényből. Továbbá őrizzük a kutatóink és hallgatóink dolgozatait, konferencia-előadások jegyzeteit. Tároljuk a végrendeleteket, gyászjelentéseket, hagyatéki leltárakat. Az 1950-es évekbeli községkerületi iratokat is rendeztük. Az összes iratmennyiség mintegy 20 ifm, melyből a kezdetektől 1970-ig tartó időszak 12,5 ifm-nyi dokumentumának feldolgozása lezajlott.

- ¶ Az archívum kézikönyvtárában nélkülözhetetlen, kutatásokat segítő kézikönyveket és a hitközség valamint a zsidó iskola, a nőegylet, a Chevra Kadisa éves jelentéseinek megmaradt füzetait tároljuk.
- ¶ Az iratokon kívül nagy kincseink a zsinagógai élet megmaradt tárgyai, főként textilek. Ezeket tisztíttattuk, néhányat közülük restauráltatni is sikerült. A legkorábbi egy 1854-beli fémhímzéses parochet, mely a régi zsinagógában függött.¹⁶ Rituális textiljeink közül a legimpozánsabb az új zsinagóga avatására varrt készlet.¹⁷
- ¶ Gyűjteményünkben őrzünk munkaszolgálatból hazahozott holmikat és egykor használatban lévő, személyes bejegyzésekkel ellátott mintegy 300 imakönyvet.
- ¶ Az archívumhoz különböző fontos projektek kapcsolódnak, ezek közül néhány: az állomány minél teljesebb feltárása érdekében létrehozott füzetsorozat,¹⁸ melynek köteteit kutatóink írták, jelenleg a 12. számnál tartunk. Értékeinek tematikus

1895 Kármán kesz. bán
 szülőjének hitelt
 Lehel K. Károly
 Meghalt 14. június 1895

Fijam Bani's születés
 1897 Kármán kesz. 25 in
 szülőjének hitelt

Fijam Lőrinc születés
 1902 június 24 in
 szülőjének hitelt

Erzsébet születés 1906 március
 2. 2. in.
 szülőjének hitelt

Lea / Zelesz, Erzsébet
 meghalt 1975 március
 de 1975 1/11 kor

Drága jó feleségem
 meghalt 1975 november 24
 de 1975 1/11 kor. Zu
 1/11 korán mondanak a
 kelmét a 3. év korán
 halva találtam - Gondolatok
 Szívem. o'is engem úgy
 értem megtevése eff.
 ma - Képp és maradt
 a lettemben az eszes
 olvasa Székelykaim után
 Eltemették Koronp. 1975
 1975 ~~1975~~ 3 in
 utáni székely = Elment
 xda a hova nappon ta
 vaintozott. "Lis-az eszes
 a nyau" Atit emadott és
 szült halála napig =
 1975. november 14. Fej ed
 Székelykaim 1906 március 22 in

Imakönyvlapok

válogatásából összeállított kiállításaink egyre ismertebbek és keresettebbek.¹⁹ Gyűjteményünkre alapozva és adakozókra számítva jövőbeli terveink között van egy lakásmúzeum létrehozása a hitközség székházában. Emellett igyekszünk minél több fórumon propagálni létezésünket és tevékenységünket. Együttműködési szerződésünk alapján egyetemi gyakorlati, valamint oktatási helyként is működünk.

- ¶ Munkatársaink rendszeresen publikálnak, előadásokat tartanak. Gyakran szervezünk gyűjtemény- és temetőbemutató foglalkozásokat, túrákat. E programok résztvevői a Szege-di Családkutató Egyesület, a Csongrád megyei Honismereti Egyesület, nyugdíjascsoportok, könyvtárosok, levéltárosok, érdeklődő magánszemélyek.
- ¶ Új kezdeményezésünk a temetőben nyugvó egykori kiváló szege-di zsidók sírkövén QR-kód elhelyezése, mint például a Pick családén.²⁰ A projekt révén a látogató megismerheti az alatt nyugvó életét és munkásságát. Eddig ötven személy „kódja” készült el, és folyamatban van a következő ötven jel feldolgozása is.
- ¶ Honlapunkra a széles körű tájékoztatás érdekében feltöltjük gyűjteményünk teljes iratanyagát, megjelent publikációinkat, a kiállításainkról felvett filmeket, füzetsorozatunk köteteit, vallási tárgyaink fotóit, folyamatosan aktualizálva az információkat.
- ¶ Gyűjteményünk darabjai mindannyiunk közös szellemi kincsét jelentik, őrzésük, megismertetésük, gyarapításuk továbbra is legfőbb célunk.

Jegyzetek

- [1] Rituális textilek, fotók, családokhoz kötődő tárgyak.
- [2] Megjegyzem, az iratokhoz bizonyos ritka kivételtől eltekintve 40–50 éve nem volt lehetőség hozzáférni. Kivétel volt Molnár Judit történész kutatása, aki az 1945. év körüli időszak iratait kutatta.
- [3] E tény szabta a terveinket nagyobb léptékűre.
- [4] A leghitelesebb forrás Löw Immánuel–Kulinyi Zsigmond: *A szege-di zsidók 1785–1885*. Szege-di Zsidó Hitközség kiadása, Szeged 1885.

- [5] Jótékonyssággal foglalkozó Szent Egylet (1787-ben alakult).
- [6] 1839.
- [7] Már Löw-Kulinyi is említ a hiányosságokat, lásd 32., 34.
- [8] Uo. 6–7.
- [9] A Szegedi Zsidó Hitközség 1978. június 8-án keltezett levele a Magyarországi Zsidó Szövetségek számára. Tárgya: Könyvtári, levéltári és muzeális rendezés. In: Szegedi Zsidó Hitközség Archívumának iratai közül az 1970–78. évi iratok doboza.
- [10] Löw főbbik irodalmi hagyatékáról lásd Zombori István: Löw Immánuel hagyatéka Jeruzsálemben In: *Zsidók Szeged társadalmában*. Szerk.: Tóth István, Múzeumi Tudományért Alapítvány, Szeged 2014.
- [11] Izraelben a kijutott iratokat katalogizálták és őrzik. Pl. Nemzeti Könyvtár, Cfati Magyar Terültről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma, Izraeli Nemzeti Könyvtár.
- [12] A régi zsinagóga építéséről is szó van benne, valamint a korabeli előljárásság tagjainak aláírása is látható. Megemlíti továbbá az akkori rabbit (Bak Hirs Cvi), Hábel János fordította le a német szöveget. Honlapunkon olvasható!
- [13] Ún. Posner Károly Lajos budapesti műintézetében készült művészeti alkotás.
- [14] Ábrahám Vera–Bányai Viktória/szerk.: *A Szegedi Chevra Aranykönyve, a harmadik törzkönyv*. Szegedi Zsidó Hitközség dr. Birnfeld Sámuel Könyvtárának kiadása, Szeged 2014.
- [15] Schäffer Mózes Joachim készítette.
- [16] A régi zsinagógában függött, a fémhímzéses parochet (Tóra szekrényfüggöny).
- [17] Schlesinger József cégének alkotása, mely Tóra függönyből, Tóra köpenyből és egy terítőből állt, ez utóbbi az 1970-es években veszett el.
- [18] *Szegedi Judaisztikai Közlemények*.
- [19] *Eltűnt családok nyomában* sorozatcímmel. Első a Holtzer család volt, a következő Tardoss-Tauszig Árminnak szentelt esemény, Frauhammer Krisztina rendezésében. Továbbá 2021. évi Baumhorn Lipót-évforduló kapcsán színvonalas kiállítást szerveztünk a szegedi zsinagóga építészeti emlékeiből Szegeden, Budapesten és határon túl is. Kurátor Deákné dr. Oszkó Ágnes és dr. Pataricza Dóra.
- [20] A Pick Szeged Zrt. támogatásával valósulhat meg ez a projektünk.

A Berna-sor épülete
Szekeres Tibor felvétele

P. KUSNYÍR ÉVA

A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM MÚZEUMA

TA Sárospataki Református Kollégium udvarán igazi ékszerdobozként helyezkedik el a múzeum épülete, a Berna-sor. Az épület 1771–72-ben épült protestáns barokk stílusban Szathmáry Király Györgynek, a Tiszáninneni Református Egyházkerület főkurátorának köszönhetően. Szathmáry Király György nemcsak kezdeményezte és felügyelte az építkezést, hanem annak költségeihez is hozzájárult, ahogyan a svájci Bern városának polgárai is. Az építkezés költségeihez hozzájáruló adományért jelképes köszönetnyilvánításként az épület Bern városa után a Berna-sor nevet kapta. Az épület tervezője Lieb Tamás volt, Munkácsy Mihály rokona.

¶ A Berna-sor története során volt tanári lakás, itt szállásolták el a tanulók vizsgáira érkező világi és egyházi méltóságokat. Ezért kapta a *küldöttségi szállás* nevet. A földszinten diákok is laktak. Szobái szolgáltak borkimérésre és raktárként is. Építéskor öt emeleti és öt földszinti szobából állt az épület. Miután elkészült, tornácrésszel toldották meg. Az úgynevezett *Csengettyű-sor* épületének 1878-as elbontásából egy hatodik helyiséggel gyarapodott, így nyerte el mai formáját. Az épület déli homlokzatának egyharmadán mindkét szinten nyitott, árkádos tornác fut végig részben félköríves, részben kosáríves nyílásokkal. Tetején, közepén, huszártorony emelkedik, melyben az egykori Csengettyű-sor egy kis harangja függ. A harang csak az iskola halottainak temetésekor szólal meg. A *régiségek* a Nagykollégium főépületének megépítésekor átkerültek a Nagykönyvtárba, majd 1931-ben, az iskola alapításának négyszáz éves jubileumára mai helyükre, a Berna-sor épületébe.¹

¶ A református kollégiumok köré folyamatosan szerveződtek az oktatást és szemléltetést elősegítő *szertárak*, melyeket a múzeum vagy *gyűjtemény* megnevezésekkel is jelöltek. A Sárospataki Református Kollégium szertárainak történetét írott

[1] Kovács Áron-P. Kusnyír Éva: *Mesélő tárgyak a Sárospataki Református Kollégiumban*. Hernád Kiadó, Sárospatak 2022, 36.

forrásokkal csak a 18. századtól tudjuk alátámasztani. A szertárak anyagát a kollégium könyvtárában gyűjtötték és őrizték, egyfajta kuriózumgyűjteményként. A 19. században a kollégium igazi virágkorát élte. A korszak egyik legkiválóbb pataki tanára Erdélyi János volt, akinek irodalmi és néprajzi munkássága is figyelemre méltó. 1863-ban írt könyvtárnoki jelentésében Erdélyi azt panaszolja, hogy „a Könyvtárt sokan csak mohóságból nézik, látogatják a felső mívelt rendűektől a közrendű szolgálókig; ez a nagy nyilvánosság protestáns dolog, de a könyvtár mégis el lehet nélküle.” Erdélyi könyvtárnoki szavai egy új, a 19. századhoz kapcsolódó jelenséget írnak le érzékletesen: a sárospataki turizmus kezdeteit. Ugyanakkor a korábbi szertárak nagyközönség előtti megnyitása megfelelő épület hiányában még váratott magára.

¶ Patak és a kollégium kultikus helyé, egyfajta zarándokhelylyé vált a 19. században, művészek, költők és tudósok számára egyaránt. Petőfi Sándor így írt 1847-es pataki látogatásáról: „Délután értem Patakra. Szent föld. E város volt a magyar forradalmak oroszlanbarlangja. Itt tanyáztak a szabadság oroszlanai.” Petőfit pataki tartózkodása alatt a kollégium kórusa látta vendégül, melynek tagjai egy faragott ivótüzlökből kínálták itallal a költőt. Az ivótüzlök felirata, „Félre vízivó előlem, szentségtörőt nem tűrnek e bornak szentelt falak” utalás a környék kiváló bortermő voltára, mely napjainkig meghatározó turisztikai tényező a régióban.²

[2] I. m. 73.

¶ A kollégium a 19. század végétől törekedett egy általános gyűjtőkörű múzeum létrehozására, de ez csak 1931-ben valósult meg. Ekkor került a múzeum épületébe az 1880 és 1930 között létrejött Szépészeti és Műrégészeti Múzeum anyaga. Ez az egység kétszáz történeti, néprajzi és régészeti tárgyból állt, mely Régiségtár, majd Régészeti és Történeti Múzeum néven gyarapodott tovább. 1936-ban a fizikai szertár, a *Museum Physicum* darabjaival bővült az állomány. Simándi István, akit a pataki mágusként emlegettek kortársai, 1704-ben hároméves külföldi tanulmányútra indult. Az akkori Európa leghaladóbb gondolkodású egyetemeit látogatta, így Utrecht, Leyden és Franeker akadémiaát. Tanulmányútjáról hazatérve, 1707-ben javasolta az iskolatanácsnak korszerű oktatási eszközök beszerzését.

Erdélyi könyvtárnoki szavai egy új, a 19. századhoz kapcsolódó jelenséget írnak le érzékletesen: a sárospataki turizmus kezdeteit. Ugyanakkor a korábbi szertárak nagyközönség előtti megnyitása megfelelő épület hiányában még váratott magára.

Így 1709-ben, mikor beiktatták rektorprofesszori tisztségébe, már 57 darab korszerű fizikai eszközzel láthatott neki az oktatásnak. Ezek közül a két leginkább figyelemreméltó a légszivattyú, melyet II. Rákóczi Ferenc fejedelem előtt is bemutatott, valamint az üveglapra festett képeket vetítő *laterna magica* Leydenből. Az általa oktatótt *Physica experimentalis* megelőzte az ország összes iskoláját, Hollandiát, és Oxford mögött is csak nyolc évvel maradt le. Az általa beszerzett fizikai eszközök lehetővé tették a gyakran spekulációkra alapozó természettudományi oktatás helyett a megfigyelés és a kísérlet útján szerzett információk elsajátítását diákjai számára. Annak ellenére, hogy 1710-ben fiatalon elhunyt pestisben, Simándi nevéhez fűződik a *Museum Physicum* megalapozása, melyet utódai évszázadokon át gyarapítottak.³ A fizikai eszközök első leltárát Szilágyi Márton készítette 1774-ben, melyben 132 eszköz szerepel, közülük 57 darab a Simándi által beszerzett, a többi Szathmári Paksi Pál és Szilágyi szerezte, például a *londoni mérleget*. Szilágyi leltárában egy névsor is szerepel azokról diákokról, akik a fizikai gyűjtemény gyarapítására önként 218 rajnai forintot és 44 koronát gyűjtöttek. Az ifjúság támogatta az új eszközök beszerzését, hiszen így olyan lenyűgöző eszközöket vehettek közelről szemügyre, mint a kozmóróma. Barczafalvi Szabó Dávid, aki elsőként tanította magyar nyelven a fizikát, 1791-ben lett a kollégium matematika- és fizikatanára. 1805-ig volt őrzője a *Museum Physicum*nak, melyet 22 fizikai és 30 kémiai eszközzel gazdagított. Őt követte Kézy Mózes, aki 35 saját kezűleg készített eszközzel gyarapította az állományt. Ellend József tudós tanár 1892-ben vette át a *Museum Physicum*ot, mely már több mint ezer fizikai és kémiai eszközökből állt. A millenniumi kiállításra Ellend egy Kézy Mózes által készített, „szép kivitellű villamos gépet” is küldött,

[3] I. m. 30.

Deákok terme
Asztalos József felvétele

melynek külön értéke volt Magyarország fennállásának ezredik évfordulóján, hogy egy magyar tanár készítette azt. A kollégium Museum Physicumának legszebb darabjai a párizsi világiállításán is helyet kaptak. A hosszú évtizedek áldozatos gyűjtése meghozta eredményét, hiszen a világiállításról a kollégium ezüstéremmel térhetett haza.⁴ Ez az ezüstérem a kollégium Éremgyűjteményébe került, amely 1947-ben lett a múzeum része.

[4] I. m. 32.

¶ Az első világháború alatt, 1916-ban Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter körrendeletben elrendelte „háborús emlékek gyűjtését és feldolgozását”. A rendeletnek megfelelően a kollégium tanárai és diákjai is gyűjtésbe kezdtek. A Nagykönyvtár igyekezett minden lehetséges háborús kötetet megszerezni. Az akkor szertárként működő *Szépészeti és Műrégészeti gyűjtemény* Dr. Rácz Lajos gyűjteményőr vezetésével szintén világháborús relikviák gyűjtésébe kezdett. 1916 és 1922 között követhető a világháborús tárgyak gyarapodása a gyűjteményben. A listán szerepel puskagolyóhévyekből készített lánc, harctéri felvételeket ábrázoló litográfiák, valamint „orosz világító rakéta ejtőernyője” is. Az első világháborút követően pedig hadifoglyok készítette tárgyak kerültek a múzeumba.⁵

[5] I. m. 82.

¶ Az első világháború után a kollégium igyekezett újrarendezni sorait, társadalmi szerepvállalása a két világháború között a régió falvaira koncentrált.

¶ 1931-ben diákok és két fiatal tanár, Újszászy Kálmán és Szabó Zoltán kezdeményezésére létrejött egy teológiai szeminárium, a Sárospataki Református Kollégium faluszeminárium. A faluszeminárium lett az ország legszervezettebb, ideológiailag legkonzekvensebb és leghosszabb ideig működő falukutató csoportja. Célkitűzése a leendő falusi lelkészek

1931-ben diákok és két fiatal tanár, Újszászy Kálmán és Szabó Zoltán kezdeményezésére létrejött egy teológiai szeminárium, a Sárospataki Református Kollégium faluszeminárium.

munkájának megkönnyítése volt. A szeminárium fontos eleme volt a félévenkénti néhány napos *kiszállás*. A kiszállás részben evangelizáció és kulturális esemény volt, emellett pedig az Újszászy által készített *Útmutató* segítségével szociográfiai adatgyűjtés a településről. 1933-tól 44 Sárospatak környéki faluba történt ilyen kiszállás. A gyűjtött anyagot Patakon dolgozták fel, és részlegekre osztották, mint a faluszemináriumi könyvtár, kéziratár, tárgyi néprajzi anyag, fénykép- és újságcikkgyűjtemény, népköltési és néphagyomány-gyűjtemény. A gyűjtés a kollégium 1952-es államosításáig folytatódott. Ekkor a tárgyi néprajzi gyűjtés darabjait a múzeumba menekítették, ezáltal megalapozva néprajzi állományunkat.⁶

[6] I. m. 88.

¶ A második világháború után egyre fejlődő kollégium hamar szálka lett az új hatalom szemében, ezért 1950–1952-ben szisztematikusan számolták fel a Sárospataki Református Kollégiumot. A kollégium helyén az állam egy gimnáziumot működtetett. A kollégium Tudományos Gyűjteményeire azonban nem tartottak igényt, így maradhatott a Nagykönyvtár, a Levéltár, az Adattár a múzeum viszonylagos biztonságában. Ezt a vélt-valós biztonságot hamar felismerték a kollégium akkori vezetői is, és megkezdték annak értékeit a megmaradt intézményrészekben elhelyezni. A helyzet kétségbeejtő voltát jelzi, hogy a hivatalokban használt egyszerű tárgyakat is a múzeumba menekítették. A Sárospataki Református Kollégium államosítása emlékeztet a kollégium bujdosásának idejére, amikor a 17. században a hatalom fellépett a protestáns iskola ellen. De ahogyan akkor az intézmény megerősödve tért vissza az *iskola régi fészkére*, 1991-ben, az újraindításakor, ismét sikerült.⁷ A múzeum gyarapodása a szocializmus éveiben sem állt meg. A Tiszáninneri Református Egyházkerület gyülekezeteinek használaton kívüli értékes klenódiukai az 1960-as évektől folyamatosan kerültek és kerülnek a múzeum egyházművészeti állományába. Az egyházművészeti anyag gyűjtésében, megőrzésében és kutatásában jelentős szerepet vállalt magára Takács Béla (1930–1997) református lelkész, a magyar református egyházművészet kiemelkedő kutatója, aki 1958-tól 1972-ig volt a Gyűjtemény múzeumigazgatója.

[7] I. m. 96.

Laterna Magica, Leyden, 1709. SRK Múzeuma
Szentirmai Zsolt felvétele

A gyűjtött anyagot Patakon dolgozták fel, és részlegekre osztották, mint a faluszemináriumi könyvtár, kéziratár, tárgyi néprajzi anyag, fénykép- és újságcikkgyűjtemény, népköltési és néphagyomány-gyűjtemény.

Újszászy Kálmánné Deák Ilona (1913–1999), aki férjével együtt sokat fáradozott a kollégium ügyének előmozdításán, 1972-től volt a múzeum igazgatója. Férjével közösen hozták létre az amerikai magyar gyűjteményünket, melyhez 1965-ben három hónapos amerikai körútjuk szolgált alapul. Deák Ilona a múzeumi anyag rendszerezése mellett kiemelten az úrihímzéses úrasztali terítőkkal foglalkozott. Ezt a hagyományt követte Pocsainé Eperjesi Eszter (1955–) lelkész, néprajzkutató is, aki 1978-tól 2019-ig volt az intézmény igazgatója. A precíz történeti feltárás mellett textilrestaurátorunkkal, Rádainé Bodnár Katalinnal eddig négy kötetben publikálták az állományunkban őrzött úrasztali terítőket. Kutatómunkájuk jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az úrihímzés hagyománya 2022-ben felkerült a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékre. A múzeum jelenlegi igazgatója 2019-től Egeresi Gábor lelkész, egyháztörténész, aki elsősorban történeti kontextusba helyezve vizsgálja a Magyar Református Egyház története szempontjából is jelentős tárgyainkat.

¶ A múzeum állománya 30 ezer tárgyra tehető, melyeket nyolc egységben rendszerezve őrzünk. Iskolatörténeti, régészeti, numizmatikai, általános történeti, magyar és külföldi néprajzi, szépművészeti illetve iparművészeti anyagunk folyamatosan áll a kutatók rendelkezésére. Testvérintézményként tekintünk a gönci *Károlyi Gáspár Múzeum és Biblia Kiállítás*-ra, mely 1999-től látogatható, és egyházművészeti és történeti anyagunk értékes darabjait is bemutatja. A keleméri *Tompa Mihály Emlékház*szal szintén aktív szakmai kapcsolatban állunk, hiszen Tompa Mihály egykor a kollégium diákja volt. A Hangácson található *Szathmáry Király György Egyháztörténeti Múzeum* szintén a gyűjtemény kihelyezett intézménye, mely elsősorban a Szathmáry Király családhoz köthető relikviák bemutatótere. A Berna-sor épülete 2019 és 2021 között teljes

felújításon esett át, a kiállítóterekkel együtt. Az ugyanekkor megújult állandó kiállításunk büszkén hirdeti a kollégium csaknem ötszáz éves történetét, a *genius loci* szellemiségében.

Ajánló bibliográfia

Dienes Dénes–Ugrai János: *A Sárospataki Református Kollégium története.*

Hernád Kiadó, Sárospatak 2013

Ködöböcz József: *Sárospatak a magyar művelődés történetében.* Sárospataki

Református Kollégium, Sárospatak 1991

Pocsainé Eperjesi Eszter–Rádainé Bodnár Katalin

- „Legyen kedves az úr előtt ez ajándék...” A Sárospataki Református Kollégium Múzeumának úríhímezéses úrasztali terítői. Hernád Kiadó, Sárospatak 2014
- Az úríhímezés motívumkincseinek üzenetei. A Sárospataki Református Kollégium Múzeumának úríhímezéses mintakincse. Hernád Kiadó, Sárospatak 2015
- Török hímezésű úrasztali terítők a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában. Hernád Kiadó, Sárospatak 2016
- „Hit, hűség, kegyesség tzimere...” A Sárospataki Református Kollégium Múzeumának szövött, nyomott, gyöngyös és flitteres úrasztali terítői a 18–19. századból. Hernád Kiadó, Sárospatak 2022

Takács Béla

- A kozmoráma és a varáslátcső. Optikai eszközök a sárospataki Tudományos Gyűjtemények Múzeumában. In: *Foto*, VII. 1960. 4. 145–146.
- Izsó Miklós művei a sárospataki Kollégium Múzeumában. In: *Borsodi Szemle*, IV. 1960. 1. 101–103.
- Egyházművészeti kiállítás Sárospatakon. In: *Reformátusok Lapja*, V. 1961. 29. 3.
- Lorántffy Zsuzsanna úrasztali terítője. In: *Reformátusok Lapja*, VII. 1963. 20. 03.
- Érdekességek egyházi életünk múltjából. Jegykendők az úrasztalán. In: *Reformátusok Lapja*, XI. 1967. 8. 3.
- A Sárospataki Múzeum egyházművészeti kiállítása a Ráday Gyűjteményben. In: *Theologiai Szemle*, XIII. (új évfolyam), 1970. 122–124.

A pápai református ótemplom udvara
Bolla Bernadett felvétele

HALÁSZNÉ KAPCSÁNDI SZILVIA

A PÁPAI PANNONIA REFORMATA MÚZEUM

TA Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei (DRETGY) a Dunántúli Református Egyházkerület (püspökség) központi közgyűjteménye, mely a régi főiskolai könyvtár, az egyházkerületi levéltár és az egykori kollégiumi régiségtár összevonásával 1958-ban jött létre Pápán. Napjainkban a fizikailag külön épületekben működő könyvtár, levéltár és múzeum működését fogja össze.

¶ A Pannonia Reformata Múzeum élő templommúzeumként igazi kuriózum a magyar múzeumi palettán, a dunántúli reformátusság szimbolikus helyszíne, találkozópontja. Látogatóink előtt 2018 májusában rendhagyó keresztyén hitvalló kiállítással nyitottuk meg „ősi hajlékunk”, az Ótemplom kapuit, melyben csaknem fél évezredes történetünk tárgyi és írott emlékein keresztül teszünk tanúbizonyságot ma is élő hitünkről.

RÖVID TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

¶ A múzeum létrejöttének gyökerei a 17. század derekára nyúlnak vissza (Borsos, 1898), s története szorosán összefonódik az 1531-ben létrejött híres Pápai Református Kollégium történetével. A korabeli műtárgyaknak az ellenreformáció viszontagságai között nyomuk veszett. Az első, ma is kézzelfogható emlékek 1818 körül kerültek a főiskola birtokába, de őseink ezt csak a későbbiekben dokumentálták. Az egyházkerületi közgyűlés 1823-ban kelt számvevőségi jelentéséből már hivatalosan tudunk egy kisebb numizmatikai gyűjtemény létezéséről.¹ 1824-ben pedig Márton István kollégiumi professzor egy kisebb muzeális gyűjtemény létezéséről tett jelentést.² Ez a tárgyegyüttes elsősorban az iskolai oktatás céljait szolgálta, szemléltető eszközöket biztosítva a tanításhoz, a tudás

mélyebb elsajátításához. A régiségtár alapjait 1863-ban Sárközy József egykori egyházkerületi főgondnok vetette meg az általa adományozott 418 múzeumi tárggyal. Szintén ebben az esztendőben került a főiskola birtokába báró Baldácsy Antal 2771 műalkotásból álló metszetgyűjteménye (Kövy, 1987). Ezt követően évtizedekig kizárólag mecénások ajándékozásai, hagyatécai útján gyarapodott a természetrajzi, történetfilológiai gyűjtemény, illetve a régiségtár. Ennek nyomán számos egyháztörténeti, illetve egyházművészeti ritkaság halmozódott fel az intézményegyüttesben. 1884-ben Markstein Károly egykori diák újabb jelentős ajándékkal, egy háromezer éves óegyiptomi koporsóval és múmiával gyarapította a régiségtárat. A műtárgyakról 1898-ban jelent meg Borsos István első nyomtatott katalógusa. Az addig külön kezelt múzeumi gyűjteményeket az 1895-ben átadott új főgimnázium épületében külön helyiségben egyesítették és helyezték el, a múzeum őrzésével és gondozásával Borsos Istvánt bízták meg. Ekkor még a múzeum és a könyvtár is a főgimnázium fennhatósága alatt működött.

- ¶ 1903-ban azonban annyira nehéz anyagi körülmények közé került az intézmény, hogy kénytelen volt állami segélyért folyamodni, így került a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének fennhatósága alá. (Kövy, 1987). A Gyűjtemények könyvtári és muzeális anyaga 1912-ben költözött a Március 15. téri – akkor még főiskolai, ma gimnáziumi – épület keleti szárnyának földszintjére. Az 1952. évi államosítás hozott döntő változást az akkori Református Főiskola, illetve könyvtár és levéltár életében. A Rákosi-korszakban az iskola állami tulajdonba került, a könyvtár és a levéltár egyházkerületi fenntartásban maradt.
- ¶ A múzeum kialakításával kapcsolatos első részletes feljegyzés³ 1968 decemberében született meg, melyben a kiállítás előkészítésére Miklós Dezső akkori gyűjteményi igazgató – aki a begyűjtést, feldolgozást, kiállítástervezést egyedül végezte – négy évet határozott meg.
- ¶ 1971-ben készült el a kiállítás teljes forgatókönyve, majd Bakos Lajos püspök egyházközségekhez intézett felkérő levele⁴ nyomán megkezdődhetett a gyülekezetek írásos és tárgyi

Az ótemplom szószéke
Horváth Géza felvétele

Úrasztali terítő a Hozjék az örökkévalóságban című kiállításon
Bolla Bernadett felvétele

SAI

Szösszékrona, részlet a *Hajlék az örökkévalóságban* című kiállításból
Bolla Bernadett felvétele

anyagának begyűjtése. A felhívásra 63 egyházközség küldte be használaton kívüli klenódiúmain, templomi berendezéseit, úrasztali textiljeit.⁵

- ¶ A lelkes gyűjtésnek köszönhetően ma liturgiából kivont muzeális tárgyak, egyházművészeti textilek, kelyhek, képzőművészeti alkotások (festmények, szobrok), iparművészeti remek, fém- és ötvösmunkák, numizmatikai, grafikai, metszet-, plakát- és bibliagyűjtemény várja a kutatókat és a látogatókat.
- ¶ A múzeum hivatalosan ötven évvel ezelőtt, 1972-ben jött létre és lett a Tudományos Gyűjtemények harmadik egysége. (Kövy, 1987) Ezzel kialakult a mai intézményi szerkezet, ám a három, más-más szakértelmet követelő szakmai háttér megteremtése hosszú ideig váratott magára. A szocializmus évtizedei, a politikai nézetek szinte teljes egészében gátolták a fejlődést. 1989-ig az intézmény épp hogy csak vegetált, puritán, méltatlan körülmények között a fennmaradásért küzdött. Az egyetlen túlélési lehetőséget a múzeumban lapuló, a kulturális örökség részét képező műtárgyak, pontosabban az azokból rendezett kiállítások jelentették. Elődeink 1972. szeptember 20-án nyitották meg az első egyháztörténeti és egyházművészeti kiállítást, melynek helyéül az önmagában is gyönyörű, a türelmi rendelet szabályai szerint 1783-ban épült (ma is eredeti formájában látható), később műemléknek, majd történelmi emlékhelynek nyilvánított, késő barokk-copf stílusban épült Ótemplomot választották. Ez a kiállítóhely 2005-ig, a kényszerű bezárás időpontjáig puritán, egyszerű körülmények között ugyan, de számos értékes műkincset, dokumentumot őrzött és mutatott be a viszonylag csekély számú látogatóközönségnek.
- ¶ A napjainkban otthont adó Pannonia Reformata Múzeum épületegyüttese – beleértve az Ótemplomot, a középkori alapokra épült, utcafronti egykori parókiaépületet, a szomszédos épület alsó szintjének hozzácsatolását és a hátsó udvarban található, korábban levéltári épületet is – 2017-re, a reformáció ötszáz éves jubileumára egy kiemelt kormánytámogatásnak köszönhetően újulhatott meg. Mediterrán hangulatú udvarunkkal, látványtárral, időszakos kiállítóterrel, múzeumi ajándékbolttal és patinás kávézónkkal ma egy több mint kétszáz éves kálvinista kincs, meghatározó keresztyén hitéleti,

oktató-nevelő, valamint kulturális központ vagyunk a Dunántúli Református Egyházkerület szívében. Olyan „multi-funkciós” térrel rendelkezünk, amelybe életkortól függetlenül minden korosztályt találkozáásra, párbeszédre, örömteli pillanatokra hívunk. A felújított, illetve restaurált templomtérben istentiszteleti alkalmak, esküvők, keresztelők, komolyzenei koncertek, hangversenyek, konferenciák, iskolai alkalmak, csendes nap, irodalmi előadások, ünnepi alkalmak megrendezésére nyílik lehetőség.

- ¶ A keresztyén, utcafrontra nyíló kávézónk minden embertársunk előtt nyitva áll. A múzeum előszobájaként is funkcionáló, patinás belső térrel és a prémium minőségű kávé mellé járó igei üzenettel igyekszünk megszólítani, megismertetni, tanítani és egyben a kávézó mottójaként sugallni: „több az élet...” (Lk 12, 23). Örömmel tapasztaljuk, hogy beépülve a város kulturális életébe mára kultúrkávézóként könyvbemutatóknak, irodalmi eseményeknek, szervezett kávéházi beszélgetéseknek, családi alkalmaknak, udvari zenés programoknak is kedvelt helyszínévé vált.
- ¶ Múzeumi alkotóműhelyünk színes és változatos múzeumpedagógiai óráknak, baba-mama találkozóknak, közös családi délutánoknak, tematikus nyári táboroknak tud méltó és színvonalas otthona lenni.
- ¶ A 2021-ben családbarát minősítést is elnyert Pannonia Reformata Múzeum mára egy olyan nyitott, református egyházi kulturális tér, őrzőbástya, ahol a múlt összeér a jelennel, ahol generációk találkozhatnak Istennel, párbeszédet folytathatnak egymással, a múlt örökségének megismerése és átadása a jövő nemzedékének értékrendjét formálja.

„HAJLÉK AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGBAN” ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS AZ ÓTEPLOM KARZATÁN

- ¶ Valljuk, hogy kétezer éves keresztyén múltunk üzenete ma is érvényes. Nem a múltunkkal akarjuk igazolni önmagunkat, sokkal inkább azt mutatjuk be, hogy ugyanabban a hitben élünk, amiben hittek református hitvalló őseink,

családtagjaink. Sőt amikor komoly társadalmi kérdésként merül fel Európa-szerte keresztyén gyökereink, ünnepeink, kultúránk megőrzésének létfontosságú kérdése, mi 21. századi technikákat alkalmazva, az élményalapú ismeretszerzés lehetőségeit segítségül hívva mintegy bevonjuk látogatóinkat, gyermekeket és felnőtteket egyaránt hitéletünk mindennapjaiba, ünnepeink eredetének valódi megismerésébe. A tárlat szakítva a hagyományos történeti, kronológiai felépítéssel, Köntös László koncepciója alapján teljesen új tematikai megközelítésre épül, életünk során felmerülő alapvető kérdésekre kapunk választ az evangélium fényében.

- ¶ A kiállítás gondolati felvezetője Istenről arra késztet bennünket, hogy átgondoljuk: a mai értékvesztett társadalmunkban és világunkban „mi az, ami az emberi életben a véletleneken, a szerencsén és az elmúláson túl vigasztalást nyújthat”, értelmet és útmutatást adhat mindennapi életünk során.
- ¶ Rendhagyó tárlatunk gondolkodásra hív: „Mi életedben és halálodban egyetlen vigasztalásod?” – tesszük fel látogatóinknak a kérdést a Heidelbergi Káté 1577-ben, Huszár Dávid pápai prédikátor által Pápán kiadott első magyar nyelvű, eredeti példányából idézve. A Heidelbergi Káté egyik legfontosabb hitvallási iratunk, mely 129 kérdés-felelet formájában református hitünk alapvető hittételeit tartalmazza, s a mai napig használatos egyházunkban.
- ¶ A kiállítás három síkon fut: a felső, lebegő sávban teológiai gondolatok (Köntös László), a középső felületen a vallási néprajz, kegyességtörténet elevenedik meg (S. Lackovits Emőke), teszi különlegessé a tárgyi örökség bemutatását. A harmadik sík, a „Szőlőszemegető” küldetés (Halászné Kapcsándi Szilvia) a gyermekeknek szól, az adott témakört játékos tanulás formájában viszi közelebb a gyermekekhez.
- ¶ A tematikus tárlat bibliai vezérfonalra épül, egy halottas lepedő keresztszemes hímzsmintáját kirajzolva tereméstörténeti animációval indul, elénk vetítve a kiindulópontot, a (paradicsomi) bűnt, rajta keresztül emberi bűnös mivoltunk témakörét. Ezt követi a halandóság, a bűnbánat, a megváltás, a kijelentés, az írott ige, a testté lett ige, a húsvéti hit, az úrvacsora, a halál és a megváltás, a feltámadás, a mennybemenetel,

Az ótemplom
Bolla Bernadett felvétele

A kiállítás adventi részlete
Horváth Géza felvétele

a Szentlélek, a Szentháromság, az Egyház születése, majd a keresztyén nevelés családban és intézményi formában, gyülekezeten belüli élet: templom, keresztelés, konfirmáció, esküvő, férfi és nő témaköréhez, visszatérve az eredeti kiindulópontba, Ádám és Éva férfi és női kapcsolatához, a házasság intézményéhez, a család egységéhez.

- ¶ Dunántúli Református Látványtárunk ékes rendben, digitális katalógus segítségével vonultatja fel muzeális értékű szakrális népi (22) és egyházművészeti anyagunk (317) jelentős részét: klenódiумokat, úrasztali textileket, halottas lepedőket, melyek a lenyűgöző látványon túl gyülekezeteink gyökereit, kézzelfogható múltját elevenítik meg.
- ¶ Egyiptomi tárlatunkban „Hori titkai”-t kutatva, a „Kollégiumi régiségtárból indulva” egy különleges egyiptomi időutazás részesei lehetünk. A több mint háromezer éves, eredeti óegyiptomi koporsó és múmia egy titokzatos és misztikus halotti kultuszba, egy több ezer évig fennálló, virágzó ókori kultúra hitvilágába enged bepillantást.
- ¶ Időszaki kiállítótereinkben évente legalább két alkalommal, tavasszal és ősszel új tárlattal készülünk, otthont és lehetőséget adva a kortárs, illetve helyi művészek bemutatkozására.

Jegyzetek

- [1] DREL I.1.a Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1823. évi június 30.–július 12., 65. pont.
- [2] DREL I.1.a. Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyv, 1824. május 24–26., 46. pont.
- [3] DREL V.3. 6. d. 1/1969. sz. Feljegyzés a Dunántúli Református Egyházkerület Múzeumával kapcsolatos kérdésekről. Pápa, 1968. december 31.
- [4] DREL V.3. 6. d. 70/1971. sz. Dr. Bakos Lajos püspök levele a Dunántúli Református Egyházkerület egyházközségei presbitériumaihoz. Veszprém, 1971. július 27.
- [5] DREL V.3. 7. d. 4/1972. sz. Jelentés a Dunántúli Református Egyházkerület Múzeuma létesítésének 1971. évi munkájáról. Pápa, 1972. január 28.

A látványtár részlete a *Hajlék az örökkévalóságban* című kiállításon
Bolla Bernadett felvétele

BARANYAI MARTIN

A SZOMBATHELYI PÜSPÖKI PALOTÁRÓL

A SZILY JÁNOS EGYHÁZMEGYEI GYŰJTEMÉNY ÉS LÁTOGATÓKÖZPONT BEMUTATÁSA

T1777. február 17-én Mária Terézia királynő megalapította a szombathelyi püspökséget, az új egyházmegye élére pedig felsőszopori Szily Jánost nevezte ki. A püspöki palota 1778 és 1783 között épült Melchior Hefele tervei szerint késő barokk stílusban. A kétemeletes épület középrizalitját erkély emeli ki, melyet négy oszlop tart. A koronázó párkány attikájában az építkezést megörökítő felirat olvasható, fölötte Szily János címerével, mellette a négy sarkalatos erény megszemélyesítésével. A homlokzathoz déli oldalon fal csatlakozik, amely a püspöki palota kertjét határolja, mélyedéseiben üzleteknek adva helyet.

SALA TERRENA

IA barokk palotákban a kertre nyíló, földszinti terem a felüdülést, hűtőzést szolgálta. Ebben az esetben azonban még egy funkciója volt, mivel Szily János püspök itt állította ki az általa helyben összegyűjtött antik, római köveket, így a terem az első régészeti múzeummá vált Magyarországon. Stephan Dorffmaister freskói (1784) a rövidebb falakon Neptunuszt és a Földanyát ábrázolják jelképes kísérőikkel, római istenségekkel, valamint a négy évszak allegóriájával. A római romokat, mint például Titus diadalívét, Giovanni Battista Piranesi rézkarcai nyomán festette, a teremben ma is látható, savariai faragott köveket pedig léptékarányosan örökítette meg Dorffmaister. Az atlaszok hordozta boltívsor, a kék ég felé nyitott mennyezet a virágfüzért tartó, lebegő puttókkal kellemesen ötvözi a komolyságot a vidámsággal.

Sala Terrena

BOLDOG BRENNER JÁNOS (1931–1957)
EMLÉKKIÁLLÍTÁS

¶ A Szombathelyen született Brenner Jánost 1955. június 19-én szentelték pappá; ezt követően a Szentgotthárd közelében fekvő Rábakathelyen lett káplán. Papi hivatásának buzgó gyakorlása miatt sok fenyegetést kapott, de nem hagyta el szolgálati helyét. 1957. december 15-én éjjel beteghez hívták a szomszédos Zsida faluba. Az oda vezető úton, az erdőben, máig ismeretlenek megtámadták, és 32 késszúrással megölték. A vértanú Brenner Jánost élete és tanúságtétele alapján a papi életszentség példájának tarthatjuk, ezt erősítette meg a Szentszék határozata, amely a boldogok közé emelte őt (2018. május 1.). A kiállítás személyes tárgyainak, dokumentumainak segítségével mutatja be életet gyermekkorától egészen haláláig. A kiállítás anyagát testvére, Brenner József nagyprépost úr bocsátotta rendelkezésünkre.

A DÍSZTEREM

¶ A kétszintes nagyterem pilaszterek tagolta falát márványutánzatú festés borítja. A földszinti grisaille jelenetek az antik Szombathely múltját elevenítik fel: *Claudius császár megalapítja Savariát* (Kr. u. 1. század közepe); *A pannon legiók Carnuntumban császárrá választják Septimius Severust* (Kr. u. 193); *Constantius Chlorus császár győzelmet ül Savaria városában* (Kr. u. 300) és *Attila hun fejedelem hadainak átvonulása* (Kr. u. 453). A harmadik jeleneten fölfedezhető Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) szignója, aki segédeivel együtt a szekciókat festette. A mennyezet a kereszténység eljövételének allegorikus ábrázolásait láthatjuk: *A cumaei szibilla álma* (Vergilius IV. eclogájá nyomán); *Szűz Mária elhozza az aranykorszakot*; *A négy kontinens (A kereszténység elterjedése az egész világon)*, valamint *A keresztény Szombathely allegóriája (toursi Szent Márton és Szent Quirinus püspökök az Egyház trónusánál)*. A mennyezet középpontjában az Isteni Gondviselés látható, felhőkön ülve, alatta az Ó- és Újtestamentum jelképes nőalakjai, jobbról

A díszterem

A díszterem

A metszetterem

A terem berendezéséből a mázas cserépkályhák egykorúak, pozsonyi mesterek alkotásai, a többi bútor Mikes János püspök hagyatékából való. A bőrből készült spanyolfal Cordobából származik, a késő reneszánsz szekrény egykor a velencei Morosini család tulajdonát képezte.

Kronosz, az idő szárnyas istene kaszával, lent a Hírnév (Fáma), harsonával. A terem berendezéséből a mázas cserépkályhák egykorúak, pozsonyi mesterek alkotásai, a többi bútor Mikes János püspök (1911–1935) hagyatékából való. A bőrből készült spanyolfal Cordobából származik, a késő reneszánsz szekrény egykor a velencei Morosini család tulajdonát képezte.

A METSZETTEREM

¶ A püspöki kertre néző kabinet egykor Szily János püspök magánlakosztályának volt a része; falburkolatát a palota építész, Melchior Hefele tervezte. Giovanni Battista Piranesi és fia, Francesco rézkarcai az antik és a barokk Róma műemlékeit varázsolják elénk, emlékeztetve Szily püspök római tanulmányainak idejére. Mellettük több mitológiai vagy bibliai témájú lapot is fölfedezhetünk, amelyek itáliai és németalföldi mesterek művei nyomán készültek, jelezve, hogy a rézmet-szet egykor népszerű reprodukciós eljárás volt.

SZENT PÁL TEREM

¶ A különleges terem falburkolatába foglalt nagyméretű vászon pannók Szent Pál apostol életéből merítik témájukat. Mesterrük Stephan Dorffmaister, akinek szignóját a tengeri vihart ábrázoló jeleneten fedezhetjük fel (1783). Mivel II. József türelmi rendelete (1782) számos tekintetben korlátozta a katolikus egyházat, Szily János püspök valószínűleg a méltóság-teljes helytállás jelképeként kívánta bemutatni az apostol életútját: Pál apostol cezárai kihallgatása, Hajótörés Máltánál,

Szent Pál Terem

A püspöki magánkönyvtár

A püspöki magánkápolna

A pogány könyvek elégetése Efezusban, Búcsú a milétoszi egyház-közösségtől, Szent Pál prédikációja Athénban, Szent Pált kígyómarás éri Máltán, Szent Pál és Barnabás lisztai csodatétele.

- ¶ A gazdag berendezés több darabja (így a mázas cserépkályha, az intarziás térdeplő vagy a pozsonyi asztali óra) is a 18. század végén készült.

A PÜSPÖKI MAGÁNKÖNYVTÁR

- ¶ A Mikes János püspök által 1927-ben kialakított terem mennyezetét Mária Terézia királynő, Szily János püspök, Mikes János püspök és a fiatal Habsburg Ottó portréja díszíti. A stukkó arc képeket készítő szobrász, Mayer Sándor a mestere a szerpentinbetétekkel díszített csillárnak is. A 18. századi szürkemárvány kandallót az erdélyi Zaboláról, családjának kastélyából hozatta a püspök, az előtte álló réz szikrafogókat ugyanakkor indiai útján vásárolta. A metszetkabinet irányába vezető rejtett ajtó álpolcain könyvgerincek sorakoznak, amelyekben olykor titokzatos, olykor mulatságos címekeket olvashat a látogató. Figyelmünket nem kerülheti el az asztalra helyezett ukrán nyelvű evangélium, gazdag rézborításával és a polcok mellett álló, összecsukszó, kerekeken gördülő létra sem.

A PÜSPÖKI MAGÁNKÁPOLNA

- ¶ A kápolna falát meleg színharmóniákban pompázó műmárványozás és gazdag aranyozás teszi ünnepélyessé. A mennyezetet eredetileg Maulbertsch festette volna ki, ám az végül a művész halála miatt egészen 1893-ig üresen állt, ekkor készítette Reiszig Adolf az *Angyali üdvözlés* ma látható jelenetét. Az oltárfal csodálatos alabástrom *Crucifixusa* a bécsi Johann Georg Dorffmaister (1736–1786) alkotása. Alatta a *Landshuti Mária kegyképe* finom apácamunka, polionhímzésű keretben. A kagylós fülkében álló hatalmas trónust Mikes püspök Nápolyból hozatta, a trónszék két oldalán álló pásztorbotok ma is hirdetik a szombathelyi püspökök méltóságát.

Püspöki palota

Szilárdfy Zoltán állandó kiállításának megnyitóján a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban, 2010
Lakata Pál felvétele

SMOHAY ANDRÁS

SZILÁRDFY ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYE

A SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYEI MŰZEUMBAN

ISzékesfehérvár városa mint királyi koronázó- és temetkezőhely a magyar államiság születésétől kiemelt fontosságú szakrális központ volt. Szent István király püspökséget ugyan nem alapított itt, ám egy kiváltságos papi testületet, társaskáptalant hozott létre, melyet kiemelt a veszprémi püspök joghatósága alól, és közvetlenül az esztergomi érseknek rendelt alá. A török uralom alatt (1543–1688) Székesfehérváron mind az egyházi, mind a világi igazgatás összeomlott. A 18. században újjáéledt ugyan a kiváltságos prépostság, de régi befolyását nem nyerhette már vissza. Mária Terézia (1740–1780) 1777-ben a veszprémi egyházmegye területéből kihalva alapította meg a székesfehérvári püspökséget. Az új egyházmegye székesegyházát az uralkodó gazdagon ellátta ajándékokkal, köztük az 1778. április 2-án Székesfehérvárra érkezett Szent István fejereklyéjével. A viszonylag szerény jövedelemmel rendelkező egyházmegye országos hírnévre a 20. században tett szert, hiszen itt volt püspök 1905 és 1927 között Prohászka Ottokár. Utóda Shvoy Lajos (1927–1968) a világválság után talpra állította az egyházmegye gazdaságát, és nagyszabású kulturális fejlesztésekbe kezdett. Kiváló munkatársra talált papja, Kuthy István (1889–1966) személyében. Kuthy István rendezte a püspöki levéltárat, munkatársaival katalogizálta a püspöki és a szemináriumi könyvtárakat, végigkutatatta az egyházmegye plébániáit, begyűjtötte a régi könyveket, különleges kéziratokat, valamint az értékes műtárgyakat. E gyűjtemény képezte az Egyházmegyei Múzeum anyagát. A tárgyak a püspöki szeminárium épületében kaptak helyet, mivel a papnevelés segítésére szánták őket. A múzeum installációját, felszerelését Székesfehérvár városa és helyi birtokosok adták. A nagyközönség számára 1938. október 13-án, a Szent István Év egyházmegyei ünnepeinek keretében nyílt meg az ország első egyházmegyei gyűjtőkörű múzeumának kapuja.

Szilárdy Zoltán gyűjteményének állandó kiállítása a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumban
Lakata Pál felvétele

S. Angelus Custos.

C.P.S.C.M. G.B. Göz S. C.M.º. Aud. Pic. et Sc. Cath. fec. A.V.

Szent Balázs vértanú püspök gyermeke – k körében, 1720 körül
rézmetszet, papír, imakönyvből
Makói Juhász István felvétele

Szilárdfy Zoltán amulettgyűjteménye a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum állandó kiállításán
Makói Juhász István felvétele

Az alamizsnálkodó Szent Erzsébet rózsás keretben, 1750 körül
Akvaréll, tempera, pergamenen
Makói Juhász István felvétele

Türelműveg, benne oltár a Fájdalmas Krisztus, rézmezzetű akvarellal festett képpel, körülötte az Armatura Christi: a kinszenvedés eszközeinek egyítése, alatta a Fájdalmas Anya akvarellal színezett szentképe, A hátoldalon egykorú felirat: „Joseph Vellich gardiner zu Földvár in Ungarn Anno 1784 Jahr”
Makói Juhász István felvétele

A viszonylag szerény jövedelemmel rendelkező egyházmegye országos hírnévre a 20. században tett szert, hiszen itt volt püspök 1905 és 1927 között Prohászka Ottokár.

¶ A gyűjtemény szerencsésen átvészelte a második világháborút, de a szocializmus idején csak korlátozottan lehetett látogatni. Az épület funkcióváltása miatt – az Országos Papi Otthon költözött a szeminárium épületébe – sorsa kérdésessé vált. Kuthy István halála után Szilárdfy Zoltán (1937–2017) pap, művészettörténész a nehéz körülmények ellenére igyekezett életben tartani az intézményt. 1973-ig székesfehérvári káplánként, majd kálozi plébánosként gondozta a gyűjteményt. Értő közreműködésével a korlátozott nyilvánosságú múzeum kölcsönzésekkel bekapcsolódhatott az országos múzeumi életbe, s szerényen gyarapodhatott, illetve a Magyar Képzőművészeti Főiskola Restaurátor Tanszékének növendékei segítségével megkezdte a rossz állapotban lévő műtárgyállomány szisztematikus helyreállítását. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum 1998-ban új helyre, a püspökség épületével szemközti egykori ferences rendházba költözött. Az emeleti helyiségek felében új állandó és időszakos kiállítóhelyeket hoztak létre. 2007-től az egykori ferences rendház emeleti helyiségei teljes egészében a múzeum kiállítóterei lettek. Ettől kezdve az intézmény kultusztörténeti és bibliai témájú időszakos kiállításaihoz Szilárdfy Zoltán magángyűjteményének jelentős darabjait kölcsönözték. Az egyre szorosabb együttműködés eredményeként a múzeum épületében 2010-től Szilárdfy Zoltán gyűjteményéből állandó kiállítás nyílt. A 17. századi Kunst- und Wunderkammereket idéző tárlatot a gyűjtő válogatta és rendezte.

A GYŰJTŐ

¶ Szilárdfy Zoltán 1937. november 6-án született Budapesten. Édesapja Szilárdfy Ernő kunszentmártoni tanár, édesanyja Szalai Margit pomázi iparművész, grafikus. Pomázon

Szent Imre fogadalma, 1740 körül
Akvarell, tempera, pergamen, akantuszos ún. florentin, aranyozott, faragott fakeret
Makói Juhász István felvétele

nevelkedett, majd a Szentendrei Ferences Gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait. A Székesfehérvári Egyházmegye papnövendékeként a teológiát 1956 és 1961 között a szegedi Hittudományi Főiskolán abszolválta. Shvoy Lajos székesfehérvári megyés püspök Székesfehérvárott 1961-ben szentelte áldozópappá. Segédlelkészi állomáshelyei Csepel, Nagytétény, Székesfehérvár-Felsőváros, majd a Székesfehérvár-Belváros voltak. Kálozon 1973 és 1993 között működött plébánosként.

- ¶ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1981-ben kitüntetéses oklevéllel művészettörténész diplomát szerzett, az egyetemi doktorátus fokozatát *summa cum laude* minősítéssel 1985-ben nyerte el *A barokk szentképek Magyarországon* című könyvével. 1984-ben keresztény ikonográfiai témájú egyetemi szakdolgozatok elismerésére *jutalomdíjat alapított*. 1990-ben az ELTE, majd több féléven át a Pázmány Péter Katolikus Egyetem meghívott előadója. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán, idővel a Magyar Képzőművészeti Egyetemen 1989 és 2012 között a keresztény ikonográfia óraadó tanára.
- ¶ A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1994-ben *Henszlmann Imre-díjjal*, 2006-ban az Oktatási és Kulturális Minisztérium *Fraknói Vilmos-díjjal* ismerte el munkásságát. 2003-ban *Pomáz város díszpolgára* lett.
- ¶ Kutatási területe a keresztény kultusztörténet és ikonográfia. Szakfolyóiratokban 1968-tól számos írása jelent meg. Önálló kötetek mellett nagy számú tanulmánykötet, kiállítási katalógus, szaklexikon-szócikk őrzi szellemi munkásságát. Népszerűsítő cikkeket, rádió- és tévériportokat is szívesen készített. Passziója volt családja és szülővárosa, Pomáz történetének

*Kuthy István rendezte a püspöki levéltárat,
munkatársaival katalogizálta a püspöki és a szemináriumi
könyvtárakat, végigkutatatta az egyházmegye plébániáit,
begyűjtötte a régi könyveket, különleges kéziratokat,
valamint az értékes műtárgyakat.*

A beteg Szent Aloysius áldoztatása, 1740 körül
Akvaréll, tempera, vágott pergamen, fekete fakeret, belül arany szegély
Makói Juhász István felvétele

Sárgaréz foglalat, 1696
vésett, stílizált Jézus és Mária monogram, Szent József invokáció
Makói Juhász István felvétele

S

64A

Sancta

ORA PRO NOBIS

Ora Pro Nobis

Jótanács Anyja
Akvarell, tempera, karton, aranyozott fakeret
Makói Juhász István felvétele

Szent József a passió eszközeit hordozó gyermek Jézussal, 1770 körül
Térhatású kollázs, akvarell, tempera, papír, selyem, vászon, színezett növény, lüszterezett ezüstözött fakeret, üveglap
Makói Juhász István felvétele

feldolgozása. Tudományos publikációiban szinte kivétel nélkül utalt gyűjteménye vonatkozó darabjaira. Kollekciónak három terjedelmes kötetben publikálta a Barna Gábor néprajzkutató szerkesztésében Szegeden megjelenő *Devotio Hungarorum* sorozatban. Az első kötet a 17–18. századi, a második a 19–20. századi szentképeket, a harmadik pedig az alkalmazott vallási témájú műtárgyait mutatja be.

¶ Gyermekkorától szenvedélyesen gyűjtötte a vallásos kegytárgyakat. *„Senkit sem ismerünk, akihez tudománya tárgya annyira és úgy nőtt volna hozzá és vele, mint az Ünnepelthez”* – írta találatlan Szilárdfy Zoltán 60. születésnapja alkalmából Mojzer Miklós, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója. Szilárdfy Zoltán egyszerre és elválaszthatatlanul volt életét teljesen Krisztus szolgálatának szentelő pap és kivételes tehetségű, műveltségű művészettörténész. 2017. december 20-án Budapesten hunyt el, végakarata szerint Pomázon nyugszik.

A GYŰJTEMÉNY

¶ Szilárdfy Zoltán elmondása szerint már a „történelem előtti” időkben, két-három éves korától gyűjti a vallásos kegytárgyakat. Nagymamája imakönyvében lévő szentképek elkérésével kezdődött életre szóló gyűjtői tevékenysége. A szegedi szemináriumi évek alatt egy alkalommal meglátogatta a híres néprajztudós, Bálint Sándor, akit lenyűgözött a kispap Szilárdfy Zoltán gyűjteményének gazdagsága. Erről később évfolyamtársai számoltak be. A gyűjtőszennedélye egész életében elkísérte. Kollekciónak vásárlás, csere, ajándékozás útján bővítette, de számos műtárgyat a végső pusztulástól mentett meg,

2007-től az egykori ferences rendház emeleti helyiségei teljes egészében a múzeum kiállítótereinek lettek. Ettől kezdve az intézmény kultusztörténeti és bibliai témájú időszakos kiállításaihoz Szilárdfy Zoltán magángyűjteményének jelentős darabjait kölcsönözték.

Nagymamája imakönyvében lévő szentképek elkérésével kezdődött életre szóló gyűjtői tevékenysége. A szegedi szemináriumi évek alatt egy alkalommal meglátogatta a híres néprajztudós, Bálint Sándor, akit lenyűgözött a kispap Szilárdfy Zoltán gyűjteményének gazdagsága.

mivel értéktelennek tartva kidobásra ítélték őket. A műtárgyak személyes életterének elválaszthatatlan részei voltak. Vallásos témájú műtárgyak mellett az iparművész édesanyja és családja profán művészeti emlékeit is gyűjtötte.

- ¶ A gyűjtés mellett nagy hangsúlyt fektetett a kollektció feldolgozására, ismertetésére. Az egri Dobó István Vármúzeum 1984-ben kiállítást rendezett a gyűjteménybe tartozó apácamunkákból, majd a kiállított anyagot megvásárolta. 2011 szeptemberében a Magyar Nemzeti Múzeumban nyílt kamarakiállítás Szilárdfy Zoltán kollektciójának szakrális és profán témájú alkotásaiból *Krisztus arca megvilágít minket* címmel. A Budapesti Történeti Múzeum *A barokk fénye – Kegytárgyak, kincsek szentképek. Különleges műtárgyak a 80 éves Szilárdfy Zoltán gyűjteményéből* címmel rendezett kiállítást a kollektció kiemelkedő darabjaiból 2016 novemberében.
- ¶ A gyűjtemény nem csak a benne foglalt műtárgyak száma miatt jelentős, sok ma már szinte ismeretlen műfajú vallásos témájú alkotás, kegytárgy található meg benne. A kollektció gerincét kétezernél is több metszet, kisnyomtatvány, tézislap és szentkép adja, mellettük itt található az ország legnagyobb darabszámú, 18. századi miniatűrökkel és ereklyékkel ellátott amulettegyüttese. Apácamunkák, a magánáhitatot szolgáló házioltárok, festmények, szobrok, ötvöstárgyak, vallásos témájú bélyegek, fotók, képeslapok és olyan ritkaságok, mint frászsapkák, selyemképek, vallásos témájú türelemüvegek, áldások, ponyvalapok, nyelhető szentképek, rózsafüzérek, kegyüvegek is fellelhetők a gyűjteményben.
- ¶ Kollektcióját 2009-ben a Székesfehérvári Egyházmegyének adományozta, a teljes gyűjtemény halála után került az egyházmegye múzeumába.

kutatás

Koppay József: Roosevelt elnök. Reprodukció, Rudolph Lothar: Koppay. Berlin-Leipzig, W. Borngräber, 1919

FEJŐS ZOLTÁN

A PORTRÉ MINT KONTAKTZÓNA MAGYAR FESTŐK ARCKÉPEI AMERIKAI ELNÖKÖKRŐL ROOSEVELTTŐL ROOSEVELTIG

IKik azok a magyar művészek, akik portrét festhettek amerikai elnökökről? Kiknek ült modellt egy-egy elnök, s főként: kik azok az *amerikai magyar* alkotók, akiknek megadatott az a lehetőség, hogy megfessék a hivatalban lévő – esetleg a tisztséget már kitöltő – *presidentet*? Milyen indíttatásból és milyen körülmények között készültek az elnöki portrék? Kik voltak a megbízók, kik azok, akik saját elhatározásból – külső felkérés nélkül – ambicionálták, hogy megfessék az elnök arcképét? Mit lehet tudni a képek későbbi sorsáról, hol, milyen gyűjteményekben lelhetők föl ezek az alkotások? S milyen szerepet játszottak az ilyen elnöki arcképek Magyar Amerika történetében?

INem könnyű, sőt egyelőre jószerivel lehetetlen választ adni ezekre a kérdésekre, mert hiányoznak a megfelelő kutatások, nincsenek összegyűjtve a vonatkozó legfontosabb információk. Az Egyesült Államokban föllelhető magyar emlékek adatait regisztráló Vasváry Ödön is nyitott egy oldalt a témának, de pár véletlenszerűen elébe került név felsorolásán kívül nem jutott tovább.¹ Az alábbiakban első kísérletként sajtó- és irodalmi források, online adatbázisok alapján megpróbálom föltérképezni a szóba jöhető fontosabb alkotókat, illetve számba venni a jelentősebb műveket. Remélhetőleg ez a próbálkozást egyben további kutatásokat s interpretációkat fog ösztönözni, egyúttal érzékeltetni tudja a magyar művészeti diaszpóra által létrehozott (mű)alkotások számbavételének és muzealizációjának nehézségeit, illetve megoldatlanságát.

A NAGYVILÁG KÉT FESTŐJE A TENGEREN TÚL

ILegtöbbet az 1907 óta Londonban működő László Fülöp (1869–1937) munkásságáról lehet tudni, aki ebben a vonatkozásban is elvitte a pálmát, miután négy alkalommal látogatott az Egyesült Államokba s négy amerikai elnök portróját festette meg: Theodore Rooseveltét, Warren Hardingét, Calvin Coolidge-ét és Herbert Hooverét. Egyúttal a négy first ladyt is megörökítette. Továbbá az első alkalommal készített egy ceruzavázlatot a hadügyminiszter Howard Tafról, a későbbi elnökről is.

¶ László Fülöp esetében az egyes képekhez adatok bőségét kínálja a hatalmas életművét gondozó londoni székhelyű alapítvány gyűjteményes katalógusa. Ennek alapján viszonylag könnyen kideríthető az is, hogy az általa festett elnöki portrék közül mindössze egyről, a Harding-képről nem tudni, hogy jelenleg hol található.² Az amerikai magyar sajtó, ha csak futólag is, de rendre hírt adott a „világhírű magyar festő” amerikai látogatásairól, az elnöki portrék készítéséről. E hírek, méltatások a tájékoztatáson kívül főként a magyar öntudat erősítését szolgálták: a magyar piktor felkérését, ténykedését a helyi magyarok a magyarság elismerésének tekintették, mert ez rájuk is jó fényt vetetett. Az *Amerikai Magyar Népszava* 1920. március végi értesülése szerint László Fülöp ekkor Amerikába jött, hogy lefesse Wilson elnököt. Arról nem volt híriük, kinek a megrendelésére fogja az elnök képét elkészíteni. Ez a hír azonban tévedésen alapult, a festő ilyen célú utazása többszöri terv ellenére elmaradt.³

¶ A többi elnöki portréfestőről szinte csak véletlenszerűen maradtak fenn információk. Így például a volt chicagói konzul, Hoffman Géza 1911-ben megjelent, máig forrásértékű szociológiai-gazdaságtudományi munkájában megemlégett, hogy Koppay József „Roosevelt és Rockefeller arcképeit festette” meg.⁴ Erre Kende Géza is hivatkozik az amerikai magyarok történetének szentelt művében – a kéziratban maradt harmadik kötetben –, amikor megjegyzi, hogy Koppay „vagy két esztendő telt Amerikában”, s megfestette Rooseveltt, az öreg Rockefeller, Hengelmüller osztrák–magyar nagykövet portréját.⁵ Arról nem írt, hogy ezeket a – szavaival – „jól sikerül” képeket látta-e valahol akár eredetiben, akár legalább valamilyen publikáció jóvoltából, vagy csak hírből hallott róluk. Alighanem az utóbbiról van szó. A clevelandi *Magyar Napilap* 1907 nyarán adott hírt arról, hogy itt él Amerikában Koppay Józsi, arcképfestő. Keresett műterme van New Yorkban, amit amerikaiak látogatnak.⁶ A Rooseveltportréről a cikkíró nem értesült, amit ellenben Lyka Károly is megemlégett a festő halálakor írt rövid jegyzetében.⁷ Az elnök portréjára az amerikai források is utalnak. A *New York Times* azzal a hírrel tudósított Koppay Amerikába megérkezéséről még 1905 októberében, hogy az elnöki pár megfestése is a tervei között szerepel, ha sikerül elnyernie az elnök megtisztelő hozzájárulását. Egy adat szerint azonban ez csak később realizálódhatott. A portrét az 1910-ben New Yorkban szervezett kiállításán mutatta be a közönségnek a Knoedler Galériában. A kép „Roosevelt ezredes – írta egy New York-i lap – kedvenc ruhájában, zárt ajkán széles mosollyal mutatja, aki láthatóan jól érzi magát környezetében”. A festő a kiállításon megjegyezte, hogy soha nem volt ilyen problémás modellje: az ezredes festés közben egy pillanatra sem bírt mozdulatlanul maradni.⁸ További részleteket s a kép hollétét egyelőre nem sikerült kideríteni. Reprodukcióját

a Koppay munkásságát összefoglaló 1919-es kötetből ismerhetjük.⁹ A festő „újra-felfedezésére” vállalkozó kanadai magyar kutató, Krisztinkovich Mária sem találta meg, és ő is csak a mellképnek ezt a reprodukcióját szerepeltette a festő munkásságáról tartott 2001-es előadásában.¹⁰

¶ László Fülöp esetében nem ez a helyzet, részletes dokumentációval rendelkezünk az első amerikai elnöki portréjáról, a Rooseveltt-arcokról is. Az elnök 1908. február és március folyamán ült modellt a festőnek a Fehér Házban Arthur Lee brit konzervatív parlamenti képviselő közbenjárására, aki Checkers Court-i könyvtára számára akarta megörökíteni az elnökhöz fűződő barátságát. A képet áprilisban kiállították a New Yorkban – szintén Knoedlernél –, ősszel pedig Londonban. A lovaglóruhás portré nagy sikerét jelzi, hogy öt hivatalos másolata készült, az elnök maga is a legjobb portréjának tartotta. Ma a New York-i Természettudományi Múzeum tulajdona.¹¹

¶ Koppay József, László Fülöp s hasonló, a nagyvilágot járó művészek működése legfőbb visszhangját tekintve volt része a diaszpóra történetének. Más megfontolásból, nevezetesen az amerikai magyar közélet helyi igényeinek szolgálatából is készültek elnöki arcképek, amelyek az amerikai magyar múlt sajátos vonását képezik. Az ilyen művek jelentősége nem szorítkozik egy-egy művész életművében játszott szerepére, vagy a portré minőségére. Az a szempont is inkább másodlagos, hogy az adott festmény milyen helyet foglal el a rendszerint sok-sok alkalommal portretírozott valamely elnök arcképei között. Tágabban ide, ebbe a motivációs körbe vonhatóak más tekintélyes amerikai személyiségek, politikusok, így a miniszterek, kormányzók, bírák vagy a polgármesterek portréinak elkészítése is. Ezeket a festményeket, grafikai munkákat, továbbá az esetleg róluk készült sokszorosított nyomatokat olyan eszközöknek tekinthetjük, amelyek két világ között közvetítenek: kontaktzónát teremtenek. Közös nevezőt képeznek két eredetileg ellentétes helyzetben lévő, külön pályán mozgó társadalmi és kulturális entitás között. A létrejövő kontaktus résztvevői aszimmetrikus hatalmi helyzetben vannak, a képkészítés gesztusa és a maga portré mediátorként közvetít a két fél között.¹² Az elnöki arcképek, illetve az amerikai magyar festők közvetítő helyzetét s szerepét jól igazolja, hogy a portrékészítést rendszerint valamilyen szervezet, politikai testület kezdeményezte. Az első időben ezen téren a magyar, illetve magyarországi származású amerikai állampolgárok jelentékeny hányadát összefogó New York-i Magyar Republikánus Klub vitte a prímet.

¶ Bár a Republikánus Párt magyar híveit tömörítő szervezet mintegy negyedszázadon át a magyarok legjelentősebb politikai alakulata volt, történetéről csak sporadikus adatokkal rendelkezünk. Megalakulása 1894-re, a községi választások küzdelmeire nyúlik vissza, nagyobb szerepet William McKinley elnök

megválasztásakor játszott. Szabadalomlevelét 1896-ban jegyeztette be az ambiciózus elnök, Braun Márkus (1865–1921), így alapítását leginkább az ő nevéhez kötötték. Tevékenysége az 1898. évi kormányzóválasztáskor élénkült meg. Ekkor tisztelték meg Rooseveltet – még mint New York rendőrfőnökét – dísztagsági címmel, majd az East Side-i szavazókat mozgósító nagy kampánnyal segítették a kormányzói hivatal elnyerésében, másodjára elnökké választásában. Roosevelttel 1898-ban és a következő évben is eleget tett a Magyar Republikánus Klub meghívásának, körükben tartott választási programbeszédet. Ezt követően pedig már mint az Egyesült Államok elnöke beváltotta korábbi ígérését: a klub meghívására 1905. április 12-én megjelent a tiszteletére adott díszlakomán a Little Hungary nevezetű magyar étteremben.¹³

¶ A klub New York-i székházát az amerikai elnökök portréi díszítették. Valószínű, hogy kezdetben sokszorosított képeket rámásztattak be, a klub fénykorában azonban már magyar festőkkel eredeti portrékat készítettek. Kérdés, hogy ez a sor kivel kezdődhetett. Vajon Theodor Rooseveltről készült-e festmény a klub számára, miután lényegében az ő idejében tett szert a szervezet országos hírnévre? Nemcsak tiszteletbeli tagja volt a klubnak, hanem évente felköszöntötték születésnapja alkalmából, 1899-ben mívés magyar nyereggel ajándékozták meg. Az 1903-as születésnapj látogatást egy rajzos ábrával illusztrálta a *New York-i Amerikai Magyar Népszava*. A háttérben a Fehér Ház látható, az előtérben, mintegy a terembe betekintve balról a klub négy tagját, jobbról az elnököt láthatjuk. A rajz mintha fényképről készült volna, a „kamerába” tekintő Roosevelttel szemben Braun Márkus is jól felismerhető. Az illusztrációt „F. Müller” jegyezte, aki nem volt más, mint Müller Ferenc huszárfőhadnagy. Ő rajzolta az elnök dísztagságáról szóló okmányt, amit januárban vitt el Rooseveltnak egy szintén Braun vezette küldöttség, s amelynek az alkalmi grafikus is tagja volt, akit az elnök mint volt huszártiszt nagy rokonszenvvel üdvözölt.¹⁴ Nem valószínű, hogy Koppay József Roosevelttel arcképe a klub birtokába került volna, bár ez sem kizárható, mint ahogyan az sem, hogy a kép egy változatát vagy másolatát megrendelték maguknak – csak éppen időközben elenyészett minderről az információ.

TAFT ELNÖK ÉS MAGYAR ARCKÉPFESTŐI

¶ Rooseveltet követően volt hadügyminisztere, William Howard Taft lett az Egyesült Államok 27. elnöke. Minthogy győzelmét a republikánusok biztosra vették, a Magyar Republikánus Klub már az elnökválasztási kampány megindulásakor gondoskodott arról, hogy a majdani elnök arcképét megfestesse. Erről

A Magyar Republikánus Klub székháza Theodore Roosevelt fogadásakor, 76 Second Avenue, New York City, 1905. Reprodukció, Proceedings of the banquet tendered His Excellency Theodore Roosevelt, President of the U.S. by the Club February 15, 1905. New York, 1905

az akcióról már vannak sajtóbeli adataink. Illés Antal (1872–1911) Münchenben, Párizsban, illetve Bihari Sándor mellett tanult fiatal szolnoki festőt bízták meg a feladattal, aki 1908 elején érkezett Amerikába egy plébános barátja meghívására, hogy egy oltárképet fessen a számára. A Perth Amboyban működő Perényi Lászlóról van szó, aki nem sokkal azelőtt vált meg a New York-i Szent István-plébániától és cserélt helyet a közeli iparváros papjával.¹⁵ A jövődöbéli elnök megfestésének lehetőségét a magyarok körében megmelegedő, kisebb megbízásokat is teljesítő művész nagy megtiszteltetésnek vette. A klub „vezére”, a továbbra is rendkívül befolyásos Braun Márkus szervezte meg, hogy fogadják az elnökjelölt Virginia állambeli Hot Springs-i nyári rezidenciáján. A *Bevándorló*, a New Yorkban hetente kétszer megjelenő magyar lap – amelynek szerkesztőségi irodájában kisebb kiállításként Illés hat képét láthatták az érdeklődők – szinte minden számában hírt adott a munka állásáról. Eszerint a Magyar Republikánus Klub június elején határozta el, hogy megfesteti vele Taft hadügyminiszter arcképét, mihelyt a párt chicagói konvenciója elnöknek jelöli. A július 17-i szám tájékoztat arról, hogy az angol nyelvet nem bíró festő a tolmácsként segédkező Neustadt Zsigmond társaságában elindult Hot Springsbe. Egy héttel később közli, hogy Illés Antal már festi a képet, Taft három napon át fogadta őt. Erről az amerikai sajtó is beszámolt. Megírták, hogy miközben Taft a munkaügyi helyzetről írt beszédét ellenőrzi és párttársaival tanácskozik, az angolul egy szót sem értő magyar művész szorgosan festi őt.¹⁶ A magyar lap oktató jegyzetet is fűzött kettejük találkozásához: „Illés Tóni festőművész honfitársunk elcsodálkozott azon, hogy fesztelenebbül jutott itt Taft Howard Vilmos, mint odahaza egy szolgabíró elé. Illés barátunk azért csodálkozott el, mert tüdejében még benn van a hazai levegő. Odahaza a szolgabíró az atyaisten, a nép pedig bugris. Itt a nép az uralkodó, az elnök pedig ennek a 85 millió fejű uralkodónak első szolgája.”¹⁷ Július végén Taft más kötelezettségei, utazásai miatt megszakadt a munka. A festő augusztus közepén ment vissza, hogy befejezze a képet. A hónap végi lapszám tudósít arról, hogy „Taft képe megvan festve”. A republikánus elnökjelölt „meleghangú levélben köszönte meg a magyar művésznek, hogy a sok akadály dacára oly szépen megfestette a képét.” A magyar lap szerint arról volt szó, hogy mielőtt a portré a republikánus klub helyiségébe kerül, az Ötödik Avenue-n ki lesz állítva.¹⁸ Illés Antal, miután hazaérkezett Magyarországra, kissé másként emlékezve a részletekre, így számolt be a nagy munkáról a Szolnok megyei napilapnak:

¶ „Az elnököt golfjátékos ruhában: kék sacco és fehér nadrág, festettem. A kép térdkép. Az első ülés után két hétig szünetelt a festés, mert a választási kortéziával volt Taft elfoglalva, de az inauguration day (az elnökké való kikiáltás napja) után – már akkor mint megválasztott elnök – újból folytattam a munkát s összesen

még háromszor ült. Ekkor már az angol tolmácsom is bent ült a teremben s így beszélgethettem az elnökkel. Azt mindig nagyon hangsúlyozta, hogy a magyarokat mennyire szereti. Festés közben a képre soha kritikát nem gyakorolt, teljesen megbízott művészetemben, sőt mikor a kép elkészült, összehívta a szenátorokat s tőlük kért véleményt, mert – mint mondá – ő inkább jogász, de képekhez egyáltalán nem ért s nem szeretné határozott véleménynyilvánítással magát esetleg műértők előtt blamálni. A szenátorok a képet igen sikerültnek találták s a magyar egyesület nagy ünnepségek közt leplezte azután le helyiségeiben.”¹⁹

¶ A kép hollétéről nincs információ, jó esetben valamilyen magángyűjteményben lappang. Korabeli források viszont arról tájékoztatnak, hogy Taft elnök arcképét a legendás New York-i magyar vendéglős, Burger József (1849–1933) is féltve őrizte az alsóvárosi Avenue C-n lévő közkedvelt éttermének fő helyén. Ez az egész alakos festmény ugyancsak Illés Antal munkája volt. Egy bekeretezett tanúsítvány bizonyította, hogy az olajképnek modellt ült az Egyesült Államok elnöke, Howard Taft. Nem világos, hogy ez a kép mikor készülhetett. Az egyik lehetőség, hogy ez nem volt más, mint a Magyar Republikánus Klubnak festett példány, melyet a vendéglős megszerzett magának. Mikor, miért? – nem tudni. Tény, hogy a *New York Times* egy 1909-es cikke szerint éttermében kint van egy Taft-arckép, mégpedig Illés Antal budapesti festő alkotása.²⁰ A másik „megoldás” úgy szólhat, hogy ez a példány másolata lehetett az „eredetinek”. Burger József mindenesetre személyes emlékként őrizte a képet, miután a frissen megválasztott elnök még beiktatása előtt elköltött egy vacsorát nála azt követően, hogy a klub színházában első elnöki beszédét elmondta, s a republikánus vezérekkel átvonult a Burger-kávéházba. Erre a találkozásra az elnök „Hello, Brother Burger” hangos köszöntésével és meleg kézszorítással Washingtonban is visszaemlékezett, amikor felismerte korábbi vendéglátóját a beiktatási ceremóniára érkezett, őt üdvözlő vendégek között. A történetet „Burger bácsi” századjára is elmesélte barátainak, vendégeinek. Halálakor az amerikai és a magyar lapok egyaránt felidéztek kedvenc történetét, és utaltak arra, hogy az elnök arcképe ott függ – 1933-ban – „árván maradt üzletében”.²¹

¶ A másolat verziót egy további mozzanat is erősíteni látszik. Illés Antal 1909-ben New Yorkban műtermet nyitott, megbízásokat teljesített, majd Texasba, Új-Mexikóba és Mexikóba utazott. Az elnök tanácsát fogadta meg, aki arra biztatta, hogy fessen amerikai népeleti képeket. Útjához aláírásával ajánlólevelet is adott. Volt mestere özvegyével, a szintén festő Bihari Sándornéval utazott s dolgozott együtt, aki unokahúga volt. Egy jó évet töltött ezzel, majd Veracruzban hajóra szállt és hazatért. „A magával hozott kollekció – írta egy kortársa – 300-nál több képből és vázlatból áll. Hozzá hasonló nincs a kontinensen.”²²

Az „etnográfiailag is pompás” gyűjteményt kiállításon akarta a közönség elé tárni, ám óvatlansága miatt 1911 nyarán Szolnokon halálos balesetet szenvedett. Hagyatékát – 134 olajképet és 89 vízfestményt – a Nemzeti Szalon őszi tárlatán mutatták be 1912-ben. Itt a legelső tétel Taft amerikai elnök arcképe volt, amelynek értékét a katalógus 1000 koronában tüntette föl. Emellett az elnöknek egy fejképe is szerepelt 500 korona értékkel (38. sz.).²³ Ezek szerint a művész több portrét festhetett az amerikai elnökről, illetve az „ülésekből” több változat vagy másolat is fennmaradt. Amikor a texasi El Pasóban az egyik helyi lap cikket írt róla, megemlítette, hogy a kép a New York-i magyar klub székházának fogadótermét díszíti.²⁴ Minthogy a Nemzeti Szalonban kiállított Taft-portrét beárazták, nem lehetett kölcsönben hazahozott mű sem, amit a kiállítás után visszaküldtek volna New Yorkba. Illés Antal hagyatéka szétkallódott, így eddigi ismereteink szerint a két Magyarországra került Taft-portrénak is nyoma veszett. Szerencsés esetben még előkerülhetnek.

¶ Itt azonban nincs vége az Illés-féle Taft-portré történetjének. A Magyar Republikánus Klub ugyanis 1911-ben egy másik, New Yorkban időző magyar művészt is felkért a hivatalban lévő elnök – beiktatása óta a klub dísztagja²⁵ – arcképének megfestésére. Kedvező adottság, hogy erről a festő utóbb többször is beszámolt a karrierjét firtató újságíróknak. A történet nem minden részlete vág egybe a különböző verziókban, de a lényeg nagyjából megegyezik. Értékes információi miatt érdemes részletesen felidézni a magyar állami ösztöndíjjal Bécsben, majd Münchenben és a Munkácsy-ösztöndíjjal a mesternél, Párizsban képzett festőnek, Halmi Artúrnak (1863–1939) a portréval kapcsolatos emlékeit a Pécsi Naplóból:

¶ „Huszonkét esztendővel ezelőtt, hogy mennyi idős voltam akkor, azt nem árulom el senkinek, az anyám látogatására Amerikába utaztam [1910-ben]. Szegény fiatal piktor voltam Pesten és igazán nem volt szándékomban, hogy odakint maradjak. Az anyám házához bejáratos volt akkor Braun Márkus, ez a magyar származású amerikai vállalkozó, akinek politikai befolyása közismert. Braun Márkus akkor kivándorlási biztos volt és teljes mértékben élvezte az elnök barátságát és bizalmát. Taft volt abban az időben az USA elnöke. Valahogyan összebarátkoztam Braun bácsival, aki egy napon így szólott hozzám: »Mondd csak Artur öcsém, volna-e kedved ötven dollárt keresni?« Boldogan feleltem, hiszen ötven dollár már abban az időben hatalmas vagyon volt nekem: „Hogyne lenne, de mit kell csinálni érte?” Nevetve felelte Braun Márkus: »A magyar köztársasági klubban, amelynek elnöke vagyok, ott lóg már mindegyik elnök képe, csak éppen a Tafté hiányzik. Te piktor vagy, megfesthetnéd a President arcképét: fizetnének érte ötven dollárt!« Én feleltem: »Szívesen, hiszen ez a mesterségem.

De hogyan? Hiszen én még nem láttam az elnököt.« Braun kivesz erre a bríftas-nijából egy fotográfiát és oda adja nekem. »Itt van a – mondja – mister Taft leg-újabb képe, erről megcsinálhatod.« Én már abban az időben is önérzetes piktor voltam és szinte sértődötten mondtam: »Csak nem gondolja mister Braun, hogy én fotográfiáról festek portrét! Maga barátságban van az elnökkel, eszközölje ki, hogy mister Taft modellt üljön nekem, akkor még az ötven dollárjukat is elengedem.« »Yes!« – mondotta Braun bácsi, a fotográfiát zsebre vágta és hazament. Öt nap múlva levelet kaptam Washingtonból, a Fehér Házból és abban a levélben az Elnök [titkársága] arról értesített, hogy Braun Márkus intervenciójára a President hajlandó arra, hogy nekem a Magyar Republikánus Club részére elkészítendő portré számára modellt üljön. A levélben közölték velem a napokat is, amikor az Elnök rendelkezésemre áll: három napon át napi húsz percet tölthetek az elnöki dolgozószobában. Közölték velem azt is, hogy washingtoni tartózkodásom tartama alatt a Fehér Ház vendége vagyok.”²⁶

¶ Két ponton feltétlenül pontosítani kell a mondottakat. Braun Márkus Roosevelt személyes barátsága révén az ő idejében volt bevándorlási biztos, amellyel az elnök viszonzta szolgálatait. A megbízatás 1908-ig tartott. Ezt követően befolyása a republikánus párton keresztül érvényesült, Taft pedig jó néven vette elődjének a Magyar Republikánus Klubhoz és Braunhoz fűződő bensőséges viszonyát, és maga is számított a klub támogatására. A fáma szerint megválasztása utáni első beszédét azért mondta el a klub által szervezett gyűlésen, mert Roosevelt annak idején így tett, s ez szerencsét hozott neki. Hírlapi adatok ugyanakkor arra is utalnak, hogy Halmi Artúr nem pontosan idézte föl megbízatásának kezdetét. Alighanem a hatásosság érdekében regényesebbre vette a sztorit, mint ahogy az történt. Már az indításban is némi mesterkéltséget érezhetünk. A „szegény fiatal piktor” előbbre volt akkor már karrierjében, mint ahogy sugallta. Az első lapértésülések, amelyek amerikai lépéseiről beszámoltak, egyenesen jó nevű, híres magyar festőként aposztrofálták. Ha túloztak is, Halminak már volt neve idehaza, illetve Berlinben, ahol Amerikába utazása előtt élt egy ideig. Tábori Kornél szerint itt „bejutott az elit-rajonba [...] azonban egy családi affér miatt hirtelen Amerikába költözött”.²⁷ New Yorkban, még mielőtt felkérték az elnök arcképének megfestésére – vagy azzal egy időben –, a Magyar Republikánus Klub portrét rendelt tőle a vámfelügyelő William Loeből (1866–1937), aki a Roosevelt-kabinet tárca nélküli minisztere, az elnök legközelebbi munkatársa volt. Aligha meglepő, hogy a Magyar Republikánus Klub őt is dísztagjának választotta, s emiatt akarták portróját elhelyezni a székházukban, ahol ekkor – értesült róla a *Pesti Hírlap* – „Roosevelt és Taft olajfestésű képe is látható”.²⁸ A Taft-portré ez idő szerint nem lehetett más, mint Illés Antal munkája. Mindössze három nappal

e cikket követően a *Pesti Hírlap* így tudósított az április 1-jei számában: „New Yorkból írják lapunknak, hogy ott Halmi Arthurt, a nálunk is népszerű portraifestőt ugyancsak ünnepli a társaság. A művésznek igen sok a dolga, szebbnélsebb milliomos hölgyeket fest le s több évre el van látva megrendelésekkel. Halmi jövő hóban Washingtonba utazik, ahol Taft elnök arcképét készíti el.²⁹ Meg kell azonban jegyezni, hogy van olyan hírlapi adat is, amely szerint már korábban, januárjában sor került az első találkozásukra.³⁰ Ha ez tényleg megtörtént – s nem egy félreértésről van szó –, akkor mégis csak megelőzhetette az elnöki portréra való felkérés a másikat, bár az érdemi munka még alig kezdődhetett el. Halmi a nyáron hazautazott Magyarországra, arcképeket festett a Múcsarnok téli kiállítására, ahonnan októberben családjával tért vissza New Yorkba. Az *Ujság* azt írta, hogy visszautazik New Yorkba, „ahol befejezi Tafttól, az Egyesült Államok elnökéről készülő portréját”.³¹ Ez a megfogalmazás arra utal, hogy már a nyári elutazása előtt találkozhatott az elnökkel, és valamelyest hozzákezdett a munkához. Az információk zöme azonban arról szól, hogy Halmi az arcképet december folyamán festette meg, majd januárban véglegesítette.

¶ Közbevetőleg utalni kell arra is, hogy ebben az időben a Magyar Republikánus Klub igencsak élénk kapcsolatot tartott fenn az elnökkel, illetve hivatalával. Már a választási kampány óta bírták azt az ígérését, hogy ha elnökké választják, eleget tesz a klub meghívásának, részt vesz a tiszteletére rendezendő majdani ünnepségen. A jelentős sajtóvisszhangot kiváltó eseményre 1911. április 26-án került sor a legelegánsabb magyar vendéglőben, a Cafe Boulevard nagytermében. Ezúttal csak azt a mozzanatot emeljük ki, hogy az elnök magyar és amerikai zászlókkal keretezett olajfestésű portréja ott függött a díszhelyre állított széke mögött, a falon. Már „természetes” dekorációnak számíthatott, talán ezért nem írták meg a lapok a festő nevét, Illés Aladárét. Taft elnök mindössze 36 órát tartózkodott New Yorkban, így módon a magyarok díszlakomáján való jelenléte jelentős gesztusnak számított. Braun köszöntője után William Sulzer demokrata (!) képviselő mondott üdvözlő, az elnök politikáját dicsérő szavakat, majd Taft intézett rövid beszédet a hallgatósághoz, amelyben meleg hangon méltatta a magyarokat.³²

¶ Halmi munkájának további regényes részlete, hogy az arckép festése közben egy alkalommal filmfelvételek is készültek az elnökről, ami meghozta a festő szerencséjét is. Gyors amerikai sikerét legalábbis ezzel magyarázta. Így mesélte az epizódot: „Miközben festettem, egy mozitársaság kapott engedélyt arra, hogy »Egy nap az Egyesült Államok elnökének életéből« címmel filmet készíthessen Tafttól a Fehér Házban. A kép kiterjeszkedett az elnök életének minden mozzanatára: »Az elnök fogadja a szenátorokat«, »Az elnök aláír«, »Az elnök sétál

a kertben«, »Az elnök döntő elhatározás előtt«. Végül volt egy részletkép, amelynek ez volt a címe:

»Az elnök modellt ül Halmi magyar arcképfestőnek«.

– A kép megjelent, minden amerikai városban játszották s a nevem egyszerre ismert lett az Egyesült Államok minden táján.”³³ Aki pedig az elnököt festi, azzal az előkelőségek, főként a szépasszonyok s leányok siettek magukat megörökíttetni. Az elnök festője a gyárosok, pénzmágnások festője kell hogy legyen. Elmondása szerint Halmi így lett pillanatok alatt keresett piktor, elhalmozták megrendelésekkel. A lapok korabeli hírei azért – láthattuk – ezt nem teljesen így rögzítették. Ezúttal azonban nem ez az érdekes, hanem az elnöki portré elkészítésének menete. Térjünk tehát vissza ennek fázisaihoz!

- ¶ Az első „ülésre” december 16-án került sor, amit még két alkalom követett.³⁴ Egy budapesti lap washingtoni kábelértesülésre hivatkozva már 19-én azt írta, hogy az arckép sikeresen elkészült. „A legelső, aki melegen gratulált hozzá, maga Taft elnök volt.” A lap a szenzációs hírt azzal kezdte, hogy „László Fülöp után most egy másik magyar művész járja be diadalmasan Amerikát. Halmi Artur, aki rövid idő alatt egyik legkeresettebb festője lett az amerikai előkelő társaságnak, még tavaly meghívást kapott a Fehér-házba Taft elnökhöz, hogy az Egyesült Államok ez idő szerinti fejét lefesse.”³⁵ Később egy alkalommal Halmi megemlégett, hogy a Fehér Házban ugyanazt a szobát választotta a kép festésére, mint ahol László Fülöp Rooseveltet lefestette.³⁶ Az *Amerikai Magyar Népszava*, a legelterjedtebb és legolvasottabb New York-i magyar napilap december 22-i száma valóságos dicshimnuszot zengett Halmiról, akit Braun Márkus mutatott be az elnöknek. Ez utóbbi lényeges információ, amely arra is utal, hogy a portréfestés nem kezdődhetett el az év elején. „A washingtoni Fehér Házban – kezdődik a cikk – diadalt aratott a magyar művészet. Hazánk egyik legkiválóbb festőművésze a New Yorkban tartózkodó Halmi Arthur, a ki Budapesten, Münchenben vagy Parisban a legelőkelőbb társaságnak volt legnépszerűbb arcképfestője, az Egyesült Államok elnökének arcképét festette meg. Taft elnök, a ki a megállapodás szerint elfoglaltságára való tekintettel csak egyszer akart ülni a festményhez, annyira el volt ragadtatva a művész alkotásától, hogy háromszor ült a képhez.”³⁷ A „legektől” harsány cikk iskolapéldája a kontaktushelyzet kifejezésének, illetve az amerikai elnök és a magyar festőművész között fennálló helyzeti különbségek áthidalásának igyekezetére. A festő nemzetközi hírnevének hangsúlyozásával a lap egyben a helyi magyarok – *bevándoroltak* – rangját is felfelé igyekszik tornászni, hiszen akik az elnökről ilyen arcképét tudnak produkálni, azokat elismerés illeti.
- ¶ A Magyar Republikánus Klub január 20-án nagy ünnepséget rendezett Halmi tiszteletére a St. Regis hotelben. A közismert, politikai körökben jól forgó

Taft elnök. Linek Lajos festménye nyomán. Reprodukció, Szabadság, 1912. január 31.

Konta Sándor mutatta be a klub két új dísztagjáról festett képet a mintegy százfőnyi vendégseregnek. Mintha egyenesen Munkácsyt ünnepelték volna, anynyi elragadtatott kijelentés hangzott el „a nagy magyar művész” tiszteletére, aki megfestette az Egyesült Államok elnöke, Taft arcképét.³⁸ Az elnök és a vámtisztviselő egyaránt kimentette magát, levélben üdvözölték az estély résztvevőit s mondtak köszönetet a portréfestőnek eredményes munkájáért. Amerikai részről az idegen nyelvű sajtó szövetségének elnöke, Louis N. Hammerling, a Halmit pár hete örökös tiszteletbeli tagjává választó National Arts Club elnöke, L. R. Lamb, a Columbia Egyetem sinológus professzora, Friedrich Hirth és egy New York-i festő, Carl Hauser mondott méltatást.

¶ Taft elnök arra hivatkozott a Halmi-estély kapcsán, hogy aznap három vacsora-meghívásnak kellett eleget tennie, így nem lehetett személyesen jelen. Egy hét múlva viszont megjelent egy másik magyar díszlakomán Clevelandben, a Wohl vendéglőben. A városban rövid időt töltő elnök maga döntött úgy, hogy részt vesz a legrégebbi és legnagyobb amerikai magyar napilap, a 20 éves *Szabadság* jubileumi bankettjén. „Az egész magyarságot tisztelte meg” – fogalmazta meg büszkén véleményét a lap vezércikke. Ezúttal mégsem emiatt kell az elnöki látogatást megemlíteni, hanem a vendégeket, de különösképpen az elnököt fogadó „meglepetés” keltheti fel érdeklődésünket. A *Szabadság* rajzolója, Linek Lajos (1859–1941) ugyanis egy egész alakos olajfestésű portrét készített az elnökről, amelyet a részére kijelölt díszhely fölött helyeztek el virágokból és drapériákból rögtönzött keretben. A kép „az Egyesült Államok elnökét egyik legkedveltebb pózában, teljes életnagyságban úgy ábrázolja, amint fekete szalonruhában, fényes cilinderrel a kezében az ő híres mosolyával a szemlélőre nyájasan rámosolyog”. Linek, akit a *Szabadság* alapító szerkesztője és tulajdonosa, Kohányi Tihamér (1863–1913) szerződtetett nemrégiben Budapestről a laphoz, az elnököt soha nem látta, egy kisméretű arckép alapján dolgozott s felettébb rövid idő alatt teljesítve az önként vállalt feladatot. Az elnök „mintha egy tükör elé került volna”, fogalmazta meg a lap a képről – s a portréművészetről – vallott ítéletét.³⁹

¶ Linek Lajos a századelő pesti élclapjainak egyik legismertebb rajzolója, karikatúristája volt, illusztrációit rendszeresen közölték a főbb társasági lapok, Kohányi egyenesen az *Uj Idők* szerkesztőségéből „importálta”. Pár hónapos clevelandi működés után 54 jelentkező közül elnyerte a megbízást Judson Harmon (1846–1927), Ohio állam kormányzója portréjának megfestésére az állam székházának díszterme számára. A demokrata párti kormányzót az 1912-es elnök-választás nagy esélyesének tartották, és „ő, a külföldi nyerte el az 1500 dolláros megbízatást”.⁴⁰ Ez a momentum is közrejátszott abban, hogy a tapasztalt festő,

A Szabadság alapítója, Kohányi Tivadár üdvözli William Howard Taft elnököt.
Kemény János karikatúrája, Cleveland Plain Dealer, October 14, 1956. Kivágat, Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény, Szeged

IN 1911, President William Howard Taft came from Washington to be present at the 20th anniversary celebration of the Szabadság. This cartoon, done by one of the paper's artists, Kameney, depicts the Szabadság's founder, Theodore Kohányi, greeting his distinguished friend.

★ ★ ★ ★ ★ ★

Kemény János

*Valószínű,
hogy a felfli
Linek Lajos
rajza*

rajzolóművész meglássa a lehetőséget az amerikai elnök portréjának ajándékképpen megfestésében, illetve a festmény nyilvános, közösségi prezentációjában. Évtizedekkel később a legnagyobb clevelandi napilap, a *Plain Dealer* felidézte az elnök és Kohányi, vagyis az amerikaiak és a magyarok találkoztóját a *Szabadság* egy másik rajzolója, Kemény János karikatúrája segítségével.⁴¹ A rajz – feltehetőleg az eseményt követően készült – Linek festményének kétségtelen továbbéltetése, illetve a vágyott ideális kontaktus gunyoros kifejezésének is iskolapéldája.

¶ Visszatérve a Halmi-képhez, a nagy ünnepléskor a portré még nem volt teljesen készen. A festő Braun Márkus kíséretében február 15-én vitte el személyesen az életnagyságú művet a Fehér Házba, hogy az elnöknek átadja megtekintésre és bírálatra. Hírek szerint Taft elnök rendkívül elégedett volt a négy ülés eredményével, és a Fehér Ház épp jelen lévő látogatói is sok dicséretben részesítették. Köztük volt az osztrák–magyar nagykövet, báró Hengelmüller, aki szintén részt vett néhány más diplomata társaságában a rövid időre szabadságra utazó elnök búcsúztatásán. A magyarok által a magyar érdekek iránti vélt érdektelensége miatt sokat támadott nagykövet elégedettségét fejezte ki, hogy két magyar festő ilyen kiváló portrét készített az elnökökről, Halmi Taft elnökről, László pedig Rooseveltről. Kell-e ennél jobb megnyilatkozás – tehetjük ehhez hozzá – az itt tárgyalt elnöki portrék által képzett kontaktzónáról? A művész a látogatást követően visszavitte a portrét New Yorkba, hogy az utolsó ecsetvonásokkal véglegesítse a képet.⁴²

¶ A kész Taft-portrét egy hétig láthatta a New York-i közönség Halmi Artúr első amerikai kiállításán 1912. március utolsó hetében. Halmi a *Pesti Hirlap* művészeti munkatársához írt levelében a következőképpen emlékezett meg sikeréről: „Knoedler, a világ legnagyobb műkereskedőjének Szalonjában volt múlt héten egy kis kollektív kiállításom. Tizennégy, itt festett, legtöbbször életnagyságú arcképet mutattam be a közönségnek. Knoedler maga, az összes kritikusok s a közönség azt mondják, hogy Newyorkban ilyen sikere még arcképfestőnek sohasem volt. Naponként átlag kétezer ember látogatott el a kiállításra, köztük, az Astor, Gould, Vanderbilt családok. Eltekintve a nagy erkölcsi sikertől, az anyagi eredmény is váratlanul óriási. Eddig 15 megrendelése van s még sok jön utána, így évekre el vagyok itt látva munkával. Úgy Knoedler, mint más managerek több évi szerződést ajánlanak.”⁴³ A Taft-portré mellett szerepelt a kiállításon a Magyar Republikánus Klubnak festett másik, a William Loeb-arckép is. A többi portré közül figyelmet érdemel Halmi első amerikai munkája, az autógyáros Cornelius Tangeman feleségéről festett arckép. A férfit Halmi Münchenből ismerte, aki dilettáns rajzolóként „erőnek erejével” leckéket vett tőle,

s amikor Amerikába érkezett, felkereste mint egyetlen itteni ismerősét. Lefestette feleségét „és ezzel – idézte fel egy ízben – benne voltam a society-ban”.⁴⁴ A napilapok, képes magazinok elismerően írtak a kiállított képekről. Az *Arts and Decoration* a bemutatott vásznak közül épp a „kellemesen konzervatív” Taft-portrét emelte ki, amely Halmi más munkáihoz hasonlóan „szép arányban ötvözi az erőt és a nyugodt visszafogottságot”.⁴⁵ A *New York Times* kritikusa többre tartotta a jól sikerült gyermekportréknál az olyan közéleti szereplők arcmását, mint Taft elnök, aki türelemmel állja a nehézségeket. „Úgy megyek, mint igásló a malomba” – idézte a cikkíró George Washington mondását. Halmi portréján Taft nagyon különbözik ettől az igásló felfogástól. „Méltóságteljes testtartását, metsző, barátságos kék ragyogású szemét nagy hozzáértéssel sikerült visszaadni.”⁴⁶ A lap közölte is a portrét, amely megjelent másutt is, például az *International Studióban*. A képes hetilap, a *Town & Country* egész cikket szentelt Halmi kiállításának, s bár néhány képét közölte is jó minőségű reprodukcióban, az elnöki portrét nem adta közre. A méltatást az ismert kritikus, C. Owen Lublin írta, aki azonban úgy fogalmazott, hogy ennél jobb Taft-arcképet még nem festettek.⁴⁷

¶ A bemutatót követően a Taft- és a Loeb-portré a festő ajándékként a Magyar Republikánus Klub új, 116. utcai székházában nyert elhelyezést. Még egy ízben mindkettő szerepet játszott a magyar s amerikai kontaktus ébren tartásában, újrendezésében. A klub elnöksége az utóbbit 1934-ben New York városának ajándékozta. Ünnepeles ceremónia keretében leplezték le a városi vámház dísztermében. A megjelent előkelőségek között jelen volt a kép alánya, az egykori vámfelügyelő William Loeb, továbbá hivatali utóda, a New York-i magyar főkonzul, Ghyka György, valamint William Blau (Blau Vilmos) bíró, a klub elnöke, aki Theodore Rooseveltet és Taftot is személyesen ismerte.⁴⁸ A beszámolóknak nem említették, hogy Halmi a portrét jó két évtizeddel korábban festette, s nem szóltak arról sem, hogy a klub miért s miért éppen ekkor ajándékozta azt a vámháznak. A gesztus alighanem a szervezet végóráival van kapcsolatban. Egy ez évi kimutatás szerint átszervezés alatt állt,⁴⁹ ami lényegében egy korszak megszűntét, a régi gárda „lelépését” jelentette. Székházuk ekkor már nincs meg, a régi tagság megfogyatkozott, politikai szerepük eljelentéktelenedett. Az ajándékozás a hajdani időket éppúgy idézhette, mint a portré biztos jövője biztosításának szándékát, miközben még egyszer újra lehetett élni a képben rejlő, a két felet egymáshoz közelíteni képes erőt.

¶ A Taft-portrét a New York-i történelmi társulat 1942-ben szerezte meg az elnöki galéria – kiállítóterem – részére. A művész özvegyének felajánlására vásárolták meg, miután a kép a republikánus klub megszűntekor visszakerült a festőhöz. Jelentős szerzeménynek tartották, reprodukcióját a társulat bulletinje negyedik

negyedéves számának címlapján közre is adták.⁵⁰ A részleteket az éves jelentés sem fedí föl, a művészeti gyűjtemény szerzője mindössze annyit vetett papírra, hogy az amerikai elnökök portréinak galériája Halmi 1912-es, Fehér Házban készült képével gyarapodott.⁵¹

¶ Howard W. Taft 1913-ban hagyta el a Fehér Házat, a magyar festőkkel való „találkozásainak” szép sora azonban ezzel nem ért véget. Hivatali idejét követően a Yale Egyetemen tanított jogot. A volt presidentről ebben a minőségben festett még egy portrét a Magyarországon szinte teljesen elfeledett Polgáry Géza (1862–1919).⁵² A Mintarajziskolában Benczúr Gyulánál, majd a párizsi Julian Akadémián tanult festő 1907-ben hajózott át Amerikába, ahol Geza de Polgáry néven működött. A volt elnökről 1918-ban készült művéről egyelőre nincs érdemi információ. Polgáry festett másokról is olyan portrét, amelyek számba vehetők, ha a tágabban felfogott magyar–amerikai művészi kontaktzóna alkalmait s módzatait próbáljuk rekonstruálni. A jogtudor Taft, nemrég az Egyesült Államok elnöke megfestése ily módon nem tekinthető kivételes munkának. A kép egyelőre azonban semmilyen formában nem ismert, a National Portrait Gallery országos nyilvántartásában (*Catalogue of American Portraits*) sem szerepel, mint ahogy egyébként Illés Antalé sem. S minthogy Linek Lajos alkalmi Taft-festményének sorsát sem tudjuk, a Taft elnök körül serénykedő magyar festők munkái közül ma mindössze Halmi Artúrét ismert. Ez túlélte az idők viharait, s további fennmaradását remélhetőleg a múzeumi megőrzés garantálja.

EGYÉNI UTAKON

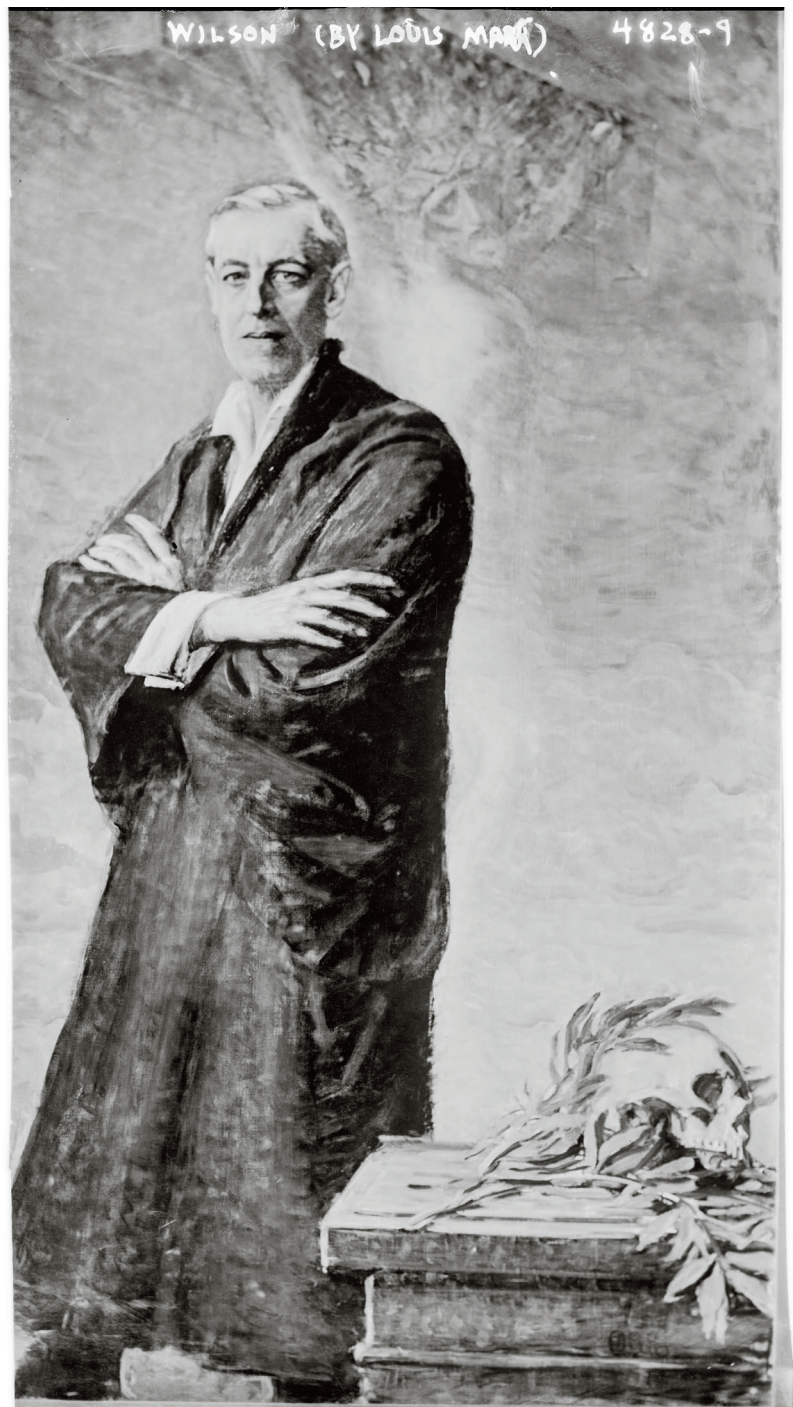
¶ A republikánusok 1912-es választási vereségével a demokrata Woodrow Wilson foglalta el az elnöki széket. Nincs kellő forrás ahhoz, hogy lássuk, vajon a Magyar Republikánus Klub próbálta-e bővíteni az ő arcképével székházának elnöki portrégalériáját. Politikailag messze álltak egymástól. Wilsonnal szemben Braun személyesen is állást foglalt 1912-ben, a választási hadjárat küszöbén.⁵³ Valószínű, hogy nem is voltak olyan kapcsolataik, amelyek jóvoltából az új elnök modellt ült volna felkérésükre egy magyar festőnek. Ha ebben az irányban nem is látjuk a folytatást, legalább két magyar művész kezétől származó Wilson-arcképről beszámolhatunk. Mindkettő egyéni ambícióból készülhetett, nincs nyoma annak, hogy valamely magyar szervezet, vagy a politikában aktív testület állna a háttérben. A személyes közvetítés azonban szerepet játszhatott, akár a demokrata körökben igen befolyásos ügyvéd, Cukor Mór (1869–1957), akár az elnökhöz is bejáratos és a National Arts Club pénzügyeit intéző Konta

Sándor (1862–1933) révén.⁵⁴ Szerencsés módon a sikeres amerikai karriert építő portréfestő, Márk Lajos – „Louis” – műve reprodukcióban s egykorú leírások jóvoltából megismerhető. Nem így a másik munka, amelyre csak halovány utalásokból lehet következtetni. Alkotóját, a Magyarországon teljesen ismeretlen Raskó Aurélt (1883–1961) utóbb az „elnökök festőjeként” is méltatták, ily módon az ő munkásságának ismertetésével majd még tovább lehet fűzni az amerikai magyar elnöki portrék bemutatásának a sorát. Lássuk előbb Márk Lajos (1867–1942) esetét!

¶ A Wilson-kép Márk Lajos első, 1910–1921 közötti amerikai korszakának a munkája volt.⁵⁵ Amikor 1938-ban ismét visszatért – ezúttal véglegesen – az Egyesült Államokba, egy interjúban utalt arra, hogy régebbi amerikai tartózkodásai idején többek között megfestette Wilson elnök arcképét is, „amely most egy magángyűjteményben van”.⁵⁶ A tulajdonos nevét nem fedte fel, és annak kiléte továbbra sem ismert. A képről azonban a Bain News Service jóvoltából egy jó minőségű korabeli fényképfelvétel fennmaradt, amely a Kongresszusi Könyvtárban található. A nem szokványos beállítású képet többen is kommentálták, miután a Knoedler Galéria bemutatta nagy kiállítótermének főhelyén, 1919 elején. Már a nem mindennapi címe is felhívta magára a figyelmet: „Gecsemáné, avagy a kert, ahol Jézus Krisztus tanított és töprengett az emberiség megsegítésének módjait és eszközeit illetően”. Egy szórólapon a művész magyarázatot is fűzött művéhez: „A kép Woodrow Wilsont ábrázolja – idézte a *New York Times* –, mint az Egyesült Államok fejét. Előtte a halandó babérja hever, és látomásként megjelenik a töviskorona a megfeszített Jézus Krisztus fején, ami azt jelenti, hogy aki az emberiségért dolgozik, illetve elvégzi a nagy feladatot az emberiségért, annak az ára mindig is a töviskorona.” A lap kritikusa szerint ez az enyhe zavarosság „valószínűleg egy külföldi megfogalmazásának köszönhető”. A kép szimbolikájában ugyanakkor szerinte nincs összefüggéstelenség. Wilson egy tudós fekete köntösében jelenik meg, byroni gallért visel, s a festő láthatóan figyelt a más Wilson-portrékon a ruhák festésére vonatkozó negatív megjegyzésekre. A mellette lévő asztalon a koponya és a babérlevelek szigorúan valóság-hűek. Mögötte a feszület és a Krisztus testének megvilágítása kiemeli az elnök alakját. Szerinte a kép tökéletesen magyarázható ezekkel a szimbólumokkal. A kritikus ugyanakkor úgy vélte, hogy „ha Mr. Mark eltekintett volna a szemléltető koponyától, feszülettől és babérlevéltől, ugyanakkor élénk intelligenciájával elmélyült volna a Wilson-arc tanulmányozásában, talán valami valószínűsítést alkotott volna”.⁵⁷

¶ A túlbonyolított szimbolika és képmagyarázat másokat sem igazán győzött meg. A *New York Herald* mellképként közölte a portrét, le hagyva a háttérben

Márk Lajos: Woodrow Wilson, 1919. Fényképtelvétei, Bain News Service, Kongresszusi Könyvtár, Nyomat és Fénykép Gyűjtemény

s az előtérben lévő jelképeket. A művész azt sugallja – jegyezte meg a lap kritika –, hogy mindazok, akik nagyszerű eszményt adnak a világnak, nagy árat fizetnek a kiváltságért vagy megtiszteltetésért. Lehet, hogy van, aki szerint ez a kép előremutató – fűzte tovább –, ám ha fennmarad, az utókor számára pusztán érdekesség lesz, noha korántsem a legrosszabb a Knoedlernél látott elnöki portrék sorában.⁵⁸ Az *American Art News* rövid ajánlója úgy fogalmazott, hogy a képet csak a művész Wilsonnal kapcsolatos elképzelése inspirálta.⁵⁹ Ez a megjegyzés alighanem arra utal, hogy az elnök nem ült modellt a festőnek, s szimbolikus képéhez inkább egy egyetemi embert, a Princeton elnökét idéző alakot formált meg, mint az Egyesült Államok hús-vér elnökét.

„AZ ELNÖKÖK FESTŐJE”: RASKÓ AURÉL

¶ A másik Wilson-arckép Raskó Aurél munkája, aki Márk Lajos és Halmi Artúr mellett a harmadik divatos, keresett magyar arcképfestővé vált a két háború közötti időben. Róla is leginkább úgy írtak a helyi magyar sajtóban, hogy az „amerikai előkelő körök” éppen melyik hírességét, szépségét festette meg. Annyiban különbözött tőlük, hogy utóbb csak kétszer fordult meg szülőföldjén, nem úgy, mint két kortársa. Halmi a nyarat Magyarországon vagy európai utazással töltötte, az év többi részét New Yorkban. Ugyanott volt műterme, mint Márk Lajosnak, aki szintén többször látogatott el szülőföldjére, az 1920-as években Pesten élt, de kétszer is hónapokra visszatért amerikai műtermébe. Amikor Raskó 1961-ben elhunyt, több nekrológ is az „elnökök festőjeként” emlékezett meg róla. A *New York Times* kiemelte, hogy a Budapesten született, az első világháború alatt Londonból Amerikába került művész megfestette Warren G. Harding és Franklin D. Rooseveltnél elnök arcképét. A nekrológ még két további portrét említett meg, Charles A. Lindberghét és Kossuth Lajosét, utóbbi 1958-ban egy amerikai emlékbélyeg alapját képezte. Egy 1944-ben készült vallásos művére is hivatkozott, a később a Vatikánnak ajándékozott fatimai jelenés Rózsafüzér Királynőjére. A *Herald Tribune* szerint Raskó Rooseveltnél elnök feleségének portróját is megfestette. Amely lapok csak pár sorban emlékeztek meg a festő haláláról, a nevezett két elnök arcképét megemlítették.⁶⁰ Az *Amerikai Magyar Népszava* és az Amerikai Magyar Református Egyesület havi értesítője, a *Testvériség* viszont azt írta, hogy Raskó nemcsak Hardingot és F. D. Rooseveltnél örökítette meg, hanem Woodrow Wilson és Calvin Coolidge elnököket is.⁶¹ Mielőtt ezeket sorba vesszük, hazai ismeretlensége miatt érdemes Raskó pályáját a fellelhető töredékes adatok alapján összefoglalni.

- ¶ A hozzáférhető életrajzok és az amerikai állampolgársági iratok szerint Raskó (eredetileg Reinitz) Aurél 1883. június 13-án Budapesten született. Itt kezdte tanulmányait, majd Münchenben, Drezdában, Párizsban, Bécsben és Rómában folytatta, mielőtt Londonon keresztül az Egyesült Államokba érkezett. A *Who's who in American Art* kötetei sem mondanak róla többet, szócikke csupán felsorolja ezen városok festészeti akadémiáit, mint ahol képzettségét szerezte.⁶² Még annyit lehet tudni, hogy Münchenben Franz von Lenbach (1836–1904) és Franz von Stuck (1863–1928) növendéke volt, illetve Hollósy Simon magániskolájában is megfordult.⁶³ Bár a müncheni magyar festőnövendékek ismert nyilvántartásaiban nem szerepel a neve, az ott töltött évekre maga is utalt két vele készült, alább még szóba kerülő beszélgetésben. A párizsi Julian Akadémiára 1908 körül iratkozott be, utána juthatott el Rómába, a pápai festőakadémiára.⁶⁴ Festői ténykedésének szinte semmi nyoma nincs a hazai sajtóban, így képzettsége és magyarországi működése is homályba vész. A Nemzeti Szalon 1907-es őszi kiállításának egy méltatása szerint „Reinitz Aurél egy nagyon ügyes baka-arcképe” is szerepelt a tárlaton.⁶⁵ A *Budapesti Hirlap* londoni levelezője 1911-ben viszont arról számolt be, hogy az ekkor már ott élő Reinitz „mostanában egyike a leghivatottabb arcképfestőknek. Nemrég festette meg Warwick grófnő arcképét, újabban pedig lord Rock Savage és lord Lansdowne portréján dolgozik, a National Liberal Club pedig John Barns, a népszerű miniszter arcképét rendelte meg nála”.⁶⁶
- ¶ Reinitz Aurél kalandos úton került Londonba. Nem mindennapi történetéből – mintegy mellékesen kiderül –, hogy egy időben Nagykanizsán tartózkodott. A *Pécsi Közlöny* egyenesen mint „kanizsai festőt” említi 1910-ben, amikor hírt adott arról, hogy Fedák Sárival fog Londonban fellépni: „sulyvetőket, kardnyelőket, lángévőket és egyéb »művészeket« fog imitálni a londoni brettlin”.⁶⁷ Fedák Sári emlékiratában másként emlékezett. Nagykanizsai jótevője, Viktorné, gelsei Guttmann Hedvig, a jótekonyságáról nevezetes „Viki néni” ajánlotta neki, hogy vigyen magával valakit, aki a zenészeket rendben tartja. „Itt van ez a derék fiú – mondta neki –, ez a festő, ez a Reinitz. Nagyon szegény gyerek és boldog volna, ha kivinné magával. Magának hasznos, neki meg életkérdés.”⁶⁸ Fedák két hónapig szerepelt a Colosseum varietében, vagyis a cirkuszban. „Az én Reinitzomat – írta – nem láttam, csak előadások előtt, vagy még akkor sem. A cigányokat kitűnően megabrichtolta.” Egy idő után kijárt a Hyde parkba, ahol hitelbe vett elegáns lovaglófelszerelésben lovagolt ki az előkelő ladykkel, miközben rávette őket, hogy modellt üljenek neki. Ily módon kezdődött portréfestői karrierje. Később, 1924-es New York-i látogatásakor Fedák többször hallotta emlegetni a híres magyar festőt, Raskó Aurélt. Nem tudta, hogy kiről van szó, s amikor találkozott vele, meglepetten ismerte föl benne egykori segítőjét, a sárga lovaglócsizmás Reinitz Aurélt.⁶⁹

¶ Amerikába kerülésének nem kevésbé regényes történetét egy hazai újságírónak is elmesélte, amikor tizenegy év után Budapestre látogatott, 1921-ben. A háború kitörésekor Londonból haza akart jönni, de erre nem volt már lehetősége, ellenben tizenegy dollárral a zsebében kijutott Amerikába. Ez is leolvadt négyre, mire a kikötőből a szállodába ért. „Tudta azt – így a riporter –, hogy a szállodában egy hétig hitelben is élhet, hozzálátott tehát, hogy addigra munkát szerezzen. Mivel a dolog sürgős volt, telefonhoz ült, s a címtárból sorra szólította fel a különböző grafikai és litográfiai műintézeteket. Mikor az F betűhöz ért, végre talált egyet, amelyik legalább annyira ment, hogy személyes bemutatkozást kívánt. Raskó munkát kért s az intézet próbaképpen három szimbolikus témát bízott rá. Egy éjszaka és egy nap alatt készítette el a kívánt rajzokat, és a vállalat első honoráriumként 450 dollárt fizetett neki.”⁷⁰

¶ Újabb részletekkel kibővítve nagyjából ugyanezt a sztorit adta elő két évvel később az *Amerikai Magyar Népszava* riporterének, feltehetőleg Fodor Nándornak.⁷¹ Tanulmányairól itt sem mond sokat, pár életrajzi adat azért figyelmet érdemel. Kiderül, hogy Reinitz-Raskó Aurél Székelyudvarhelyen járt iskolába.⁷² Az érettségét követően miután szülei nem támogatták festői terveit, „bedugták” a pesti Foncière biztosítótársaság irodájába.⁷³ Álmát azonban nem adta föl, magának rajzolt, festett, s egy ízben két tanulmányfejért kapott száz forintot. Vonatra ült, és meg sem állt Münchenig. Tanult, amíg tartott a száz forint, de miután elfogyott a pénze, majdnem éhen halt, hólapátolásakor kapott tüdőgyulladásban súlyosan megbetegedett. Felépülése után gyalog hazaindult Budapestre, de Passauban kereset reményében egy folyami hajóra szegődött el hat hónapra matrónak. Ezt követően fűtőnek alkalmazták. Összesen tíz hónapot töltött a Dunán, majd a keresett pénzen visszament Münchenbe. Ekkor már nagyobb sikerrel és kevesebb éhezéssel telt tanulóideje. 1902-ben visszatért Budapestre, bevonult katonának, „azután helyet kapott a Lotz mesteriskolában, ki-tanulta a kulisszafestést, litográfiát, rézkarcot. Bécsben mint színházi művészi tanácsadó működött”. A riportban nem esik szó Nagykanizsáról, sem más festői akadémiáról, a londoni közjátékról pedig oly módon, hogy „Raskó Aurél négy hétig énekelt és táncolt Fedák Sárival. Aztán ott is maradt. Ajánló levelei voltak a magyar követséghez, segítségükkel hamar műtermet nyitott és első portrénak Warwick grófnőt, az angol society igen tekintélyes tagját festette meg.” Ez másként hat, mint ahogy Fedák Sári adta elő a történeteket. A közös pont anynyi, hogy Raskó Londonban maradt, és elsőnek Warwick grófnő arcképét festette meg. Később szó volt róla, hogy portrét fest VII. Edwardról, de a király meghalt, mielőtt erre sor került volna. A háború azonban őt is tönkretette, megtakarított pénze, gyönyörűen berendezett lakása, műterme mind odaveszett.

Egy másik korabeli értesülés szerint Londonban internálni akarták, „előkelő barátai azonban a megfelelő diplomáciai lépések segítségével kieszközölték, hogy Amerikába mehessen”.⁷⁴

¶ Raskó Aurél 1914. szeptember 3-án lépett partra New Yorkban.⁷⁵ A „tizenegy dolláros” átkelést az amerikai magyar lapban kicsit jobban részletezte. Elismerte, hogy bár szinte üres zsebbel érkezett, mégsem volt olyan kiszolgáltatott, mint megannyi szegény bevándorló, ugyanis jól tudott angolul. Volt mersze, hogy a város egyik legelegánsabb szállójában, a McAlpin hotelben vegyen ki szobát – nem pedig a Second avenue körüli „magyar negyed” valamely egyszerű fogadó-jában. A telefonkönyvet tanulmányozva az F betűnél felhívta a Federal Advertising Agencyt. A művészeti managert kérte a telefonhoz. Közölte, hogy most jött Angliából, beszélni szeretne vele. A manager fogadta. Ahogy a riporter fogalmazott, „Raskó »chance«-et kért, és kapott három témát: speed, dominance és power [gyorsaság, dominancia, hatalom]. Megcsinálta még aznap a vázlatot, mert a pénze veszedelmesen fogyott, és másnap visszament a managerhez, akinek annyira tetszettek a vázlatok, hogy rögtön bevitte Raskót Joe Kaufman elnökhöz”. Pár percnyi beszélgetés után jött a második regényes fordulat: kiderült, hogy Raskó Aurél néhány hónappal azelőtt festette meg az elnök feleségét Londonban, a Savoy Hotelben, és a kép rendkívül megnyerte a férj tetszését. „Joe Kaufman a három vázlatért rögtön kiutalt 240 dollárt.” A szenzációs kezdet után alig meglepő, hogy a riport szerint hat héten belül, október elsején már műterme volt Raskónak New York egyik elegáns negyedében. Amikor az interjú készült, műterme az 57. utcában volt a nyugati oldalon, ahonnan „az Aeolian Hall csillogó palotájára és a tetején tornyosuló rádióállomásra nyílik a kilátás”.

¶ Nevével az amerikai forrásokban 1915-ben találkozunk először, mégpedig egy circuszi attrakció résztvevőjeként, aki az édeskés zenére rajzolt képeivel szórakoztatja a közönséget.⁷⁶ Olykor még Reinitz vagy Raskó-Reinitz névvel is említik. Gyors érvényesülését jelzi, hogy 1917-ben már kiállításon mutatja be új, amerikai portréit a Print Galleryben, a Fifth Avenue-n. A sajtóban is fel-felbukkan a neve, magazinok címlapját rajzolja, portréi megjelennek a lapokban.⁷⁷ Egy ízben azért írnak róla az újságok, mert műtermébe betörték, és elvittek tőle egy 15 ezer dollárt érő Murillo-festményt.⁷⁸ Mint ízig-vérig társasági ember gyorsan népszerűvé vált a magyar intelligencia körében is. A háború után egyre-másra érkező művészek, újságírók alkotta „bohémek” társaságának egyik közismert alakja lett, olykor még kabaréjelenetekben is produkálta magát.

¶ Nem tudni, hogy Raskó Aurél mikor és hogyan jutott arra az elhatározásra, hogy portrét készít Wilson elnökről. Esetleges megbízója sem ismert. Egyelőre

mindössze egyetlen közvetett utalás igazolja, hogy született ilyen arckép: 1918 májusában Raskó a Vöröskereszt soron lévő adománygyűjtési kampányához járult hozzá ötven darab, az elnököt ábrázoló rézkarcával, amelyet aquatinta és hidegtűs módszerrel készített.⁷⁹ Többet nem sikerült eddig kibogozni, így csak sejthető, hogy az elnök aligha ült modellt neki. Feltehetőleg fénykép vagy más sokszorosított portré alapján dolgozott. Hogy festett-e olajképet, nem ismert, mint ahogy a rézkarcból sem került elő eddig példány.

¶ Egészen más a helyzet a Wilsont 1921-ben követő elnök, Warren G. Harding esetében, akinek portróját Raskó a Magyar Republikánus Klub részére és a klub összeköttetéseinek köszönhetően festette meg. Az amerikai és a helyi magyar sajtó többször beszámolt munkájáról, s ezek nyomán az amerikai politika magyar szimpátiájának megnyilvánulásaira éhes hazai lapok is méltatták Raskó ténykedését. Az elkészült portrét néhány hírlap, képes magazin jóvoltából a szélesebb közönség is láthatta. Egy kisebb botrány miatt pedig az eset még országos visszhangot is keltett. Az affér abból támadt, hogy újságírói kérdésre hogyan adta elő a kép megfestésének történetét, pontosabban azt, hogy az elnökkel miről is beszélgettek munka közben.

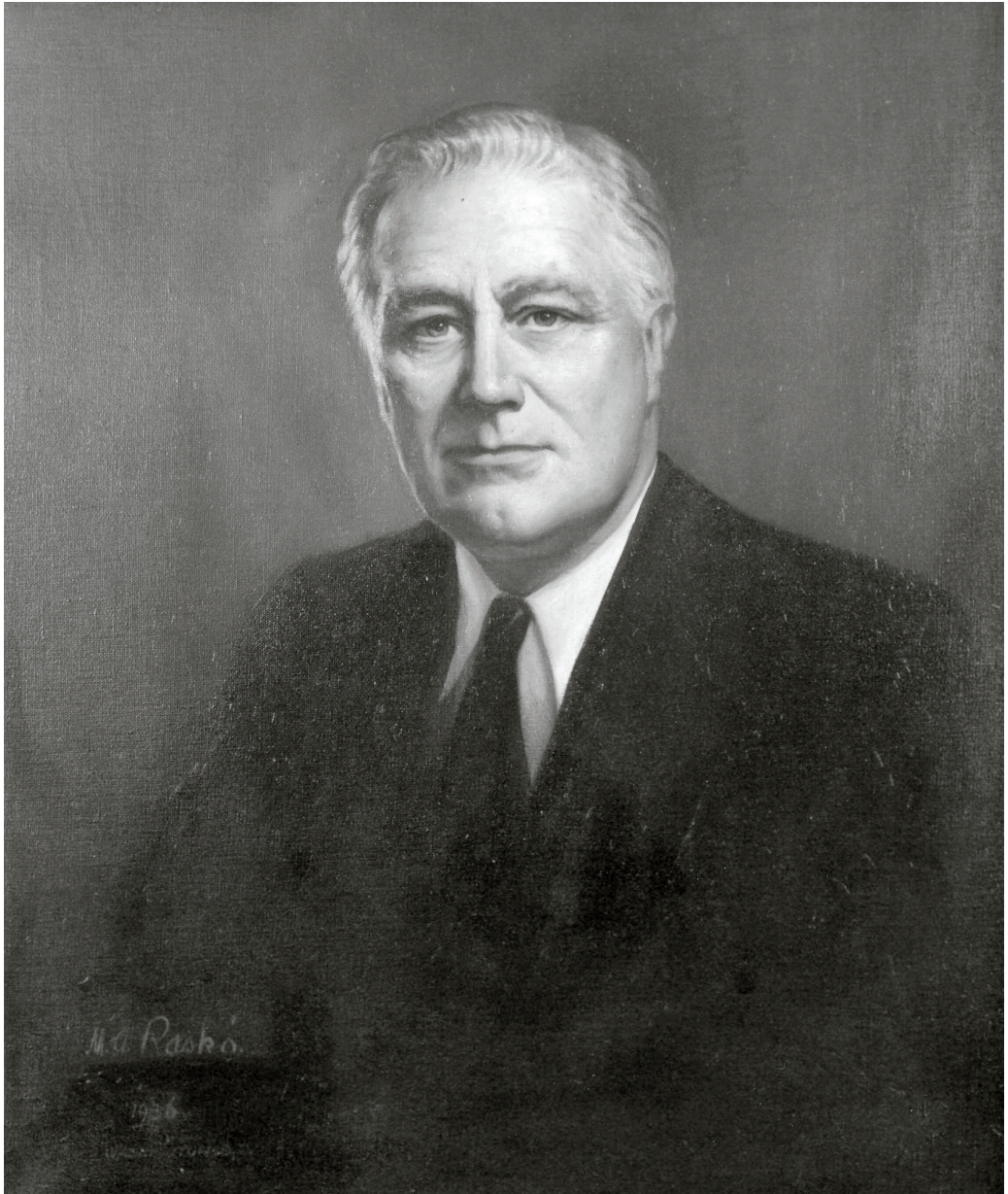
¶ „A mikor Hardingot megválasztották – mondta Az Est riporterének –, mindenki nagy várakozással nézte azt, milyen álláspontot fog elfoglalni az Amerikába bevándorlottakkal szemben. Harding rögtön működésének elején kijelentette, hogy az idegen szervezetekkel semmiféle érintkezésbe nem óhajt lépni, nehogy neve bevonassék bárminemű pártpolitikába. A Hungarian Republican Club mégis kivétel volt. Ugyanis ez a klub rendkívül erős és nagy szerepe van az amerikai életben: Taft és Roosevelttel megválasztásakor is rendkívül nagy szerepet játszott. Ez a klub 1886 [helyesen 1896] óta áll fenn és politikai működésének súlya általánosan ismert. Tradicionális dolog, hogy a klub minden republikánus elnöknek arcképét helyisége részére megfestette s miután Harding megválasztásában a klubnak is nagy része volt, elhatározták, hogy megteszik a lépéseket az iránt, hogy Harding képét is megszerezzék. – A képet mindig egy Amerikában élő magyar festőművésszel szokták megfestetni, ilyen volt most Pogány Vilmos, Halmi Artúr, Márk Lajos és én. Nem is tudom, minek köszönhetem azt, hogy a választás reám esett s nemsokára Washingtonban be is mutattak az elnök úrnak.”⁸⁰

¶ A festőkre utalva Raskó nem tért ki arra – talán nem is tudta –, hogy Halmi már festett egy elnöki arcképet a magyar republikánusok megbízásából, Márk Lajos pedig megörökítette a későbbi demokrata elnököt, Wilsont. Saját munkáját azt követően kezdte meg, hogy a Magyar Republikánus Klub dísztagjává választotta Hardingot. Blau Vilmos elnök vezetésével 1921. május 18-án küldöttség

kereste fel a Fehér Házat és vitte el a dísztagsági okmányt, amelyet Raskó készített „pompás kivitelben”. Blau bíró üdvözlő beszédére az elnök válaszul elismerését fejezte ki a magyar amerikai állampolgárok lojalitásáért és azért a tevékenységért, amit kifejtettek a választási eredmény érdekében. Hálásan fogadta a dísztagságot, és jelezte, hogy alkalomadtán remélhetőleg együtt lehet majd tagtársaival klubja egyik ünnepélyén. Miután az elnök átvette a selyem amerikai zászlóba takart díszoklevelet, „elismeréssel adózott Raskó mesternek s szívesen állt a film és fényképezőgépek elé a küldöttség tagjainak körében”. A felkérésre kijelentette: örömmel áll a művész rendelkezésére, hogy arcképét a klub számára megfesse. Raskó Washingtonban maradt, és egy hét múlva hozzá is kezdhetett a kép festéséhez. A szándéka az volt, hogy mellőzze a formális beállítást, az elnököt úgy ábrázolja, ahogy napi teendőit végzi az íróasztalánál. Ezért a készülő művet az első ülés után „a kifejezés érzelmi kompozíciójának” nevezte.⁸¹

¶ A hír gyorsan Magyarországra is elért. A 8 Órai Ujság június 5-én adta hírül washingtoni értesülését, hogy Raskó a Fehér Ház vendége, és Harding elnök naponként szorgalmasan ül neki egy-egy félórát. A kép azonban az elnök elfoglaltságai miatt csak nagyon lassan készült. „Harding megengedte Raskónak, hogy a hivatalos audienciák ideje alatt az ő dolgozó szobájában tartózkodjék és hogy így közben tovább dolgozhasson az arcképen.”⁸² Kilenc napig volt ily módon vendége a Fehér Háznak. Az Amerikai Magyar Népszava június 12-i képes mellékletében fényképpel számolt be arról, hogy Raskó festi az elnököt. A felvétel kettőjüket ábrázolja a láthatóan majdnem kész, íróasztala mellett álló – s nem ülő – egész alakos festménnyel.⁸³ A kész portré – és a mellette álló művész – fényképe a Union Photo ügynökség jóvoltából megjelent számos amerikai sajtótermékben július legelején.⁸⁴ A tervek szerint a képet ősszel egy bankett keretében akarták leleplezni, s bírták az elnök azon ígérését, hogy ennek alkalmával meg fog jelenni a klubban.

¶ Az elnök azt követően, hogy modellt ült Raskónak, alig egy hónap múlva eleget tett László Fülöpnek is, aki a Nobel-díjas Elihu Root szenátor lefestése után, az ő közbenjárására kapott meghívót a Fehér Házba Harding portréjának elkészítésére. László július 8-án kezdett hozzá az arcképhez, és hat-hét ülés után elkészült vele. A háromnegyed alakos, ülő Harding-portrét a *Washington Times* cikkírója „a művész egyik legjobb alkotásának” nevezte. Az elnök közben személyesen is megtekintette a washingtoni Corcoran Art Galleryben László kiállítását, amiről kettőjük fényképével az amerikai sajtó mellett mindkét magyar napilap is beszámolt. Az elismerés a nagy hírű, az uralkodók, államférfiak, milliomos hölgyek és iparmágnások festőjének szólt, a bravúros magyar művésznek, aki négy hónapnyi amerikai tartózkodása során újabb előkelő trófeákat, valamint busásan

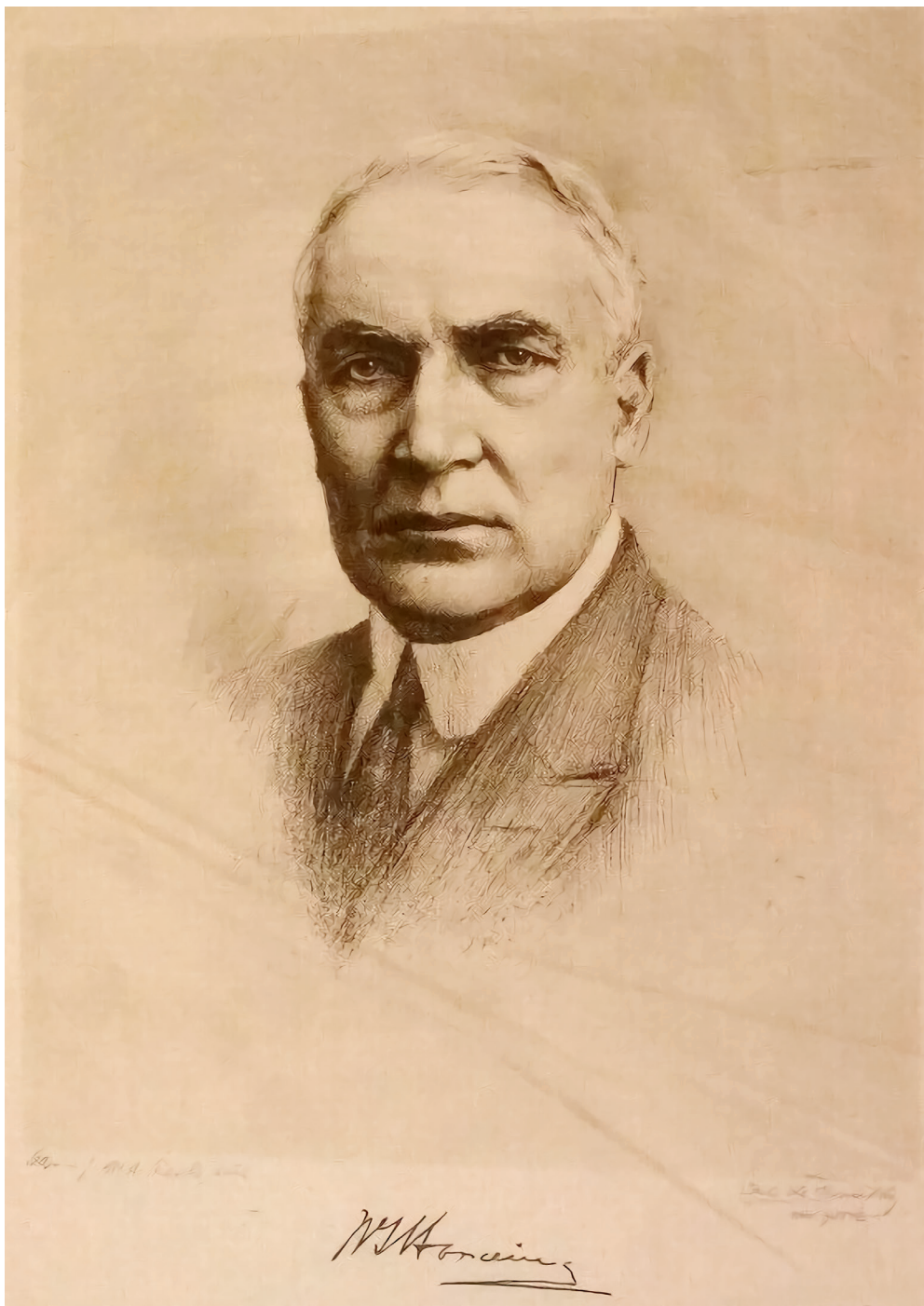
Raskó Aurél Roosevelt-portréja. Reprodukció, *Amerikai Magyar Népszava*, 1942. március 18., 2.

jövedelmező megrendeléseket gyűjthetett be. Miként feleségének írta, reméli, hogy az amerikai út során megkeresi új háza és műterme építkezési költségeit.⁸⁵ Bár Raskó Aurél számára is egy László Fülöp-féle karrier lebegett ideális célként, kettőjük elnöki portréja mégis gyökeresen más jellegű. Az ellentét igazolja, hogy a portréfestés messzemenően függvénye a művész, az alany és a majdani néző közötti, különféle érdekek által átszőtt bonyolult viszonyrendszernek.

¶ Raskó munkájának volt egy előzménye is, egy rézkarc, amelyet még az előző év őszén készített, miután Hardingot a republikánus párt elnökjelöltté választotta. Ekkor még csak képről ismerte a jelöltet, s ennek alapján dolgozott. Egy lapértésülés szerint a rézkarc olyannyira megtetszett az elnöknek, hogy megvásárolta az eredetit (a grafikát?), és a levonatokat szétosztotta barátai között.⁸⁶ A nyomdászok szakfolyóirata, az *American Printer* éppen Raskó washingtoni munkálkodásával egy időben megjelent száma tartalmazza azt az információt, hogy a Carl de Nemethy vezette New York-i Roto Photo Gravure Company kiadta Harding elnök M. A. Raskó által rajzolt portréját. Mindössze száz példányt készítettek, melynek darabját 25 dollárért árusítják. „A nyomdász-Elnökről készült rézkarc bekeretezve nagyszerű irodai dekoráció lehet” – fűzték hozzá a hírhez. A kiadó, Carl de Nemethy (1864–?) egy évtizedek óta Amerikában élő, regényes életű magyar művész volt, aki metszetekkel, művészi sokszorosítással, fénynyomással foglalkozott. Az idézett hír azt nem fedi föl, hogy a kiadást ki kezdeményezte, Raskó Aurél vagy ténylegesen „Mr. Harding”. Szerencsés módon a Raskó-rézkarc nem tűnt el nyomtalanul: egy árverésen nemrégiben előkerült belőle egy, az elnök által is aláírt példány.⁸⁷

¶ A száz levonat egy részét bizonyosan árusították, mert a rézkarcot hamarosan szétkapkodták. Ezt már Budapesten említette meg Raskó, miután rövid időre hazalátogatott, és elmesélte a portréfestés történetét. Az *Est* riporterét azonban leginkább az érdekelte, hogy mit mondott az elnök, mialatt modellt ült. Ebből lett a galiba. „Az elnök tudta azt – idézte a lap –, hogy én magyar vagyok s hosszas beszélgetésünk elején Magyarországra vonatkozólag több felvilágosítást kért tőlem.”⁸⁸ A cenzúra a következő részt törölte, amire felfigyelt néhány külföldi lap. Mivel a gondolatmenetből elég egyértelműnek tűnt, hogy az elnök mit mondhatott, a forradalmak utáni hazai politikával szimpatizáló New York-i magyar napilap kérdést intézett a Fehér Házhoz az interjú igazságtartalmát illetően. „[A]z Elnök nem teszi szövé nyilvánosságait egy olyan embernek, aki az Elnök magánbeszélgetéseit visszaadja” – szólt a válasz a lap fordításában, amelyet az *Amerikai Magyar Népszava* a szenzációhajhász festő meggondolatlanságát, hiúságát hevesen ostromozva s önmaga számára nagy politikai elégtételt szedve talált – csúsztatásoktól sem mentesen – olvasóinak. A hírt s az esetet a hazai lapok is

Warren G. Harding, 1920. Rézkarc, Carl de Nemethy, Roto Photo Gravure Company kiadása Raskó Aurél rajza alapján, New York, 1921

átvették, sőt a Fehér Ház válaszáat az amerikai sajtó is megszelleztette. Raskó két hónap múlva reagált az esetre, a *New York Times*nak írt nyílt levélben félreértésnek tulajdonította a dolgot, s hogy magát tisztára mossa, éppúgy megcáfolta *Az Estet* – ő nem is adott interjút, csak beszélgetett –, mint a lapban korábban megjelent saját szavait.⁸⁹

¶ Az ily módon elhíresült portré ünnepélyes, az elnök személyes jelenlétével eltervezett leleplezésére nem kerülhetett sor. Alighanem felhajtás nélkül, csendben felakasztották a Magyar Republikánus Klub székházában a korábbi elnökök arcképei közé. A Raskót kísérő meglepő fordulatok jegyében a portré sorsa mégis viszonylag szerencsésen alakult. Miután a szervezet megszűnt, ismeretlen tulajdonoshoz került. Több évtizedes lappangás után azonban 2016-ban egy amerikai árverésen ismét felbukkant, s jutott egy új gyűjtő birtokába. Mégsem vált újra teljesen láthatatlanná: a nagyméretű, 152×102 cm-es festmény reprodukciója a *Wikimedia Commons* jóvoltából bárki által megtekinthető, bár a kép gyenge felbontású, miután az árverési dokumentációból származik.⁹⁰

¶ A Harding-portrét övező hírverés után ismét egy információszegény időszak következik. Az elnök váratlan halálával megüresedett székébe Calvin Coolidge került 1923-ban. A következő év február elején pár napos eltéréssel legalább féltucatnyi magyarországi sajtótermék hozta le azt a hírt, hogy Raskó Aurél újra a Fehér Ház vendége, ahol ezúttal az Egyesült Államok új elnökének Coolidge-portréján dolgozik. Az egyik lap sajátos értelmezése szerint a művész „immár csaknem házi-festője lett az Egyesült Államok mindenkori elnökeinek”.⁹¹ Egy vidéki lap, az *Új Somogy* még a lehetséges előzményt is hírül adta: az amerikai magyar republikánus klub Coolidge elnököt dísztagjává választotta, és az erről szóló oklevelet egy kilenctagú küldöttség adta át a Fehér Házban.⁹² Egészen különös, hogy az amerikai magyar napilapokban nem jelent meg hasonló információ a hazai hírekkel egy időben, illetve azt megelőzően. Egészen biztosan nem állítható, hogy ezek a hírek helytállóak voltak, de az sem, hogy semmi nem történt, mindenesetre 1927-ben újra felbukkant egy hasonló információ. „Most, ha visszautazik – mondta ekkor Raskó egy újságírónak Budapesten –, Coolidge-ot fogja portretírozni, a National Republican Club Newyork részére.”⁹³ Tehát mindkét évben a korábbiak mintájára merült fel az elnök arcképe megfestésének gondolata. A klub élén álló Blau Vilmos az új elnököt még szenátor korából ismerte, így meglehetősen a kapcsolat a már szokásos kapcsolatépítési eljárás beindítására: a dísztagság és a portréfestés celebrálására. A részletek azonban homályban maradtak, s nemcsak az amerikai magyar lapok (legalábbis a fennmaradt s hozzáférhető lapszámok szerint) nem írtak Raskó újabb megbízatásáról, de a *New York-i*, washingtoni sajtó sem. Források hiányában nem lehet tudni, hogy a terv hogyan realizálódott,

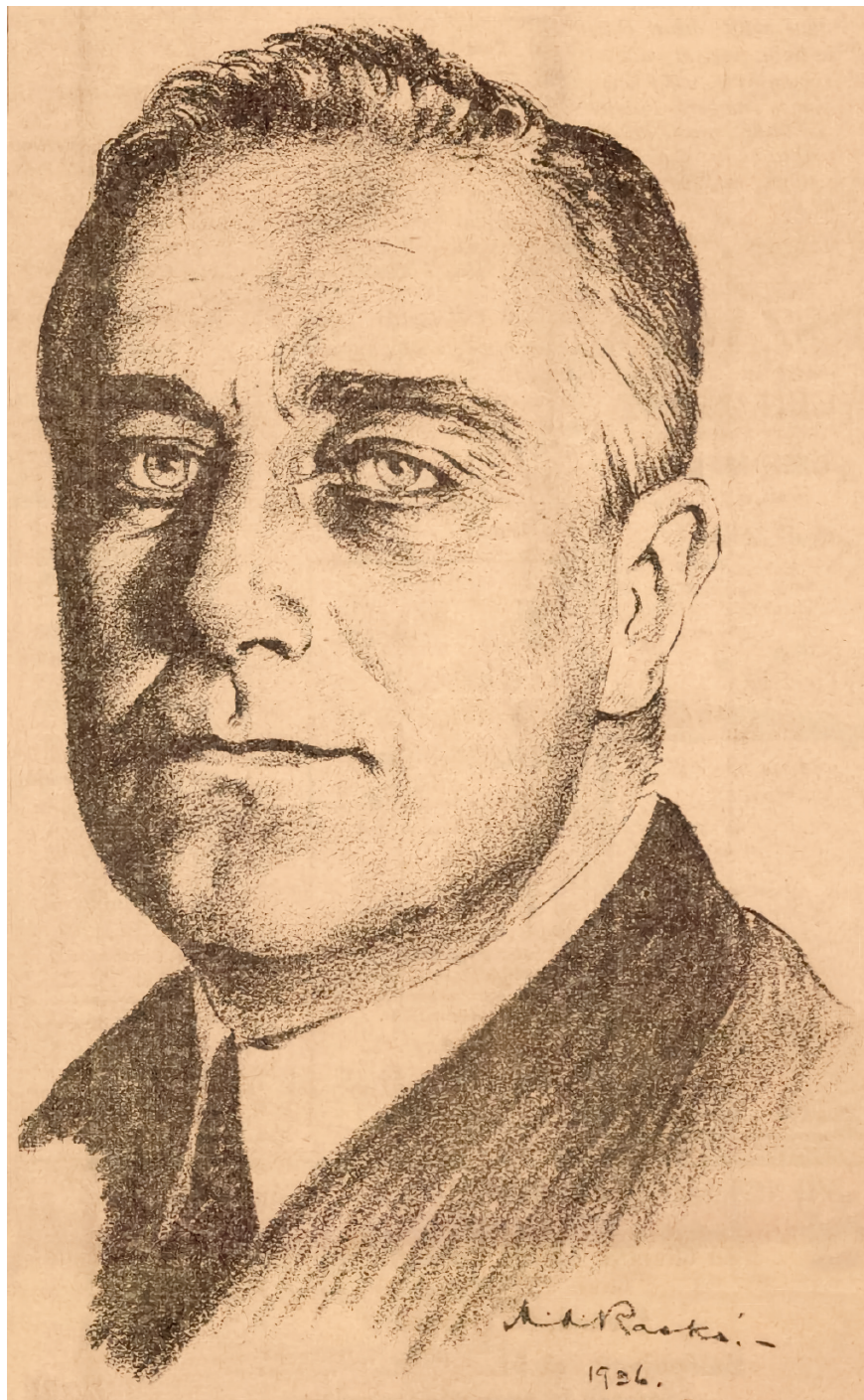
Raskó Auréli: Warren G. Harding, 1921. Wikimedia Commons

ha mindezek ellenére tényként vesszük a korábban idézett két magyar nekrológ, illetve néhány egyéb forrás⁹⁴ hivatkozását a Coolidge-portréra. Mindenesetre a képet mind ez ideig nem sikerült föllelni semmilyen formában.

¶ A festő negyedik elnöki vállalkozásának ellenben megvan s látható az eredménye. Raskó Aurél 1936-ban jutott el ismét a Fehér Házba, hogy arcképet fessen az Egyesült Államok 32. elnökéről, Franklin D. Rooseveltről. A 71,8×61 cm nagyságú olajkép ma a Hyde Park-i Roosevelt-emlékmúzeumban, a Franklin D. Roosevelt National Historic Site gyűjteményében található.⁹⁵ A megbízás-felkérés, valamint a munka körülményeit nem ismerjük. A kép két ízben játszott nyilvános szerepet. Az első alkalom arra utal, hogy ez a portré is betöltött közvetítői funkciót a hatalom centruma és a társadalom egy meghatározott, a mainstreamhez képest alacsonyabb státusban álló komponense között. A képet ugyanis a választási kampányában közreműködő idegen nemzetiségű demokrata csoportok küldöttsége vitte el az elnöknek, 1937. február 15-én. Roosevelt meghívására érkeztek, aki köszönetet akart mondani az idegen származású támogatóinak a szavazataikért. A 28 fős delegációt Lawrence Wood Robert, a demokrata párt irányító testületének titkára s a közmunkahivatal (WPA) főnöke vezette, szónoka a magyar bizottság elnöke, Cukor Mór volt, aki „megkapó beszéd kíséretében” nyújtotta át a Raskó Aurél által festett mellképet.⁹⁶ A későbbiek fényében úgy tűnik, hogy az elnök nem tartotta magánál a festményt, hanem megtekintés után visszaadta a delegáció magyar képviselőjének. A portré ugyanis egy másik alkalommal is szerepet játszott az Egyesült Államok, illetve a szövetséges hatalmak melletti kiállítás kinyilvánításaként. A keretet az a március 15-i ünnepély képezte, amely az amerikai háborús erőfeszítéseket megtestesítő hadikölcsönkampányt és a magyar nemzeti ünnepet kapcsolta össze. Az 1942-ben tartott yorkville-i ünnepség s hangverseny díszszónoka Ferdinand Pecora, New York állam főbírája volt, aki a kormányzójának nevében és a Magyar Demokrata Klub felkérésére töltötte be ezt a szerepet. Ekkor leplezték le a festményt a nyilvánosság előtt, amelyet a művész a pénzügyminisztériumnak ajándékozott, s amelyet egy másik magas rangú tisztviselő, Bruce D. Smith, a hadikölcsön-akció helyettes állami adminisztrátora vett át. Az ünnepségen Cukor Mór, a magyar klub elnöke mutatta be a festőt, aki „keresetlenül és közvetlenül néhány személyes élményét adta elő, amik ösztönzésül szolgáltak. Az arckép ellenállhatatlan lelki szükséglet, az Amerika iránti hála spontán kifejezése volt a számára – mondta”. Ezek szerint a portrét saját indíttatásból s politikai meggyőződéséből festette, jóllehet ebben egészen biztos, hogy komoly szerepet játszott Cukor Mór, a demokrata politikai elit befolyásos magyar tagja. Bárhogyan is lehetett, ez az elnöki arckép nem valamely magyar szervezet,

Raskó Auréli: Franklin D. Rooseveltt, 1936. Reprodukció, Az Ember, 1939. április 29.

politikai alakulat egyesítését és szolidaritását szolgálta, hanem a magyarok (meghatározott csoportjának) kollektív állásfoglalását, amelyet tudatosan állítottak az amerikai politika és közélet homlokterébe. Az *Amerikai Magyar Népszava* rutinos tollú szerkesztője, Gáspár Géza az arcképet „markáns, élethű, az elnök egyéniségét festői eszközökkel karakterizáló, remeklésszerű” festménynek tartotta. A képet a kincstár New York-i palotájában helyezték el.⁹⁷ Raskó munkája feltehetőleg innét, illetve a pénzügyi tárcától került a Roosevelt-emlékmúzeumba. Ugyanitt őrzik Raskónak az elnök feleségéről, Eleanor Rooseveltről festett arcképét is. A nyilvántartás szerint ez 1943-ban készült, szintén a Fehér Házban.⁹⁸ Ennek útja az elnöki portrét ismétli: az 1943. évi március 15-i ünnepségen leplezték le, s a képet a pénzügyminisztérium kapta ajándékba. Az ünnepi rendezvény, amely a magyar szervezetek, főként a baloldali alakulatok, de egyetemen s egyházak széles összefogásával valósult meg, ha lehet, még inkább amerikai háborús demonstráció volt, a Szabadság Napja (*Liberty Day*).⁹⁹

¶ Raskó Aurél Franklin Rooseveltről nemcsak olajképet festett, hanem ez esetben is készített rézkarcot. Erre utal a Göndör Ferenc lapja, *Az Ember* 1939. április 29-i, 17. számának címlapján látható portré. Ha ezt összevetjük az olajképpel, jelentékeny eltéréseket látunk az elnök test- s fejtartásában, az arcvonások ábrázolásában. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy a rézkarc az eredeti portré alapján készülhetett. A művész szignójával ezt is 1936-ra datálta. Sokszorosításáról nincs adat a Kongresszusi Könyvtár vonatkozó dokumentációjában, de nagyon is valószínű, hogy legalább korlátozott számú levonat készült róla. Ismeretes továbbá egy Raskó által jegyzett színes nyomat is, amelynek eredetéről, forrásáról és kiadójáról egyelőre szintén nincs információ. Az olajkép és a rézkarc kissé oldalnézeti beállítását ez a kép nem követi, hanem teljesen másként – szemből – ábrázolja az elnököt. Iskolai falikép lehetett, vagy irodai dekorációként forgalmazták. Ezek az átdolgozások „kiléptették” az elnöki portrét az eleve behatárolt felhasználhatóság köréből. Az ilyen használat, a szélesebb körű elterjedés ugyanakkor meg is fosztotta a portrét kontaktzóna jellegétől, hiszen a sokszorosított lapok már az elnökről forgalomban lévő képdömping részévé váltak, függetlenül az alkotótól és a portrékészítés intenciójától.

EPILOGUS: AZ ELNÖK MINT MÉDIAARC

¶ A New Deal és a Popular Front korszakában az elnök arcképét tömegével használták a legkülönbözőbb médiumokban politikájának jelzése, támogatása, esetenként elutasítása céljával. Hans Belting fogalmát itt kézenfekvő segítségül

Raskó Aurél: Franklin D. Roosevelt, nyomtat, eBay, 2016

hívni: a mediatizált elnök, FDR képi invenciója a „médiarc” egyik meghatározó prototípusának tekinthető.¹⁰⁰ Az ilyen képhasználatban nincs szükség a modell személyes részvételére a forgalmazott portré elkészítéséhez. Ekkor a személyes kapcsolatok különben sem voltak olyan meghatározók, mint a század első évtizedének politikai életében. Ha az elnökhöz „be is lehetett jutni” fényképezőgéppel vagy ecsettel és palettával – a veterán portretista László Fülöp is készült még FDR megfestésére –, annak eredménye jóval kisebb feltűnést keltett, mint elődei „ülés” alapján festett arcmásai. De ahogy Raskó munkája tanúsítja, az elnöki portrénak még ekkor is ki lehetett használni kontakzóna értékét – bár más értelemben, mint korábban –, mert alkalmas volt arra, hogy az elismerés, az egyenrangúság iránti igény demonstrációja jegyében politikai állásfoglalást közvetítsen.

¶ A tömegforgalmazású elnöki portré és a politikai állásfoglalás kapcsolatának markáns példáját kínálja egy 24 oldalas kiadvány, amelyet 19 művész közreműködésével jelentetett meg a művészek, írók és tudósok független választóinak bizottsága Roosevelt elnök negyedszeri újraválasztási kampánya támogatásaként. Az elnök 1944. szeptember 23-án a fuvarosok szakszervezete (*Teamster Union*) előtt mondott nagy hatású választási beszédét illusztráló nyomtatvány borítólapján Gellért Hugó (1892–1985) Roosevelt-arc képe látható.¹⁰¹ Gellért gyerekként, egy szabó fiaként került szüleiivel az Egyesült Államokba, művészi képzettségét a National School of Designban szerezte. Kétségtelenül amerikai művész volt, mindemellett erős szálak kötötték a magyar kultúrához, politikához. Mindvégig részt vett az amerikai magyar baloldali mozgalmakban – illusztrálta például kiadványaikat –, radikálisan fellépett a Horthy-féle magyar politikai berendezkedéssel szemben. A háború után kapcsolatot tartott Magyarországgal, elfogadta, népszerűsítette annak politikai, kulturális céljait. Kommunista elkötelezettségétől függetlenül ma az egyik legjelentősebb – bár jócskán elfeledett – amerikai politikai grafikusnak, portrérajzolónak tartják, aki többek között a magyar és európai modernizmus hatásait transzformálta a radikális, baloldali és antifasiszta elkötelezettségű aktivizmus művészetébe.¹⁰² Az elnök nem ült modellt Gellértnek, aki ellenben többször is felhasználta médiarcát mint propagandaelemet. A *Négy szabadság* című színes, plakátszerű nyomtatán jellegzetes expresszionista szénrajzváltozatát láthatjuk.¹⁰³ Ugyanez a kompozíció megjelent egy 16 nyelvi mutációban kiadott s Gellért által illusztrált, a roosevelti politikát magyarázó politikai kiadványban is.¹⁰⁴ Az arcvonások gondosabb, részletesebb kidolgozottsága mellett hasonló az 1944-es újraválasztás mellett agitáló Roosevelt-arc kép is, amelynek eredetijéről nincs adatunk, de e portré létének értelmét egyébként is a sokszorosítottság és az ebből fakadó tömeghatás adja.

VF

comp. lit., 1944-Independ.
Voters Committee
of the Arts...

Hugo Gellert

HUGO
GELLERT

THE PRESIDENT'S SPEECH

ILLUSTRATED BY NINETEEN ARTISTS

Gellert Hugó: Franklin D. Roosevelt. Nyomatvány, 1944. FDR Presidential Library and Museum, Hyde Park, New Jersey

- [1] Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény, E1/a:14 („Elnökök arcképei és szobrai magyar művészekről”).
- [2] The de Laszlo Archive Trust, Philipe de Laszlo Catalogue Raisonné, online: <https://www.delaszlocatalogueraisonne.com/home>. Életművéhez lásd Duff, Hart-Davis: *László Fülöp élete és festészete*. Ford. Szilágyi Mihály. Corvina, Budapest 2019 – közli a Roosevelt-, Coolidge- és First Lady Mrs Harding-portrét; „A nagyvilág művésze vagyok...” *László Fülöp (1869–1937)*. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2019.
- [3] László Fülöp Amerikába jött. *Amerikai Magyar Népszava*, 1920. március 31., 4. Duff, i. m. 2019, 196. szerint László 1916-ban és 1919-ben kapott meghívást a Fehér Házba Wilson elnök megfestésére, de a háború utazását megakadályozta. A szerző 1920-as meghívást, utazási tervet nem említi.
- [4] Hoffmann Géza: *Csonka munkásosztály az Amerikai Magyarság*. Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest 1911, 255.
- [5] Kende Géza: IX. fejezet. Magyar művészet Amerikában. In: *Magyarok Amerikában III. köt.*, nyomdai levonat, Amerikai Magyar Alapítvány Levéltára, New Brunswick.
- [6] Magyar művészet New Yorkban. *Magyar Napilap*, 1907. július 24., 1.
- [7] (lk): Koppay József. *Magyar Művészet*, 3. 1927. 8., 542. Életéről így ír: „Koppay József Árpád (Prof. Báron Árpád J. Koppay-Dretoma a gyász hirdetés szerint) Bécsben született, 1859. márc. 15-én s eredetileg építésznek készült. A budapesti Műegyetemen két esztendő telt, hármat a bécsin, de csakhamar fölcserélte a léniaát az ecsettel. Canon és Makart műtermében tanult festeni, majd Münchenbe költözött, ahol Wagner Sándorral került összeköttetésbe. Itt néhány életképpel és egy egész sor szépségképpel keltett a közönség körében figyelmet. Shakespeare színdarabjainak szép hősnőiről festett sorozata hamar feltűnést keltett. Gyorsan felkapott kedvencévé lett a bajor, utóbb (1887) a madridi főnemességnek, megfestette a spanyol királyt, azután Páris, London, Berlin főúri világát s az amerikai követ révén Amerikában is összeköttetésekre tett szert, ahol utóbb minden év felét töltötte (Rockefellerék, Roosevelték arcképei).”
- [8] Jozsi Koppay here to paint Roosevelt. *New York Times*, October 28, 1905., 6.; „Roosevelt ezredes legutóbbi portréjára” utal: *The Pittsburgh Press*, November 25, 1910., 10.; Portraits by J. Koppay. Catalogue, Galleries of M. Knoedler & Co., Nov. 21–30, 1910. Metropolitan Museum of Art Libraries: Digital Collections, <https://libmma.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15324coll8/id/10375/rec/1>. A kiállításról: *The Brooklyn Daily Eagle*, November 22, 1910., 22.
- [9] Lothar, Rudolph: *Koppay. W. Borngräber*, Berlin–Leipzig 1919, 63. – A szerző tévesen 1904-re teszi amerikai utazását és a kép megfestését (80.), lásd az előző jegyzetet.

- [10] Krisztinkovich Maria H.: *Báró Koppay József festőművész újra-felfedezése*. Kanadai Magyarágstudományi Társaság, 2001. 7., 15. sz. kép (forrásmegjelölés nélkül).
- [11] Katalógus #5201, lásd: <https://www.delaszlocatalogueraisonne.com/catalogue/the-catalogue/roosevelt-theodore-president-of-the-united-states-of-america-5201/search/keywords:roosevelt>. Duff, i. m. 2019, 83. kép.
- [12] A Louise Mary Pratt alkotta fogalom kiterjesztését a múzeumokra lásd: Clifford, James: *Museum as Contact Zones*. In: *Uő: Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Harvard University Press, Cambridge–London 1997, 188–219. Tágabb értelemben vő. Ensel, Remco: *Going Native: Besnyő's Zeelandish Girl and the Contact Zone of Dutch Photography*. *Depth of the Field*, 4. 2014 (1), online: <http://journal.depthoffield.eu/volo4/nr01/ao2/en>; Troelenberg, Eva-Maria, Schankweiler, Kerstin and Messner, Anna Sophia (Eds.): *Reading Objects in the Contact Zone*, Heidelberg University Publishing, Heidelberg 2021 (Heidelberg Studies on Transculturality, 9). <https://doi.org/10.17885/heiup.766>.
- [13] *Proceedings of the banquet tendered His Excellency Theodore Roosevelt, President of the U.S. by the Club February 15, 1905*. New York 1905; A New York Magyar Republikánus Klub. *Szabadság*, 1911. december 21. Húsz éves jubileumi szám, V. rész, 9.; Kun Andor: *Kalandos magyar karrierék*. Braun Márkus. *Tolnai Világlapja*, 1931. július 1. (27) 46–47.; Glant Tibor: *Kettős tükörben. Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2008, 49–50.
- [14] *Magyarok az elnöknél. Egy nap Washingtonban. Amerikai Magyar Népszava*, 1903. január 13., 4; *Roosevelt elnöknél (grafika). Amerikai Magyar Népszava*, 1903. október 30., 5; *Magyarok Rooseveltnél. Magyar Napilap*, 1907. október 30., 1; *Magyarok Rooseveltnél. Amerikai Magyar Népszava*, 1908. október 28., 1; Braun Márkus: *Roosevelt Tivadar. Az elnök és az ember. A magyarok iránti barátsága. Amerikai Magyar Népszava*, 1909. március 6., 2.
- [15] Brémából 1908. január 21-én indult a Kaiser Wilhelm II. fedélzetén, lásd Web: *Bremen, Germany, Passenger Lists Index, 1907–1939*, <http://www.passagierlisten.de/>. Az érkezőket regisztráló hajólista őrizte meg azt az adatot, hogy Perényi László volt a meghívó, aki a festő hajójegyét is fizette, lásd <https://heritage.statueofliberty.org/>, Passenger ID: 101750090341. „New York-ban lakó barátja, aki magyar plébános, a Patrona Hungariae-t ábrázoló oltárkép megfestésével bírta meg temploma számára” – írja; Holló János: *A szolnoki festő-kolónia. Kultúra*, 1911. II. félév (16) 693–695. Perényi valóban New York-i plébánosként volt ismert, de személyes ellentétek miatt helyet cserélt a Perth Amboyban működő Kovács Lajossal. Itt ekkor építették fel templomukat, az oltárkép ide készülhetett. Perényi 1908 októberében visszatért Magyarországra, az oltárkép pedig 1910-ben megsemmisült, amikor a templom leégett
- [16] Taft defines labor views. *St. Louis Globe-Democrat*, July 21, 1908., 3. (más lapokban is). „A fiatal magyar festőművésznek Hot Springsbe való megérkezéséről megemlékeznek az összes angol lapok. Kiemelik, hogy mivel a művész egy szót sem ért angolul, Taft

- a megbízhatóbb állami dolgokat diktálja tollba a gyorsíróknak, mialatt Illés vászonra veti őt” – *A Bevándorló*, 1908. július 24., 2. A munka kezdetéről hírt adott még: *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, 1908. július 25., 9.
- [17] Szilánkok. *A Bevándorló*, 1908. július 24., 4.
- [18] *A Bevándorló*, 1908. augusztus 28., 2.
- [19] Illés Antal: Hogyan festettem Taftot. *Ujság*, 1911. január 4., 2. Hozzáférhető Kós Károly honlapján is, további adatokkal a művészről: <http://www.kosakaroly.hu/vendegoldal/illes-taft/illes-taft.html>.
- [20] East Side dinner for Taft. *New York Times*, December 6, 1909., 3.
- [21] Burger József. *Amerikai Magyar Népszava*, 1933. május 6., 1.; Eltemették Burger Józsefet. *Szabadság*, 1933. május 9., 6.; Papa Burger dies: East-Side mourns. *New York Times*, May 4, 1933. Életrajzához lásd még: *Amerikai Magyar Népszava*, 1924. április 20., 2. Taft látogatását a Burger-kávéházban fénykép is megörökítette, lásd *Szabadság*, 1908. október 3., 5.
- [22] Műterme a Broad St. 42. alatt volt. South Riveren (New Jersey) is festett egy oltárképet, ahol a kalandos életrajzú Kubinyi Viktor volt a plébános, lásd: *A Bevándorló*, 1909. április 13., 2. (Ez a kép 1921-ben pusztult el, amikor a templom a tűz martaléka lett.) Illés Antal levele Lippich Kadocsa Elek miniszteri tanácsosnak, El Paso, Texas, 1909. november 28., OSZK Kézirattár, Levelestár. *Magyar művészek Texasban. Pesti Hirlap*, 1909. december 1., 10.; idézet: Holló. i. m. 1911. Vö. Bihari Sándorné: *Útleírás Mexicóból*. Légrády, Budapest 1914. Illés Antallal, különösen a „népéletképekkel” külön tanulmányban foglalkozom.
- [23] Balesetéről a napi sajtó részletesen beszámolt. A „*Nemzeti Szalon*” őszi tárlatának és Illés Antal hagyatéki kiállításának katalógusa. Budapest 1912. Vö. Illés Antal. *Művészet*, 1911. (8) 352. (sok pontatlansággal).
- [24] Hungarian Artist Painting Scenes of El Paso on his Canvas. *El Paso Herald*, December 20, 1909., 14.
- [25] Az erről szóló okmányt Braun Márkus a Fehér Házban adta át az elnöknek a beiktatást követő második munkanapján, lásd About People and Social Incidents. *New-York Tribune*, March 7, 1909., 8.
- [26] Egy karrier története. *Pécsi Napló*, 1933. február 7., 6. – az interjú Ótátrafüreden készült 1932 karácsonyán. Az eredeti szöveg tévedését – „Harminckét esztendővel ezelőtt” – módosítottam, a betűhibákat korrigáltam – F. Z. A történet rövidebb verzióit lásd: Fodor Nándor: Intim beszélgetés. *Amerikai Magyar Népszava*, 1925. október 25., 3.; „Siker? Karrier? Minden csak véletlen!”. *Pesti Napló*, 1926. augusztus 22., 44.; *8 Órai Ujság*, 1926. szeptember 19., Vasárnap mell., 4.; Halmi Artur, az Amerikában élő világhírű portréfestő szerdán Budapestre érkezett. *Ujság*, 1928. július 13., 2. Halmi életműve feldolgozatlan. Vö. Róbert Jenő: Halmi Artúr. *Művészet*, 1906. (1) 51–57.; Kende Géza: Magyar művészet Amerikában. In: *Az Amerikai Magyar Népszava nagy képes naptára az 1914-ik közönséges évre*. *Amerikai Magyar Népszava*, New York 1914, 181–194. (184–185.). A 6000 frankos

- Munkácsy-ösztöndíjat a *Vizsga után* című képével nyerte el 1890-ben. A kép elemzése, további díjai: *Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művészkultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*. Katalógus, szerk. Sinkó Katalin. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1995, 302.; *Tata képzőművészete a XVII-XX. században*. I. kötet. *Art Limes*, 12. 2015. (4) 35–36. Amerikai működését ismerteti: Fox, Winthrop: Halmi: Painter Laurate of Beauty. *Cosmopolitan*, 56. 1914. (5, April) 579–585.; Paizs Ödön: Halmi Artúr newyorki kiállítását Budapesten is bemutatja. *Pesti Napló*, 1930. szeptember 21., 42.; Szerényi Simon: Rendkívüli sikere van Halmi Arthur kiállításának. *Amerikai Magyar Népszava*, 1931. november 15., 4., 4-A.
- [27] Tábori Kornél: Berlin magyarjai. *Pesti Napló*, 1911. február 19., 35–36. (36.)
- [28] Taft a newyorki magyarok közt. *Pesti Hirlap*, 1911. március 28., 40.
- [29] Magyar művészek sikere a külföldön. *Pesti Hirlap*, 1911. április 1., 8. – hasonló hírt közölt valamivel részletesebben ugyanekkor *Az Ujság* is.
- [30] *The Washington Post*, January 9, 1911., 3. – e szerint az elnök ezen a héten fog ülni Halminak. Vö. *National Tribune* (Washington, D. C.), January 19, 1911., 5. – Az elnök a múlt héten ült neki. A magyar lapokban január folyamán nincs hír ezzel kapcsolatban.
- [31] *Az Ujság*, 1911. szeptember 10., 10. – kiemelés tőlem, F. Z. Hazai működésére utal: Magyar festőművészek Amerikában. *Pesti Hirlap*, 1911. október 30., 40.
- [32] Taft elnök a magyarok között. *Amerikai Magyar Népszava*, 1911. április 27., 1.; Taft és a magyarok (vezércikk), uo. 4.; Taft a magyaroknál. *A Bevándorló*, 1911. április 26., 2.; Taft és a magyarok. *A Bevándorló*, 1911. április 27., 1–2.; Utóhangok a Taft lakomához. *A Bevándorló*, 1911. április 29., 4.; Crowded Evening for Taft in Town. *New York Times*, April 27, 1911., 1., 8.; Taft Kept Busy During His Visit. *Standard Union* (Brooklyn), April 27, 1911., 2.; *New York Age*, May 4, 1911., 7. A Cafe Boulevard-ról bővebben: Fejős Zoltán: Városi helyek és a kommunikatív emlékezet. *Mozaikok a Magyar-Amerika albumból*. In: *Aranyhíd*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2017, 371–388.
- [33] Siker? i. m. 1926. – kiemelés az eredetiben. Megjegyezhető, hogy a digitálisan hozzáférhető amerikai sajtóanyagban nem sikerült érdemi információkat feltárni az interjúban említett film forgatásáról és az állítólagos nagy visszhangot keltő bemutatásáról.
- [34] Taf this afternoon gave a sitting for Halmi, NY artist. *The Sun*, December 16, 1911., 5.; Artist Painting Taft's Portrait. *Times Dispatch* (Richmond, Virginia), December 16, 1911., 3.; President Sits for Portrait. *Buffalo Evening News*, December 18, 1911., 5.
- [35] Magyar festő a Fehér-házban. *Az Ujság*, 1911. december. 19., 17.
- [36] Halmi Artur, i. m.: *Ujság*, 1928. július 13., 2.
- [37] Magyar művész a Fehér-házban. *Amerikai Magyar Népszava*, 1911. december 22., 1.
- [38] K[ende] G[éza]: Magyar művészek Amerikában. 1. Halmi Artúr. *Amerikai Magyar Népszava*, 1912. január 19., 2.; Magyar művész ünneplése. *Egyetértés* (New York), 1912.

- január 23., 3.; Halmi lakoma Newyorkban. *Pesti Hirlap*, 1912. február 6., 37. Hungarians dine Halmi. *New York Times*, January 21, 1912., 10. – a cikk Halmira nem mint amerikai magyar festőre hivatkozott, hanem látogatóban lévő budapesti művésznek nevezte.
- [39] Taft's Invasion of Native State to Start Today. *Cleveland Plain Dealer*, January 29, 1911.; Taft elnök a magyarok között. Az Egyesült Államok elnöke a Szabadság lakomáján. *Szabadság*, 1912. január 31., 1., lásd továbbá a két következő lapszámot. A Wohl Lajos (1834–1910) alapította elegáns magyar étterem Cleveland ismert látványosságának, egyetlen „bohémantanyájának” számított. Amikor kibővítették, a bejárattal szemben feliratot helyeztek el: „Isten áld meg a magyart jó kedvvel bőséggel”, s ugyanezt angolul, lásd Megnyitás Wohlnál. *Magyar Hirmondó* (Cleveland), 1903. június 11., 2.; *Amerikai Magyar Népszava*, 1912. október 5., 3. Az épület ma is megvan.
- [40] Magyar művész sikere Amerikában. *Pesti Hirlap*, 1911. január 10., 10.; Amerikai levél. *Magyarország*, 1911. január 28., 10. Linek Lajosról leginkább csak korabeli méltatásokból lehet tájékozódni: Lyka Károly: Linek a Szalonban. *Uj Idők*, 13. 1907. szeptember 22., (39) 303–304., képek: 293, 296.; Linek Lajos Amerikában. *Szabadság*, 1910. szeptember 16., 1.; Pólya László: Linek Lajos. In: *Szabadság Naptára*, *Szabadság*, Cleveland 1917, 63–64.
- [41] In 1911. *Cleveland Plain Dealer*, October 14, 1956. Ugyanez jelzetlen újságkivágatként: Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény, SZ1:43v. – Vasváry Ödön megjegyzésével, hogy a rajz – a képalírás ellenére – valószínűleg Linek Lajos rajza, ami kevéssé hihető. Kemény János (1879–1960), a költő, újságíró Kemény György testvére több mint 50 éven keresztül működött Clevelandben mint grafikus (*commercial artist*), illetve 1899-től mint a *Szabadság* rajzolója-karikaturistája, lásd Három munkatársunk. *Szabadság*, 1902. december 25., 4.; John Kemeny (obit.). *Cleveland Plain Dealer*, August 27, 1960.
- [42] *Hartford Courant*, February 15, 1912., 8.; Presidänt Taft's Porträt zufriedenstellend. *Der Deutsche Correspondent* (Baltimore), 15 Febr. 1912., 2., ugyanez: *Westliche Post* (St. Louis), 16 Febr 1912., 2.
- [43] Halmi-kiállítás Newyorkban. *Pesti Hirlap*, 1912. április 13., 8. A kiállítás meghívóján 12 kép címe szerepel, és a sajtóban is 12 képre hivatkoztak.
- [44] Fodor, i. m. 1925. A portrét – „Mrs. Cornelius Tangeman, a legszebb amerikai asszonyok egyike” képalírással – közölte a *Pesti Napló Képes Műmelléklete*, 1925. március 8., 36. Halmi Violet nevű gyermeküket is megfestette, s ez a kép is látható volt az 1912-es kiállításon.
- [45] *Arts and Decoration*, May 1912. (7) 267.
- [46] Arthur Halmi's Portraits. *New York Times*, March 27, 1912., 12.
- [47] *The International Studio*, XLVI. 1912. (183, May) p. LXXVIII.; Lublin, Owen C.: Through the Galleries. *Town & Country*, March 30, 1912. 39–42., 62. (a Taft-képről: 41).
- [48] Pénteken leleplezik Halmi Arthur William Loeből festett portréját. *Amerikai Magyar Népszava*, 1934. január 11., 1.; Leleplezték Halmi Artúr egyik arcképét Newyorkban. *Pesti*

Napló, 1934. január 23., 13. A tekintélyes ügyvéd, William Blau (1869–1941) szüleiével vándorolt ki 17 éves korában Kassáról. Szivargyári munkásként kezdte, majd különböző lapoknak dolgozott, jogi végzettségét 1894-ben szerezte meg. 1919 és 1926 között New York törvényszéki bírása volt. Évtizedeken át a republikánus párt aktív tisztviselőjeként, a magyar republikánusok vezéréként működött, lásd Kende Géza: Magyarok az amerikai politikában. *Amerikai Magyar Népszava*, 1922. október 1., 2.; Newyork város bírása – magyar ember. *Az Est*, 1923. augusztus 19., 6.; Ex-Justice Blau, lawyer since '94. *New York Times*, October 9, 1941.

- [49] New Yorki Magyar Republikánus Klub. In: Az Amerikai–Magyar Intézmények Országos Címtára. *Amerikai Magyar Népszava*, 1934. december 2., 35 éves jubileumi szám. 4. rész, 12.
- [50] Az özvegy közlése szerint mintegy tíz évvel azelőtt kapták vissza a képet a klub megszűnésekor, lásd Mrs. Artur L. Halmi levelezése Donald Allison Shelleyvel, 1942. New-York Historical Society, General Correspondance. A kép közlése: *The New York Historical Society Quarterly Bulletin*, XXVI. 1942. No. 4.
- [51] Shelley, Donald: Gallery of Art. In: *Annual report and List of members of the New-York Historical Society for the year 1942*. New York 1943. 31–34. (31.) A kép szignója: „Halmi / White House 1912”.
- [52] Utalnak erre azonos szövegű nekrológjai: *Boston Globe*, *Chicago Tribune*, *New York Times* stb. January 28, 1919. Életrajzához lásd: Polgáry Gyula [sic!] festő képének kiállítása. *Amerikai Magyar Népszava*, 1910. szeptember 24., 4. Újabban szülőhelyén, Jászberényben próbálják életművét felfedezni, lásd: Egy nyughatatlan élet. *BerényCafé*, blog, 2017. 04. 19. – Itt az az erősen vitatható információ olvasható, hogy maga az elnök kérte fel portréja elkészítésére. Lásd még Metykó Béla Lóránt: Polgáry Géza, akit állandóan hajtott a „művészek vándorösztöne”. A festőművész élete a korabeli sajtó tükrében. *Honismeret*, 48. 2020. (5) 53–59. Néhány amerikai személyiségről festett portréját egy készülő külön tanulmányban tárgyalom.
- [53] Glant, i. m. 2008, 66.
- [54] Kende i. m. 1922. Az 1884 óta Amerikában lévő Cukor Mór több mint hat évtizeden át volt tevékeny és befolyásos szereplője Magyar Amerikának, illetve a demokrata politikának, lásd Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény, C2:6-12, W3:51-51v, H6/a:13. Vardy, Steven Bela: *The Hungarian-Americans*. Boston, Twayne Publishers, 1985, 47., 94–95. Összefoglalóan: Beszédits, Stephen: Morris Cukor – Infatigable Hungarian-American Activist. *Vasváry Collection Newsletter*, 2010/2. (44). Kontáról lásd Glant, i. m. 2008, 67–70.; Fejős Zoltán: A hiányzó és a konzervált jelen. In: *Docendo Discimus. A 60 esztendő Kotics József-köszöntése*. Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, Miskolc 2020, 117–136., különösen: 119–120., 128–129., kapcsolata Márk Lajossal: 131., 137.
- [55] Lyka Károly: *Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig*. Magyar művészet 1896–1914. Corvina, Budapest 1982, 79–81., 148.; Geber, Anthony: Lajos (Louis) Márk:

- His Life and Art. *Hungarian Studies*, 6. 1993. (1) 99–127. (Lyka kritikájáról: 118–119); Orosz Péter: Márk Lajos festőművész élete és munkássága: Márk Lajos születésének 140., illetve elhunytának 65. évfordulója alkalmából. Sík, Budapest 2007. Tüskés Anna: Márk Lajos élete és munkássága. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 36. 2009, 173–184. 1910-es amerikai kiállításához lásd Fejős Zoltán: „Újszerű mint a futuristák munkája”. *Magyar népművészeti kiállítás Amerikában 1914-ben. Néprajzi Értesítő*, 2016, 87–113. (89.).
- [56] Márk Lajos festőművész családjával együtt Amerikába költözik. *Az Est*, 1938. május 18., 6. A két háború között rövidebb időre két ízben is visszatért New Yorkba (1924/25-ben kilenc hónapra, illetve 1928/29-ben). A Wilson-képet részletek nélkül említi: Ignotus: Márk Lajos emlékkiállítás. *Harc* (New York), 1945. március 17., 6., Gerber, i. m. 1993, 109.; Orosz, i. m. 1997, 20.
- [57] A New Version of Wilson. *New York Times*, February 28, 1919., 12.
- [58] *New York Herald*, March 2, 1919., 12.
- [59] Louis Mark's "Gethsemane". *American Art News*, March 8, 1919. (22) 2.
- [60] Maximilian Aurel Rasko Dead; Did Portraits of U. S. Presidents. *New York Times*, April 24, 1961., 3. (1938-ban készült arcképével); Maximilian A. Rasko Dies; Painter of U. S. Presidents. *Herald Tribune*, 1961-es kivágat, Somogyi-könyvtár, Vasváry-gyűjtemény, R1:A30-30v. Maximilian A. Rasko (Obit.) *Daily News* (New York), 24 April, 1961., 31.; *The Record* (Hancock, New Jersey), 24 April, 1961., 4. stb.
- [61] Meghalt Raskó Aurél. *Amerikai Magyar Népszava*, 1961. április 27., 4.; Raskó Aurél. *Fraternity / Testvériség*, 1961. (6) 12. – Kossuth portréját az Egyesület székháza számára festette, amelyről „készítette el kormányunk a »Champion of Liberty« sorozatban a Kossuth emlékbélyegét”. Az *Ember* nekrológja csak Harding és Rooseveltnél említi a Kossuth portréját, valamint Kossuthra hivatkozott (1961. április 29., 6.). Lásd még rövid életrajzát: Incze Sándor (szerk.): *Magyar Album*. American Hungarian Studies Foundation, Elmhurst, Illinois 1956, 68. Raskó Kossuth-festményéről bővebben: Fejős Zoltán: A dagerrotípiától egy amerikai emlékbélyegig. Egy amerikai (magyar) Kossuth-portré mediális változatai (előkészületben).
- [62] *Who's who in American Art*. Ed. by Dorothy B. Gilbert. New York, R. R. Bowker, 1959. 465.
- [63] Portraits by M. A. Rasko. *American Art News*, May 12, 1917., 2.; The Glorification of the Little Flower, by M. A. Rasko. *The Catholic School Journal*, 38. 1938. (7) 198. – Ezt a vallásos képet az Isteni Szeretet Leányai magyar apácák Darby, Pennsylvániában lévő árvaházának Szent Teréz-kápolnája részére festette.
- [64] Szögi László: *Budai, pesti és óbudai diákok külföldi egyetemjárása II. 1256–1525 és 1867–1919*. Budapest Történetének Forrásai. Budapest 2012, 360. – Itt kérdőjellel szerepel, hogy tanult még Münchenben, Bécsben, Drezdában és Rómában.
- [65] A Nemzeti Szalon őszi kiállítása. *Az Ujság*, 1907. október 13., 15–16. (16.)
- [66] *Budapesti Hirlap*, 1911. március 25., 15.

- [67] Fedák Sári és a cigányok. *Pécsi Közlöny*, 1910. február 25., 5.
- [68] Fedák Sári: *Útközben. Beszélgetés a barátommal. II.* Szöllösi Zsigmond, Budapest 1928, 195.
- [69] Uo. 196–197. Nem sokkal a londoni út előtt volt már egy közös műsoruk Nagykanizsán. Az izraelita nőegylet javára 1909-ben rendezett zsúron Fedák Sári két dalt énekelt és két költeményt szavalt a kaszinóban. „Kívüle még – írta egy lap – Reinitz Aurél festőművész mulattatta gyorsfestményeivel az előkelő közönséget.” *Magyarország*, 1909. november 17., 15.
- [70] Még egy amerikai. *Világ*, 1921. szeptember 2., 6. – kiemelés az eredetiben.
- [71] Látogatás Raskó Aurél műtermében. *Amerikai Magyar Népszava*, 1923. február 11., 3.
- [72] Az adatot részben igazolja: *A székelyudvarhelyi magy. kir. állami főreáliskola értesítője a XXVII. 1897–98-as év végén.* Becsk D. Fia Könyvnyomdája, Székelyudvarhely 1898, 49.; *A székelyudvarhelyi magy. kir. állami főreáliskola a XXVIII. évi értesítője az 1897–98. iskolai évről.* Becsk D. Fia Könyvnyomdája, Székelyudvarhely 1899, 49. – mindkét szer az 5. osztály tanulóinak a névsorában. Lásd még *Who's who in New York City and State*, Vol. 10. L. R. Hamersly Company, New York 1938, 915.
- [73] Raskó Aurél apja a Foncière igazgatója volt, akit korai halála után Ernő nevű testvére követett, lásd az édesanyja halálakor megjelent cikket: A szép Reinitzné a másvilágról küldte el gyászjelentését. *Az Est*, 1931. július 31., 8.
- [74] Kende Géza: Amerikai magyar hírességek. A képzőművészet. In: Incze Sándor (szerk.): *Magyarok Amerikában. A Színházi Élet albuma.* Színházi Élet, Budapest 1921, 26–29. (28.)
- [75] New York, County Naturalization Records, 1791–1980, database with images, *FamilySearch*, Maxmillian Aurel Rasko, 1920. Liverpoolból jött, a New York fedélzetén. Polgárlevelét 1921-ben szerezte meg, ezt követően látogatott haza, immár amerikai útlevelel.
- [76] Shore girls to aid circus. *New-York Tribune*, August 27, 1915., 4.
- [77] Portraits by M. A. Rasko. *American Art News*, May 12, 1917., 2.; *Cartoons Magazine*, 12. 1917. (1) 102, 104. A *New-York Tribune* megrendelésére készített, a *Listen Lester* című musicalban fellépő énekes, Gertrude Vanderbilt portréját a lap egész oldalas színes nyomatként közölte hétfői mellékletében (March 16, 1919). A hegedűművész Fritz Kreisler portréját lásd *Musical America*, June 24, 1916., 23. (képpel).
- [78] Buglars at Rasko's studio. *Pittsburgh Post-Gazette*, March 5, 1916., 1.
- [79] \$16,294,536 total in Red Cross Drive. *New York Times*, May 24, 1918., 3.; Red Cross Art Sale. *American Art News*, May 25, 1918. (33) 1.
- [80] Harding nyilatkozata Magyarországról és a magyar jövődőről. Raskó Aurél beszélgetése az Egyesült Államok elnökével. *Az Est*, 1921. szeptember 21., 2.
- [81] Amerikai magyarok Harding elnöknel. *Szabadság*, 1921. május 20., 4.; Harding tiszteletbeli tagja lett a Magyar Republikánus Klubnak. *Amerikai Magyar Népszava*, 1921.

- május 20., 3.; Magyar művész festi Hardingot. *Amerikai Magyar Népszava*, 1921. május 27., 1.; Will Sit for Portrait. *Cleveland Plain Dealer*, May 26, 1921. – Az elnök hozzájárulását adta meg, hogy a „New York-i művész” megfesse portréját. A képpel kapcsolatos elképzelését említi: Paints Portrait of Harding. *High Point Enterprise* (High Point, North Carolina), May 28, 1921., 6.
- [82] Magyar művész festi Harding elnököt. *8 Órai Ujság*, 1921. június 5., 3.
- [83] *Amerikai Magyar Népszava*, 1921. jún. 12. Hétről-hétre melléklet, 3.
- [84] The President in Oils. *New York Tribune*, July 3, 1921., 4.
- [85] Katalógus #5569, lásd: [https://www.delaszlocatalogueraisonne.com/catalogue/the-catalogue/harding-warren-gamaliel-president-of-the-united-states-of-america-5569/search/keywords:harding--sorting:alphabetical;Duff, i. m. 2019, 117–119.; Harding's Portrait Finished. *New-York Tribune*, July 14, 1921., 2.; László Fülöp lefestette Harding elnököt. *Amerikai Magyar Népszava*, 1921. július 15., 4.; *Szabadság*, 1921. augusztus 17., 7. \(fényképes melléklet\).](https://www.delaszlocatalogueraisonne.com/catalogue/the-catalogue/harding-warren-gamaliel-president-of-the-united-states-of-america-5569/search/keywords:harding--sorting:alphabetical;Duff,i.m.2019,117-119.;Harding's%20Portrait%20Finished.%20New-York%20Tribune,%20July%2014,%201921.,2.;László%20Fülöp%20lefestette%20Harding%20elnököt.%20Amerikai%20Magyar%20Népszava,%201921.%20július%2015.,%204.;Szabadság,%201921.%20augusztus%2017.,%207.(fényképes%20melléklet).)
- [86] Paints Portrait of Harding. *High Point Enterprise*, i. m. 1921.
- [87] *The American Printer*, June 20, 1921. (12) 33. A rézkarcot egy festő hirdette meg az eBayen 2022 áprilisában. Mérete: 9×11 inch, a rajz Raskó, a nyomat „Carl de Nemethy / New York” szignójával és „Carl de Nemethy / Studio of Graphic Arts / New York City” szárazbélyegzőjével, 62. sz. levonat. A beszercei születésű Némethy Károly (Carl von/ de Nemethy) 1883-tól működött grafikusként, festőként, sokszorosító művészkén Chicagóban, New Yorkban s más városokban.
- [88] Harding nyilatkozata, i. m. 1921. (80. sz. jegyzet).
- [89] Csak a legfontosabb cikkek: Artist Tells of Talks as President Posed. *New York Times*, September 25, 1921., sec. 2., 1.; Mit mondott Harding egy magyar festőművésznek? *Amerikai Magyar Népszava*, 1921. szeptember 26., 1.; Raskó Aurél. *Amerikai Magyar Népszava*, 1921. október 1., 2.; Raskó Aurél Harding elnökről. *Az Est*, 1921. október 16., 5.; Denial by Mr. Rasko. *New York Times*, November 18, 1921., 4.; Raskó Aurél festő és Harding nyilatkozata. *Előre* (New York), 1921. november 19., 1.
- [90] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:M._A._Rasko_-_Warren_G._Harding.jpg.
- [91] Magyar művész sikere külföldön. *Nemzeti Ujság*, 1924. február 6., 6. A hírt egy-két nap eltéréssel közölte: *Az Est*, *8 Órai Ujság*, *Friss Ujság*, *Pécsi Lapok*.
- [92] *Új Somogy*, 1924. február 7., 1.
- [93] Lestyán Sándor: Beszélgetés Raskó Aurél festőművésszel, aki Lindberget, Chamberlinnét és Leveninét lefestette. *Ujság*, 1927. június 10., 9.
- [94] United States Custom Court Reports Volume 43. The Court, Washington DC 1959, 152. Raskót 1938-ban a francia állam Akadémiai Pálma kitüntetésben részesítette, lásd Raskó N. Aurél ismert magyar festőművész új kitüntetése. *Amerikai Magyar Népszava*, 1938. november 18.; amerikai lapokban is. – A méltatásban szerepel, hogy Coolidge-ról is

- festett portrét. Lásd még Engel, Michael M.: *Professional Portraiture, Design*, 58. 1956 (2) 52., 68–69. (52.).
- [95] https://npg.si.edu/object/npg_MO_74-312.
- [96] Roosevelt elnök előtt ma tisztelgett a választási kampány idegen csoportjainak elnöksége. *Amerikai Magyar Népszava*, 1937. február 16., 1., a festmény fotójával.
- [97] Gáspár Géza: Óriási sikert aratott a Defense Bond jegyében tartott márciusi ünnepély. *Amerikai Magyar Népszava*, 1942. március 18., 2.; lásd még a lap előző napi cikkét: Raskó Aurél festménye az elnökről. Az egységesnek (hirdetett s vélt) demonstráció mögött mély politikai ellentétek húzódtak, lásd például Göndör Ferenc: Az amerikai nemzeti egység magyar árulói. *Az Ember*, 1942. március 14., 1–2.; uő.: Egységet Amerikáért és – önmagunkért! *Az Ember*, 1942. március 21., 1–2.
- [98] https://npg.si.edu/object/npg_MO_71-2.
- [99] Több mint kétezren tüntettek a new yorki egységes Liberty Day-en. *Magyar Jövő*, 1943. március 16. A cikk elítéli az *Amerikai Magyar Népszava* „rövidlátó, éketverő” magatartását, amely nem hozta le az ünnepségre vonatkozó felhívást.
- [100] Belting, Hans: *Faces. Az arc története*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2018, 293. skk.
- [101] FDR Presidential Library and Museum, Document Collections, Subject Reference Files, 1939-present, Hugo Gellert (See: Campaign literature, 1944). A portré megjelent a művész 40 éves művészi munkásságának jubileumára kiadott mappában, lásd 8 *drawings by Hugo Gellert*. New York, Hugo Gellert Anniversary Committee, [1956], OSZK Aprónyomtatványok Tára, Alb. E 264.
- [102] Életrajzához, munkásságához alapvető forrás: Fiding Aid to the Hugo Gellert Papers, 1916–1986, Archives of American Art, Smithsonian Institute, <https://sirismm.si.edu/EADpdfs/AAA.gellhugo.pdf>, több száz digitalizált dokumentummal. A National Portrait Gallery adatbázisa 40 politikai portróját sorolja fel. Vö. Deák, Zoltán (ed.): *Hugo Gellert: Artist – Educator – Organiser*. Hungarian Cultural Club, New York 1981; Wachsler, James: From World War I to Popular Front: The Art and Activism of Hugo Gellert. *The Journal of Decorative and Propaganda Arts*, 24. 2002., 198–229.; uő.: Retaining the Accent: Hugo Gellert and the Hungarian Cultural-Political Nexus. *Hungarian Studies Review*, 31. 2004. (1–2) 77–106.; Monoson, Sara S.: *Aesop Said So: Ancient Wisdom and Radical Politics in 1930s New York*. *Classical Receptions Journal*, 8. 2016. (1) 90–113.
- [103] National Portrait Gallery Collection, NPG 81.181. Lapméret: 50,7×40,6 cm.
- [104] A magyar verzió: *A nép százada*. Henry A. Wallace az Egyesült Államok alelnökének két előadása. Hugo Gellert rajzaival. New York, International Workers Order, [1942].

Már 20 éve az
olvasók kezében.

elofizetes@artmagazin.hu

ARTMAGAZIN

múzeumcafé 92

2022/6.

Szerkesztőbizottság: Baán László, E. Csorba

Csilla, György Péter, Martos Gábor,

Rockenbauer Zoltán, Török László

Főszerkesztő: Gréczi Emőke

Szerkesztő: Basics Beatrix, Berényi Marianna,

Karácsony Ágnes, Magyar Katalin

Lapterv, tipográfia: Pintér József

Korrektor: Szendrői Árpád

E számunk szerzői: Ábrahám Vera, Baranyai

Martin, Basics Beatrix, Berényi Marianna,

Czifra Mónika, Fejős Zoltán, Gréczi Emőke,

Halászné Kapcsándi Szilvia, Harmati Béla

László, P. Kusnyír Éva, Puskás Bernadett,

Sedlmayr Krisztina, Smohay András

Fotó: Szilágyi Lenke

Szerkesztőség: 1068 Budapest, Szondi u. 77.

E-mail: muzeumcafe@szepmuveszeti.hu

Kiadó: Kultúra 2008 Nonprofit Kft.,

1146 Budapest, Dózsa György út 41.

Lapigazgató: Lévy Zoltán

Lapmenedzser: Bacsa Tibor

bacsatibor.hatvan@gmail.com

Szerkesztőségi koordinátor: Sarkantyú Anna

Nyomdai munkák: EPC Nyomda, Budaörs

Felelős vezető: Mészáros László

ISSN szám: HU ISSN 1789-3291

Lapnyilvántartási engedély száma:

163/0588-1/2007

www.muzeumcafe.reblog.hu

www.facebook.com/muzeumcafe

www.muzeumcafe.hu

Árusítóhelyek:

Szépművészeti Múzeum – Magyar

Nemzeti Galéria, Ludwig Múzeum – Kortárs

Művészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum,

Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari

Múzeum, Múcsarnok, Magyar Fotográfusok

Háza/Mai Manó Ház, Művészetek

Palotája, Kieselbach Galéria, Írók Boltja

Kedvezményes előfizetési díj a 2022-es évre:

7140 Ft/év, vagyis 1190 forintért/lapszám

juthat hozzá a lap kinyomtatott változatához

úgy, hogy még ki is postázzuk az Ön részére.

Más lehetőségeket is szeretnénk felkínálni:

fizessen elő lapunkra 5340 Ft/év, és akkor

digitális úton juttatjuk el Önnek az újságot,

azaz pdf-állományt kap, és ugyanúgy

lapozható formátumban tudja elolvasni

a tartalmat. Így egy szám ára Önnek csak

890 forintba kerül. A kiemelt árusítóhelyeken,

valamint a nagyobb múzeumok shopjaiban

a kiadványt 1690 forintért lehet megvásárolni

a 2022-es évben lapszámonként. A kiadvány

e-book formátumban is megvásárolható,

keresse a <https://muzeumshop.com/> oldalon.

Mindhárom felsorolt lehetőség esetén a közölt

összeg már az áfát tartalmazza.

Kedvezményes előfizetés:

elofizetes@muzeumcafe.hu e-mail címen.

Tilos a kiadvány bármely fotójának, írott

anyagának vagy azok részletének a kiadó

írásbeli engedélye nélküli újraközlése.